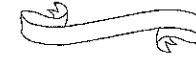

**Niksar'ın Fethi ve
Dânişmendliler Döneminde
Niksar Bilgi Şöleni
Tebliğleri**

8 Haziran 1996

NİKSAR

BİLGİ ŞÖLENİ TEKTİP KOMİTESİ

Prof. Dr. Recep TOPARLI

Gaziosmanapaşa Üniversitesi Rektör Yardımcısı

Yrd.Doç.Dr.Abdullah İLGAZİ

Gaziosmanapaşa Üniversitesi Öğretim Üyesi

Recep KARAATLI

Gaziosmanapaşa Üniversitesi Araştırma Görevlisi

Osman DİRİM

Niksar Belediyesi Başkan Yardımcısı

Müjdat ÖZBAY

Niksar Belediyesi Yazı İşleri Müdürü

Ahmet ERDOĞAN

Niksar Belediyesi Sosyal Hizmetler ve Kültür Müdürü

Hasan AKAR

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

İÇİNDEKİLER

Ahmet Duran ÜNVERDİ	
Açılış Konuşması	1
Prof. Dr. Işın DEMİRKENT (İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi)	3
Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması Niksar'da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması (1100-1103)	
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi Öğretim Üyesi)	8
Niksar'da Anlatılan Efsaneler Üzerine	
Prof. Dr. Ahmet UĞUR (Erciyes Üniversitesi Öğretim Üyesi)	9
Şehid ve Gazi Ecdadımızın Yaptığı Savaşlarda Meydana Gelen İbret Dolu Bazı Olaylar	
Prof. Dr. Yahya AKYÜZ (Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi)	11
Dânişmendîler Döneminde Türk Eğitim Tarihine Genel Bir Bakış	
Prof. Dr. Münir ATALAR (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğretim Üyesi)	14
Dânişmendîler Döneminde Zile	
Doç. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi Öğretim Üyesi)	18
Dânişmendîler'in Haçlılarla Mücadeleleri	
Doç. Dr. Kemal YÜCE (Buca Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi)	22
Dânişmend Gazi ve Destanı	
Yard. Doç. Dr. Sadi KUCUR (Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi)	28
Melik Dânişmend Gazi Zaviyesi Vakfı	
Yard. Doç. Dr. Burhan KAÇAR (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğretim Üyesi)	29
Dânişmendîler Döneminde Kültür ve Sanat	
Dr. Necati DEMİR (Cumhuriyet Üniversitesi Öğretim Üyesi)	34
Niksar Fatihî Melik Dânişmend Gazi'nin Destanı Şahsiyeti ve Bazı Mülahazalar	
Ahmet OCAK (İnönü Üniversitesi Öğretim Görevlisi)	44
Dânişmendî - Büyük Selçuklu İlişkileri	
Sefer SOLMAZ (Selçuk Üniversitesi Öğretim Görevlisi)	49
Dânişmendî Aliesinin Selçuklu Devleti'nin Kuruluşundaki Rolü	
Mustafa SÜZEN (İktisatçı - İdareci)	61
Dânişmendî Dönemi İktisadî Hayatı Hakkında Bazı Gözlemler	
Kamil ŞAHİN (Araştırmacı - Yazar)	67
Niksar Niksar'da Dânişmendî Dönemi Yağibasın Medresesi ile	
Niksar Hacı Çıknk Medresesi	
Ahmet ALTINTAŞ (İnönü Üniversitesi Araştırma Görevlisi)	72
Dânişmend-nâme ve Dede Korkut Hikayelerine Göre Anadolu Türklüğünün Kültür Yapısı	
Ali AKAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi Araştırma Görevlisi)	73
Mirkâtü'l-Cihad'da Destanı ve Tarihî Unsurların Değerlendirilmesi	
Bahattin KELEŞ (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Araştırma Görevlisi)	80
Dânişmendî-Türkiye Selçukluların Münasebetleri	
Mehmet Emin ÜNER (Harran Üniversitesi Araştırma Görevlisi)	86
Dânişmend Gazi ve Niksar'ın Fethi	
Dr. Mehmet ÖNDER (Ankara)	92
Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsaneler ve Niksar'ın Fethi	
Kakacan Bayram (Mimar)	97
Türkmen Boylarının Mimarisi ve Dânişmendî Yapıları	
İbrahim-Cevriye ARTUK (Nümizmat - İstanbul)	100
Dânişmend Sikkeleri	

S

ayın Kaymakamım,

Bilgi şölenimize tebliğ sunmak için gelen çok kıymetli öğretim üyeleri, araştırmacı görevliler, kamu kurum ve kuruluşların değerli yöneticileri, Çamiçi yayla şenlikleri vesilesi ile Niksarımıza teşrif eden değerli konuklar, Basın ve yayın kuruluşlarımızın seçkin temsilcileri,

Muhterem Hemşehrilerim,

Değerli öğrenciler,

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitemiz ve Niksar Belediye-miz işbirliği ile hazırlanan "**Dânişmendîliler Döneminde Nik-sar'ın Fethi**" konulu Bilgi şölenine teşriflerinizden dolayı te-şekkür eder, hepinize hoş geldiniz der, saygılar sunarım.

Geçen yıl bu günlerde de yine bu salonda Danişment Ahmet Gazi ve Danişmentname konulu bilgi şöleninde sizler-le bir arada idik. Geçen yıl ki bilgi şöleni ile Niksar'ımızdaki türbesinde ebedi istirahathte bulunan Niksar'ımızın Fatih'i, Da-nişmentli Devletinin kurucusu, Alp Arslan'ın komutanlarından, ulu kişi, alperen, gazi derviş Danişment Ahmet Gazi'yi ve onun kahramanlıklarına konu olan ünlü destanımız Daniş-mentname'yi araştırma konusu yapmıştık. Sunulan tebliğler Gaziosmanpaşa Üniversitemizle işbirliği halinde kitap haline getirilerek bilim ve kültür hayatımıza kazandırılmıştır.

Bu senede de Müslüman Türk Niksar'ımız için çok önemli bir dönem noktası olarak düşündüğümüz Niksar'ın Türkler tarafından fethini ve 40 yıl başkentlik yaptığı Daniş-mentliler dönemindeki Niksar'ın ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerini ortaya çıkarmayı, toplanan bilgileri derli toplu olarak bir kitapta toplayarak gelecek kuşaklara aktarmayı amaç edin-dik.

Niksar'ımızın atalarımız tarafından fethi ve bu toprağı na-sıl vatanlaştırdıkları biz Niksarlılar için çok önemlidir. Gençleri-mizin Türk Devletine bağlı olarak ve millî ülkülerle yetişmesi, millî benliklerini unutmaması, onu koruması ve yaşatması bu

Ahmet Duran ÜNVERDİ
Niksar Belediye Başkanı

bilincin yerleştirilmesi ile mümkündür. Yaptığımız bu bilimsel çalışmaların yetiyecek nesillerimize bu şuurı kazandırmakta faydalı olacağına içtenlikle inanıyorum.

Niksar'ımız için başka dönüm noktaları da vardır. Biz, her yıl yapacağımız kültür etkinlikleri içerisinde sırası ile bu dönüm noktalarının aydınlatılması ve toplanan bu bilgilerin kitap haline getirilmesini düşünüyoruz.

Tokat'ımızda Gaziosmanpaşa Üniversitesinin kurulması, bilhassa üniversitemizin değerli Rektörü Sayın **Prof. Dr. Mümtaz Turgut TOPBAŞ** ve Rektör Yardımcısı Sayın **Prof. Dr. Recep TOPARLI**'ya bilgi şölenine katılarak tebliğlerini sunan öğretim üyesi ve araştırma-

cılara, fahri olarak bu organizenin başarılı geçmesinde olağanüstü gayretleri olan **Yrd. Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ**'ye, **Arş. Gör. Recep KARAATLI**'ya, Belediyemiz Başkan Yardımcısı **Osman DİRİM**'e, Sosyal Hizmetler ve Kültür Müdürümüz **Ahmet ERDOĞAN**'a Yazı İşleri Müdürümüz **Müjdat ÖZBAY**'a, Teknik ve End. Meslek Lisesi Müd. Başyard. **Hasan AKAR**'a emekli öğretmen **Vedat CANİK**'e, gelen misafirlerimizi gerektiği şekilde ağırlayan Bilgi Şöleni Ağırlama Komitesindeki öğretmen arkadaşlarımıza ayrıca Gaziosmanpaşa Üniversitesi matbaası çalışanlarına samimi ve içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

ANTAKYA PRINKEPSİ BOHEMUND'UN ESİR ALINMASI NİKSAR'DA HAPSEDİLMESİ ve SERBEST BIRAKILMASI (1100 - 1103)

H

açlı Seferleri döneminde Danişmendli Beyliği'nin merkezi Niksar'ın adı, kaynaklarda ilk defa. 1100 yılında Antakya Haçlı Devleti'nin kurucusu olan Norman reisi Bohemund'un Danişmendli beyi Gümüştekin tarafından esir alınarak Niksar kalesinde hapsedilmesi dolayısıyla geçmektedir. Tabiatıyla, Birinci Haçlı Seferi'nin en tanınmış şahsiyetlerinden birisi olan Bohemund gibi kudretli bir liderin esarete sürüklenmesi ve üç yıl sonra kurtuluşu, Haçlı Seferleri ile ilgili bilgi veren kaynakların hemen hepsinde ele alınmıştır. Bu konuda en geniş rivayetler Latin kaynakları⁽¹⁾ tarafından kaydedilmiştir. Bununla beraber Ermeni ve Süryani kaynaklarının⁽²⁾ yanısıra İslâm tarihlerinin⁽³⁾ verdikleri bilgiler, gözardı edilemeyecek kadar önem taşır. Bu sebeple, bildirimizin konusunu teşkil eden olayların açık bir tablosunu çizmek için bütün kaynak verilerini incelemek ve kaynak gruplarının farklılık gösteren kayıtlarını birbiriyle karşılaştırıp değerlendirmek gerekecektir. Zira hiç bir zaman olayların tasvirini, ne sadece Batı kaynaklarının, ne de yalnızca Doğu eserlerinin kayıtlarına dayanarak yapmak mümkündür; ancak Haçlı Seferleri tarihi üzerinde bugüne kadar yaptığımız çalışmalarda, modern Batılı tarihçilerin genelde eserlerini Latin kaynaklarının verilerine göre kaleme aldıklarını, buna mukabil pek çok olaya ışık tutacak İslâm kaynaklarından yeterince faydalanmadıklarını gördüm.

İşte bugün üzerinde durmak istediğim husus böyle bir konunun, Bohemund'un serbest bırakılmasıyla ilgili olarak, bunu müteakip Danişmendli beyi Gümüştekin ile Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan arasında gelişen olayların, sadece Latin kaynakların rivayetleriyle yetinmeyip devrin çağdaş müslüman tarihçisi İbnü'l-Kalânisi'nin kaydından yararlanmak suretiyle tasviri olacaktır.

Önce, bu hikâyenin tamamına kısaca değinelim: Birinci Haçlı Seferi ordularının Anadolu'dan geçişi sırasında (1097) Türkiye Selçuklu Devleti kadar hırpalanmayan Danişmendli Beyliği, Haçlılar'ın güneye doğru gitmelerinden sonra Sivas, Tokat, Amasya bölgesindeki hâkimiyetini güçlendirmekte ve Gümüştekin sınırlarını genişletmek için Ermeni Gabriel'in⁽⁴⁾

Prof. Dr. Işın DEMİRKENT

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi
Anabilim Dalı Başkanı
Türk Tarih Kurumu
Asli Üyesi

elinde bulunan Malatya bölgesine üç yıldan beri seferler düzenlenmekteydi. 1100 yılı yazında ise, Gümüştekin'in doğrudan doğruya şehir üzerine yürüyeceğini haber alan ve büyük endişeye kapılan Gabriel, derhal Antakya hükümi Bohemund'a haber göndererek kendisini Türklerin elinden kurtardığı takdirde Malatya'yı ona teslim edeceğini bildirdi. Bohemund, bu çağrışı sevinçle kabul ederek Malatya'ya doğru yola çıktı. Fakat Bohemund'un gelişinden haberdar olan Gümüştekin, daha Malatya'ya ulaşmadan onu Aksu vadisinde baskına uğrattı. Kısa ama şiddetli bir çarpışma sonunda Haçlılar tümüyle yok edildiği gibi, Bohemund ve kuzeni Richard esir alındı. Ancak çarpışmadan sıyrılmayı beceren bir asker doğruca Urfa'ya gidip durumu Kont I. Baudouin'e bildirince, Baudouin Urfa birlikleriyle derhal Malatya'ya koştu. Onun yardıma geldiğini duyan Gümüştekin ise, şehri kuşatmadan vazgeçerek kazandığı ganimet ve esirleriyle birlikte kendi topraklarına çekilmeyi uygun gördü. Baudouin her ne kadar Türkleri dağılık bölgelerin içine kadar takip ettiyse de, bu defa o, Danişmendliler'e alt arazide pusuya düşmek korkusuyla daha fazla ilerlemekten çekinerek Malatya'ya geri döndü ve Malatya'yı kendisine teslim etmek isteyen Gabriel ile anlaşarak, şehrin savunmasına katılmak üzere adamlarından bir kısmını burada bırakıp Urfa'ya gitti. Bu arada Bohemund'un esir edilip Niksar'da hapsedildiği haberinin duyulması, bütün İslâm dünyasında sevinç yarattı ve Gümüştekin'e büyük şöhet kazandırdı⁽⁵⁾.

Bununla beraber bu olaylar yüzünden Gümüştekin Malatya kuşatmasına devam edememiş ve şehri ele geçirememişti. Hiç şüphesiz ertesi yıl için yeni bir plân hazırlamaktaydı. Fakat 1101 yılı yaz başlangıcında Sultan I. Kılıç Arslan'dan aldığı bir mesaj, 1097'dekinden hiç de daha az sayıda olmanın yeni Haçlı ordularının İstanbul'a geldikle-

rini ve buradan Anadolu'ya geçerek İzmit civarında toplandıklarını, sızan haberlere göre bunların Bohemund'u kurtarmak üzere bu kez doğruca Danişmendli topraklarına yürümeye hazırlandıklarını ve niyetlerinin bölgeyi ele geçirip kendilerine devletler kurmak olduğunu bildiriyordu. Bu haber Gümüştekin'i telaşlandırdı. Derhal Sultan Kılıç Arslan ile müşterek düşmana karşı işbirliği yapmayı ve Selçuklu ordusuyla birleşmeyi kabul etti. Gerçekten de 1101 Yılı Haçlı Seferleri'nin ilk ordusunu oluşturan Lombard, Fransız ve Almanlar, Niksar'a gitmek üzere Ankara ve Çankırı'dan ilerleyip Merzifon yakınına kadar geldiler. Ancak burada 5 Ağustos günü yapılan savaşta Haçlı ordusu imha edildi. Fakat bu zaferle henüz sonuca ulaşılmamıştı. Bu ordudan sonra ikincisi ve hemen arkasından üçüncüsü Anadolu'ya geçti. Kılıç Arslan ve Gümüştekin bunlara karşı da birlikte döğüşerek 1101 yılının üç Haçlı ordusunu Anadolu'da yokettiler. Bu büyük ve önemli bir başarıydı; etkisi kalıcı oldu. Bundan böyle Anadolu Türk toprakları Haçlı istilasından tamamen kurtuldu⁽⁶⁾.

1101 yılındaki başarıdan sonra, ne yazık ki, iki Türk hükümdarı arasındaki dayanışma koptu. Yanyana büyümekte olan bu iki komşu Türk devleti arasında zaten önceden beri mevcut olan hükümiyet mücadelesi konusundaki rekabet yeniden alevlendi. 1102 yılında Gümüştekin'in Malatya'yı zaptı, burasını yıllardan beri ele geçirmek isteyen Kılıç Arslan'ı ona karşı tavır almaya sevketti. Danişmendli hükümiyetinin Malatya bölgesinde güçlenmesini önlemek için kendisinin de bu yörede faaliyete geçmesi gerekiyordu. Haçlı tehlikesi atlatıldığı ve Bizans imparatoru da Haçlılar'dan umduğu yardımdan yoksun kaldığına göre, Kılıç Arslan'a imparator ile anlaşma yapmak ve ülkesinin doğu sınırlarında yeni girişimlerde bulunmak mümkün görünmekteydi. Niyeti, Güneydoğu-Anadolu'da Büyük

Selçuklu Devleti'ne tâbi olan Türk beylerini kendi hükümiyeti altına almak ve devletin sınırlarını genişletmekti. Fakat bu girişimden önce Antakya Haçlı Devleti üzerine bir sefer düzenlemeye karar verdi. Antakya hükümi Bohemund'un Danişmendli beyinin elinde Niksar'da esir bulunması, belki de kendisine bası Süleymanşah'ın fethettiği fakat 1098'de Haçlılar'a kaptırılan Antakya üzerine sefer yaparak şehri Haçlılar'dan geri almak fırsatını verebilirdi. Zira Bohemund'un yokluğu her ne kadar Antakya Devleti için büyük kayıp olmuştaysa da, burada dayısının yerine idareyi eline alan Tankred'in çevreye saldırıları devam etmekteydi. Bizans'a ait Çukurova bölgesine ve Kuzey-Suriye kıyı şehirlerine durmadan hücum eden Tankred, yakın komşusu Halep Selçuklu meliki Rıdvan için de büyük tehlike oluşturmaktaydı. Halep'in Haçlı tehdidinden kurtulmasını sağlamak için Kılıç Arslan'ı Antakya'ya karşı sefer düzenlemeye, pek muhtemeldir ki, 1101 yılı Haçlı ordularına karşı sultanın yanında savaşmış olan melik Rıdvan teşvik etmişti.

İşte burada İbnü'l-Kalânis'in olayların akışına açıklık getiren rivayetine ihtiyaç vardır: Kılıç Arslan'ın bu seferi hakkında bilgi veren İbnü'l-Kalânis⁽⁷⁾, sultanın ülkesinden hareketle Antakya üzerine yürüyüşe geçtiğini ve Maraş yakınlarına kadar ilerlediğini, onun bu sefer haberinin 1103 Ağustos'unda Suriye'ye ulaştığını yazmaktadır. Yine onun kaydına göre, sultan buradan Halep'e haber göndererek ordusunun ve kendisine katılan gönüllü birliklerin yiyecek ve her türlü gereksinmelerini karşılamak üzere tacirlere izin verilmesini istemişti. Haçlılara karşı mücadele maksadıyla Sultan'ın bölgeye gelmekte olduğunu duyulması ise halk arasında büyük sevinç yaratmıştı. Fakat Kılıç Arslan başlattığı bu sefer sırasında Bohemund'un Danişmendli beyi tarafından serbest bırakıldığını öğrenince, artık bu fırsatın

kaçtığını düşünerek seferi yarıda kesmek zorunda kaldı.

Aslında, üç yıla yakın zamandır Niksar'da hapis bulunan Bohemund'u esaretten kurtarmak gayesiyle Antakya patriği Bernard ve Urfa'nın yeni Kontu II. Baudouin, Keysun hükümi Ermeni Kogh Vasil'in aracılığı sayesinde Danişmendli beyi ile bir süreden beri temasa geçmiş bulunuyorlardı. Yapılan bir çok müzakerelerden sonra Gümüştekin 100.000 altın karşılığında Bohemund'u serbest bırakmayı kabul etti ve para ödenince 1103 yazında onu Malatya'da dostlarına teslim etti. Bohemund önce Keysun'a, Kogh Vasil'in yanına gitti, bir süre burada misafir kaldı ve Kogh Vasil tarafından manevî oğul olarak kabul edildikten sonra da, büyük sevinç gösterileriyle karşılandığı Antakya'ya döndü.

Bütün kaynaklar incelendiğinde, elde edilecek bilgilere göre bu olayların akışı ancak böyle bir sıralama ile anlatılabilir kanısındayım. Fakat Kılıç Arslan'ın Antakya seferinden hiç bahsetmeyen Lâtin kaynaklarının kayıtlarını eserlerinde esas alan günümüzün Batılı yazarları, İslâm kaynaklarını gereğince kullanmadıkları için, olayların gelişmesini anlatırken yanlışlığa düşmüşlerdir. Mesela Batılı yazarların esas aldığı Lâtin tarihçilerin rivayetlerini incelediğimizde, Albertus Aquensis'in dediği gibi⁽⁸⁾ Danişmendli Gümüştekin ile Sultan I. Kılıç Arslan arasında savaş olmuştur ama, bu savaş onun belirttiği sebepten yapılmamıştır. Albertus'a göre imparator Aleksios I. Komnenos, Bohemund'u kendisine teslim ettiği takdirde Danişmendli beyine 260.000 bizantios vermeyi teklif etmiştir. Ancak imparatorun teklifinden haberdar olan Kılıç Arslan, Anadolu'daki bütün Türklerin sultanı sıfatıyla Danişmendli beyinden Bohemund için alacağı kurtuluş parasının yarısını istemişti. Gümüştekin ise bu isteği kabule yanaşmayınca, Kılıç Arslan ona saldırmış ve yenmişti... Güvenilir başka bir

kaynak tarafından teyid edilmeyen bu bilgi, ne derece doğrudur bilinmez. Bununla beraber rivayetin ilk bölümü belki kabul edilebilir; İmparatorun bu en tehlikeli düşmanını satın almak istemiş olması pekâlâ mümkündür. Fakat bu haberleşmenin sultan tarafından duyulup sonunda işin Gümüştekin ile savaşa kadar gitmesi inandırıcı değildir. Eğer Gümüştekin gerçekten Bohemund'u imparatora teslim edip parayı alsaydı ve sonra bu parayı sultanla paylaşmayı reddetseydi, belki bu davranışı bir savaş nedeni olurdu. Fakat Bohemund'un imparatora verilmediği kesindir. Bu sebeple hiçbir kaynak tarafından teyid olunmayan Albertus'un Kılıç Arslan'a attığı para talebi konusundaki iddiasını kabul etmek zordur. Başka bir Haçlı tarihçisi Ordericus Vitalis ise,⁽⁹⁾ Bizans imparatorunun Bohemund'u satın almak için 100.000 altın teklif ettiğini, fakat Danişmendli beyinin Türkler tarafından "Hristiyanların küçük Tanrı'sı" olarak adlandırılan Bohemund'u ona teslim etmediğini yazmış, ancak bundan sonra Bohemund'un esaret hayatını ve kurtuluşunu tamamiyle hayal ürünü garip bir hikâye ile tamamlamıştır. Güyâ Danişmend'in güzel ve akıllı kızı Melaz, bu Haçlı kahramanını çok beğenmiş, ona yardımda bulunmuş ve babası tarafından serbest bırakılmasını sağlamıştır. Üstelik kendisi de Danişmendli sarayını terk edip Antakya'ya gitmiş ve orada Roger ile evlenmiştir... buna benzer bir hikâye de **Miracula sancti Leonardi** adlı eserde⁽¹⁰⁾ yer alır: hapisteki Bohemund ve Haçlı esirlerine yardım eden Danişmendli beyinin kızı değil, hristiyan karısıdır. Onlara yiyecek, giyecek vererek yardımda bulunur. Gümüştekin, Kılıç Arslan tarafından yenilgiye uğrayınca da bu hanım kocasına Bohemund'u serbest bırakmasını öğütler. Bey önce bu öğüte aldırılmaz, fakat sonra az bir para karşılığında Bohemund'u serbest bırakıp onunla anlaşmanın daha iyi olacağını düşünür. Türkler, kendi aralarında

Bohemund'un kurtuluş parasını toplarlar. Bohemund da Kılıç Arslan'a karşı başarılı bir savaş yaptıktan sonra Antakya'ya gider.

Yukarıda bildirilen masalvari motiflerle süslü ve çelişkilerle dolu mantıksız rivayetlerin kabulü, tabiatıyla mümkün değildir. Bu rivayetler içinde doğru kabul edilecek tek gerçek Bohemund'un Danişmendli beyi tarafından serbest bırakıldığı hususudur. Ancak yanlış da olsa, hepsi İki Türk hükümdarı arasında yapılan savaştan haberdardır, ama bu savaşın sebebini ve zamanını bilmemektedir. İşte benim açıklamak istediğim husus da budur: Danişmendli beyi Gümüştekin ile sultan I.Kılıç Arslan arasındaki savaş Bohemund'un esareti sırasında olmamıştır ve güyâ imparatorun teklif ettiği paranın paylaşılması gibi bir nedene dayanmamaktadır. Bu savaş Bohemund'un serbest bırakılmasından sonra olmuştur ve nedeni Kılıç Arslan'ın Gümüştekin'e bu davranışından dolayı duyduğu kızgınlık yüzündendir. Bu görüşümü de, İbnü'l-Kalânisi'nin kaydına dayandırmaktayım. Gerçekten de Bohemund'un esaretten kurtulupundan sonra Türkler arasında yaşanan olayları takip edebilmek için İslâm tarihçilerinin, özellikle İbnü'l-Kalânisi'nin verdiği bilgilere ihtiyacımız vardır. Nitekim İbnü'l-Kalânisi bu konuyla ilgili rivayetinin devamında, Bohemund'un Gümüştekin tarafından serbest bırakılmış olmasına çok hiddetlenen sultan Kılıç Arslan'ın, bu davranışı yüzünden Gümüştekin'i cezalandırmak üzere Antakya seferini yarıda keserek derhal geri döndüğünü, yapılan savaşta Danişmendli ordusunu yenerek Bey'in adamlarını kılıçtan geçirdiğini ve bundan sonra kendi ülkesine gittiğini yazmaktadır.

Kılıç Arslan karşısında uğradığı bu yenilgi tabiatıyla Gümüştekin'in itibarını çok sarsmıştı. Diğer İslâm kaynaklarında da onun davranışını tenkit eden ifadeler vardır; İbnü'l-Esir, Bohemund'un Antakya'ya dönüşyle

morali yükselen Haçlılar'ın derhal Haleb bölgesine şiddetli saldırılarda bulunmaları, pek çok müslüman öldürmeleri yüzünden Danişmendli beyini suçlamakta ve "Müslümanların başına gelen bu felâketler, onun yaptığı bütün iyilikleri silip götürdü" demektedir.⁽¹¹⁾ Haçlı Seferleri tarihi üzerinde çalışan araştırmacıların hemen hiç kullanmadıkları tarihçi Aksarayî ise bu yıllara ait verdiği bilgiler arasında, Bohemund'un serbest bırakılmasından sonra bu işten haberdar olan ve çok hiddetlenen sultanın öfkelerini yatıştırmak için Danişmendli beyinin sultan Kılıç Arslan'a 10.000 dirhem gönderdiğini fakat sultanın bu parayı geri yollayarak "Ben buraya İslâm'ı korumak için geldim. Para için değil. Senin parana ihtiyacım yok" dediğini kaydetmiştir⁽¹²⁾. Aksarayî'nin bu kaydı hem Haçlı kaynaklarında sultanın fidyenin yarısını istediği şeklindeki rivayetleri çürütmek, hem de öte yandan İbnü'l-Kalânisi'nin sultanın Danişmendli beyinin bu davranışına çok hiddetlendiğine dair verdiği bilgiyi doğrulamak bakımından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, bütün kaynak bilgilerini değerlendirmek suretiyle Danişmendli Gümüştekin ile sultan I.Kılıç Arslan arasında vâki olan savaşın 1103 yılında ve Bohemund'un serbest bırakılmasından sonra yapıldığı görüşünde olduğumu bildirerek, bunu yeni bir yorum olarak ilim dünyasına sunmak istiyorum.

Saygılarımla.

Notlar :

1. Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens occidentaux* (İsalmatması RHC occ.) IV. VII, 27-29, s.524-26, IX, 35-36, s.611-613; Fulcherius Carnotensis, RHC occ., III, I, 35-36, II, 23, s.368-70, 407; Radulfus Cadomensis, RHC occ., III, s.707-709; Ordericus Vitalis, X, 24, s.354-80.
2. Urfalı Mateos. Vekayi-nâme, terc. H.Andreasyan, TTK, Ankara 1962, CLXVII, s.205, CLXXVIII s.221; Anonim Süryani Vekayinamesi, terc. Tritton, s.74; Süryani Mikhail, nşr. Chabot, III, III, s.188 vd.; Ebu'l-Ferec, terc. Doğrul, II, s.342.
3. İbnü'l-Kalânisi, s.49 vd.; İbnü'l-Esir, terc. Özyayın, X,s.247, 281; İbnü'l-Adim, Zubde, II, s.145, vdd.; Aksarayî, nşr.Turan, s.27.
4. Gabriel ortodoks kilisesine mensup bir ermeni idr. Bu şahıs hakkında geniş bilgi için bk. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, terc. F. İşıltan, I, s.58, 135, 150, 155, 247 vd.; Demirkent, I., Urfalı Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118), s.66-69, 81, 165; Yewdale, R.B., Bohemond I, Prince of Antioch, s.92.
5. Bu olayların tasvirini için bk. yukarıda n.1, 2, 3. Ayrıca Runciman, *aynı eser*, I, s.248 vd., II, s.31 vd.; Demirkent, *aynı eser*, s.66 vd., 84.; Yewdale, *aynı eser*, s.92 vd.
6. 1101 Yılı Haçlı Seferleri hakkında geniş bilgi için bk. Demirkent, I., "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Filizet İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, s.17-56, İstanbul 1995.
7. Bk. *The Damascus Chronicle of the Crusades*, terc. Gibb, s.59.
8. Albertus Aquensis, RHC occ., IV, ix, 33-36, s.610-12.
9. Ordericus Vitalis, *aynı eser*, s.354 vdd.
10. *Scriptum Galeranni episcopi de miraculo Boimundi*, AA.Ss., Nov. III, s.160-168, 179-82; Albert Ponçetlet, Boemond et s. Leonardi, *Analecta Bollandiana*, 1912, XXXI, s.24-44.
11. İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi-Tarih*, X, s.281.
12. Aksarayî, *Müsameret ül-Abbâr*, nşr. O. Turan, Ankara 1944, s.28; *Die Seltschiken-Geschichtedes Akserayî*, almanca terc. F.İşıltan, Leipzig 1943, s.38.

NİKSAR'DA ANLATILAN EFSANELER ÜZERİNE

Türk siyasi ve kültür tarihinde önemli bir yeri olan Niksar üzerine anlatılmış çeşitli efsaneler vardır. Bu efsaneleri sıradan bir tasnife tabi tutarsak çeşitli dallara ayrıldığı ve güzel örnekleriyle süslendiği görülecektir. Efsanelerin çok çeşitli alanları içine alması, hemen her vatan toprağında olduğu gibi, Niksar'da da bir zenginlik göstermektedir. Kişilere bağlı olanlarının yanında çeşitli yerlere bağlı olanların başlıca örneklerini teşkil ettiği bu efsanelerin bazıları doğrudan doğruya Niksar ile ilgili iken, bazıları, başka yurt köşelerinde de benzerlerini gördüğümüz efsanelerin Niksar ve çevresine uyarlanmış şekilleri gibi görünmektedir. Her efsane metninin dinlenilmesinden sonra dinleyicilerin, okunmasından sonra okuyucuların bu efsanelerle ilgili olarak ortaya koyacakları tavır bu görüşümüzün aynası olacaktır.

Efsane araştırmacıları bilirler ki yeryüzünde belirli sayıda efsane anlatılmaktadır. Bunlardan bazıları çok dar bölgelere bağlı olarak anlatılırken bazıları da bütün dünyaya yayılmış olarak görülür. Bir bölgenin efsanelerini incelerken her iki hususu da göz önüne almak gerekecektir. Biz, bildirimizin sunulması sırasında bu hususa özellikle dikkat edecek ve dikkatleri çekmeye çalışacağız.

Gelecekte daha sağlıklı araştırmaların yapılabilmesi için de başka konuya gönül vermiş Niksarlılar olmak üzere herkesin bu tür efsanelerin derlenip değerlendirilmesi konusunda bizlere ve diğer ilgililere yardımcı olmaları gerekmektedir.

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

Selçuk Üniversitesi
Konya

ŞEHİD VE GAZİ ECDADIMIZIN YAPTIĞI SAVAŞLARDA MEYDANA GELEN İBRET DOLU BAZI OLAYLAR

ehitlik ve gazilik, dinimizde övülen bir rütbedir. Din-Devlet, Mülk-Millet için can veren şehit, gazî ve alperen, akıncı, fedai, dalkılıç, serdengeçti, deli ve silahdar mezarları ile eski ve yeni yurdumuzun her tarafı dopdoludur.

Gelibolulu Mustafa Ali (ö.1599) bir şiirinde diyor ki:

*Diyar-ı Rum olmazsa nazargâh-ı Hüdâ
Evliyâ anda gelib bulmazdı neşv ü nemâ*

*Şehriyârım sakın ol yerleri hâli sanma
Çiğneme kendini sakın ayağını alır ejdeha
(K.Ahbar,23a)*

Akifimiz de der ki:

*Bastığın yerleri "toprak!" diyerek geçme tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatani.*

*Sen şehit oğlusun, incitme; yazıktır atanı,
Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı.*

*Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?
Şühedâ fişkırarak toprağı sıksan, şühedâ!*

Yine bir şiirinde de Akif şöyle der;

*Enbiyâ yurdu bu toprak şühedâ yurdu bu yer
Bin yıllık türbesinin üstüne mevlâ titrer*

Allahü Te'âlâ yüce kitabımızda, "Allah yolunda öldürülenlere "öüler," demeyiniz, zira onlar diridirler. Fakat siz farkında değilsiniz. K.Kerim, 2/154." buyrulmaktadır.

İşte bu sırrı bilen ecdadımız, yatakta ölmeyi değil, Din-Devlet, Mülk-Millet için, savaşta ölmeyi tercih etmişlerdir.

Meşhur tarihçimiz Kemal Paşa-zâde diyor ki;
*Ölümden kurtulur yoktur cihanda
O derdi çekmez olmaz ins ü canda*

Prof. Dr. Ahmet UĞUR

Erciyesi Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi
Kayseri

*Kişinin ömrü çünkim ahir ola
Yek oldur kim kaza yolunda öle.*

K. Paşa-zâde, Defter. VIII./74a

Yine başka bir şiirinde der ki;

*Ölüm iki değil, birdir cihanda
Döşekte ölme kanda, kanda kanda
"K. Paşa-zâde, Defter. VIII./74b*

Sayın tarihçimiz Yılmaz Öztuna, Evliya Çelebi'den naklen, o akıncı gâziler için diyor ki; "Gâziler, daima kılıç belinde, tufeng elinde ademler olub şeb ü rûz (gece ve gündüz) silahları ile yatarlardı. Hatta, gusûl eder (yıkılır) iken ve namaz kılar iken bile âlât u silahları yanlarında âmâde dururlar... Kuşakları ekseriyâ kin bend kuşaktır. Bir esir bulunca anunla bağlarlar, bir kuyudan su çekerler. Nice gaziler esir olduktan sonra, kuşağını kermen idüb düşman kalalarından firar etmişlerdir. Yol arkadaşlarını esaretten kurtarmak için her fedakarlığı yaparlar. Bir Alman zabiti; "Hey gidi Türkler, hey kendi adamlarını nice kurtarmaya gelirler. Ama biz olsak, bizi kimse kurtarmayub kürekte ölürüz." derdi.

Bunca akıncı şehid ve gâziler, milletin ve devletimizin koruyucuları idiler. Hatta, devletimizin egemenliğini tanıyıp, ona gerekli vergisini veren gayr-i müslim tebaamızı da canla başla korurlar ve onların, can, mal ve inanç emniyetini sağlarlardı. Ama, Din-Devlet, Mülk-Millet düşmanlarının da korkulu rüyaları idi.

Yine değerli hocamız sayın Öztuna'nın anlattıklarına göre, 1930 yılına kadar Avusturya'da ağlayan çocukları; "Sus, Türk geliyor" diye, sustururlardı. 1534 yılında Türk akıncılarının gelişi tehlikesini bildiren Türk çanı memuriyeti, "Artık bir Türk akını tehlikesi kalmadı; ve bu göreve lüzum yoktur." diye, 1956 yılında Viyana Belediye Meclisi tarafında kaldırılmıştır. "Ercih'in anlattıkları."

İlkbahar ayları gelince yola çıkan akıncı, ancak kışın evine ve kışlasına dönerdi. Halk şairimiz Karacaoğlu Akıncı Gâzilerimizi Tuna nehrine benzeterek diyor ki;

*Evvel-bahar yaz ayları gelende
Akar bozbulanık suyu Tuna'nın
Şakiyib da bülbülleri ötende
Eser bâd-ı saba yeli Tuna'nın*

*Karacaoğlu bunu böyle dedi mi
Gece gündüz akar gider kadımı
İner Belgrad'ı Varna'yı Vidin'i
Serhadlere uğrar yolu Tuna'nın*

Tarih ve Medeniyet, Kasım, 1995

**Gelibolulu Mustafa Alî de bu akıncı
ecdadın marşını şöyle veriyor:**

*Biz silâh-dânız begüm şah-ı Haremdir canımız
Şâh-ı hatem-i Enbiyâdır dinimiz imanımız
Biz Ebu Bekr'in muhibbiyiz, Ömerdir canımız
İki görür gözümüzdür Haydar u Osmanımız
İntikam alır bize ey Müsteân ü kirdigâr
Düşmenler (surh-serîer) zümresini eyle hakir ü
hor u zâr "K.Ahbar, 534b"*

1- Kırboğada Bosna Beyi Yakub Paşa ile Hersek Banı Derencil Ban arasında 1493'de yapılan harbde 30.000'e karşı 3.000 asker.

2. Yine bir harbde 3 kuşla yedi kuş savaşı.

3. Arnavud'da Dıraç Hisarında ağaçtan ezân sesi 1501.

4. Gelibolu'da Hızır'ın görülmesi

5. Kuman Kalesi'nin teslimi esnasında, düşman tarafından ünlü bir kişi, Hasan Paşa'nın huzurunda, Emir Üstübf Efendi'yi görür ve Hasan Paşa'ya, "Tabur bozduğun gün aske-riniz arasında bu şekilde bir çok yeşil başlılar vardı. Bunlar, türlü silahlarla savaşıyorlardı. Şimdi bunlar mı kaldı?" der. "K.Ahbar, 578a"

DANIŞMENDLİLER DÖNEMİNDE TÜRK EĞİTİM TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

D

anişmendliler döneminde Türk eğitim tarihine genel bir bakış denince, Karahanlılar, Selçuklular ve Danişmendlilerde eğitimi incelemek gerekir. Çünkü bunlar, aynı çağda yaşamış ve birbirlerine bağlı Türk devletleridir. Ayrıca, bir karşılaştırma yapabilmek için, Avrupa'daki eğitim hakkında bazı bilgiler vermeye gerek vardır.

1. Karahanlılarda ve İç Asya Müslüman Türklerinde Eğitim

Bu toplumlarda eğitimin temel özellikleri:

1. Bu toplumların Müslüman olmaları, yerleşik bir düzene geçmeleri onların eğitimini olumlu yönde şekillendirmiştir.
2. Bu toplumların devlet adamları, eğitim öğretime ve bilimin gelişmesine önem vermişlerdir.
3. Medreseler kurulup gelişmiş, ülkenin her tarafına yayılmıştır.
4. Farabî, İbni Sina, Birünî gibi dünya bilim ve eğitim tarihinde yer tutan bilim adamları yetişmiştir.
5. Eğitim tarihimizde, "eğitim bilimi"ne ilişkin ilk görüşler başta Farabî olmak üzere bu düşünürler tarafından ileri sürülmüştür.

Karahanlı hükümdarların bilimseverliği, ülkede eğitimin ve bilimin gelişmesi, bilim adamlarının çoğalması için uygun bir ortam oluşturmuştu. Bilginler, sanatkarlar her taraftan onların çevresine geliyorlardı. Medrese denen öğretim kurumları bütün ülkeye yayılmıştı.

Karahanlı hükümdarlarının medreselerin kurulup yayılmalarına çok önem vermeleri hem bilim sevgilerinden, hem de şu nedenlerden ileri geliyordu: 1. Medreselerden, yeni müslüman olan Türk boylarının yeni inanışlarını pekiştirme, yeni dinleri ile çelişen eski inanışları kaybettirme aracı olarak yararlanmak; 2. Medreselerden, çevrelerindeki şilere karşı, kendi sünni inançlarını koruma aracı olarak yararlanmak.

Batı Karahanlı Devleti'nin ünlü hükümdarı Buğra Kara Han Ebû İshak İbrahim'in 1065/66'da vakıf yoluyla Semerkant'ta yaptırdığı bir medresenin vakıf belgesi günümüze kadar gelmiştir.

Prof. Dr. Yahya AKYÜZ
Ankara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Fakültesi
Öğretim Üyesi

Bu belgeye göre, medrese, bilim ve din adamları için bir toplantı yeri olacak, bir camii, çalışma odaları, kütüphanesi, halk için Kur'an okunan bir salonu, Edeb (genel olarak eğitim, muâşeret ve genel kültür) öğretmeni için bir odası, öğrenci odaları, bir avlusu ve bir bahçesi bulunacaktır. Medresenin "fakih" denen Hanefi bir müderrisi bulunacak ve kendisine ayda 300 dirhem maaş verilecektir. Hanefi olması gereken öğrencilerin tümüne ayda 1500 dirhem burs verilecektir. Bu para, müderrisin görüşü alınarak onlar arasında dağıtılacaktır. Böylece, bursun eşit verilmesi halinde medreseye en çok 50 öğrencinin alınabileceği anlaşıyor.

Şiilerin de, kendi mezheplerinin propagandasını yapmak için Dârü'l-ilm denen okullar kurdukları bilinmektedir.

II. Selçuklularda Eğitim

Selçuklularda eğitimin temel özellikleri:

1. Devlet adamları eğitim öğretme ve bilimin gelişmesine önem vermişlerdir.

2. Medreseler gelişmiş, ülkenin her tarafına yayılmıştır.

3. Ahilik gibi bir yaygın eğitim kurumu, atabeylik gibi şehzadelerin yetişmesi için bir uygulama ortaya çıkmıştır.

4. Selçukluların ilk dönemlerinde, daha eski Türk değerleri henüz canlı ise de, zamanla bunlardan bazıları unutulmaya yazılılmaya yüz tutmuştur. Örnek: Başlangıçta Selçuklu sultanları Türkçeden başka dil bilmez ya da konuşmazken, zamanla İran adları aldıkları gibi, sarayda Farsça ve Arapça konuşulup yazılmıştır.

5. Selçuklularda alp, gazi, veli insan tipleri beraber yaşar. Dede Korkut Kitabı'nda alp tipinden gazi tipine bir geçiş gözlenir.

Selçuklularda eğitim denince başlıca iki konunun incelenmesi gerekir:

1. Başta Tuğrul Bey, Alpaslan, Melikşah, Nizamü'l-mülk, Sancar olmak üzere Selçuklu

devlet adamları bilginlere, sanatkarlara büyük saygı göstermişler, eğitim ve öğretimin gelişmesine çalışmışlardır.

Tuğrul Bey, fethettiği şehirlere girdiğinde önce bilginleri, din adamlarını ziyaret ederdi. Alpaslan, medreseleri her tarafa yaygınlaştırdı. O, kendi gelirinin onda birini bilim adamlarına veriyordu.

2. Örgün ve yaygın eğitim kurumları

a) Medreseler:

İlk Selçuklu medreseleri 1040 yıllarında Nişabur'da Tuğrul Bey tarafından yaptırılmıştır. Alpaslan ve veziri Nizamü'l-mülk ve Nizamiye Medreselerini yaptırmışlardır.

Nizamiye Medreseleri, 1067'lerde Bağdat'ta kurulmuştur.

Bunlar;

a) Din ve Hukuk b) Dil ve Edebiyat

c) Felsefe d) Müsbet bilim alanında.

öğretim yapmışlardır.

Ancak, Felsefe, çok geçmeden programdan çıkarılmıştır. Felsefe'ye ilk ciddi tepkinin Bağdat Nizamiye Medreselerinde 1091-1095 yılları arasında rektörlük ve müderrislik yapan Gazali'den geldiği ileri sürülmektedir. O, Felsefe'nin şüpheli yönetimine "inancı sarsıyor" diye karşı çıkmıştır. Gazali, "akıl" değil, "kalbin" (imanın) hâkimiyetini esas alan tasavvuf yolu ile mutlak gerçeğe ulaşabileceğine inanmıştı.

Nizamiye Medreselerinin önemli etkileri olmuştur:

Fikrî etkileri: Bu medreseler, İslâm dünyasının her tarafından, hatta Endülüs'ten gelen pek çok öğrenciyi Sünni (Şafii) inançlara göre yetiştirerek, Şii propaganda ve faaliyetlerinin önlenmesinde, Sünni mezhepler arasında dayanışma sağlanmasında, toplumda ortak düşünce ve emellerin güçlenmesinde, Selçuklu yüksek devlet görevlerine adam yetiştirmede önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Kurumsal etkileri: Nizamiye medreseleri,

İlhanlı ve Osmanlı mendereseleri ve başka İslam ülkeleri medreselerine bir örnek, model olmuşlardır. Hatta, Batı Avrupa Üniversitelerinin de onlardan ilham aldığı ileri sürülmüştür.

Medreselerin gelirleri esas olarak vakıflardan sağlanıyordu. Ancak, Alpaslan ve Nizamü'l-mülk, Bağdat Nizamiye Medreselerini Devlet parası ile yaptırmışlardır.

b) Mektepler

Bu kurumlar, çocuklara Kur'an okumayı öğretirdi, din eğitimi verirdi.

c) Atabeglik kurumu

Selçuklu hükümdarları, şehzadelerin eğitimi görevini atabeg denen tecrübeli Devlet adamlarına verirler ve şehzadeler, böyle bir hoca ve vasînin gözetimi, rehberliği altında bir vilâyetin yönetimi ile görevlendirilirdi. Alpaslan, oğlu Melikşah'a Nizamü'l-mülk'ü atabeg olarak tayin etmişti.

d) Ahilik kurumu

Bu esnaf, usta, kaifa ve çırakları içine alan, onların dayanışmaları kadar mesleklerini dü-rüstçe ve özenle yapmalarını, ayrıca genel olarak ve meslekleri alanında eğitilmelerini amaçlayan bir kurumdur.

Anadolu Selçuklu Devleti ile Danişmendli Devletinde de eğitime çok önem verilmiştir. Bu devletlerde ve öteki Beyliklerde bir çok medrese kurulmuştur. Çevrelerindeki çeşitli sosyal kurumlarla bir külliye oluşturan bu eserler aynı zamanda birer sanat ve mimarî şaheseridirler.

Danişmendli medreseleri

Alpaslan'ın komutanlarından ve kendi adıyla bir devlet kuran Danişmend Ahmet Gazi, mücahit ve bilgin bir zat idi. Daha önce müderrislik yapıp öğrenci okuttuğundan kendisine "danişmend" denilmiştir. Sonraki hükümdarlardan Yağıbasan, Melik Gazi, Halifet Gazi'de bilimseverlikleri ile tanınmıştır. Bunlar bir çok medreseler yaptırmışlardır. Şu ana kadar 13 Danişmendli medresesinin varlığı be-

lirlenmiştir. Anadolu'da ilk kurulan medreseler ve ilk tip öğretimi yapan kurumlar, muhtemelen Danişmendli medreseleridir. Bu devletin hükümdarları, İslam ülkelerinden ve Orta Asya'dan din ve müsbet bilimler alanında bazı bilginleri davet ederek onlara öğretim görevleri vermişlerdir.

III. Avrupa'da Eğitim

Danişmendliler döneminde Avrupa'da eğitim alanında olup bitenlere bir göz atmak, kısaca karşılaştırma yapma imkanı vereceği için uygun olur.

Avrupa, o tarihte, Orta Çağ'ın karanlıklarından çıkmaya başlamıştır ve "12. yüzyıl Rönesansı" denen bir dönem yaşamaktadır. Avrupa'da bu hareket, Avrupalı pek çok öğrencinin İspanya'daki müslümanların medreselerine gidip öğrenim görmelerinden sonra başlamıştır. Haçlı seferleri de Avrupalılara İslam dünyasını tanıttığı için, onların bilimsel uyanışlarında etkili olmuştur.

Bu uyanma sonucu, Avrupa'da 1200'lerden itibaren üniversitelerin kurulmaya başlandığı görülüyor.

13. yüzyılda da süren bu hareket, 16. yüzyıldaki Rönesans'tan daha önemli kabul edilmektedir. Çünkü bu sonucu, daha çok sanat ve edebiyata ilişkin olduğu halde, 12. yüzyıl Rönesansı felsefe ve bilim alanındadır.

KAYNAKLAR

- AKYÜZ, Yahya: *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1994, 5. Baskı.
BİLHAN, Saffet: *Orta Asya Türk Devletlerinde Eğitim, Bilim ve Sanat Hareketleri*, Ankara 1978.
CELEBİ, Ahmet: *İslâm'da Eğitim ve Öğretim Tarihi* (Çev. A. Yarıdım), İstanbul, 1983.
DURANT, Will: *Histoire de la Civilisation medievale (1095-1300)*, Paris, 1953, C.3.
OCAK, Ahmet: *Nizamiye Medreseleri*, Malatya, 1993 (Basılmamış).
ÖNDER, Mehmet: *Konya Maarif Tarihi*, Konya, 1952.
SAYILI, Aydın: *Orta Çağ İslam Dünyasında İlmî Çalışma Temp-sundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri*, Araştırma (DTCE), 1983, C.1, s.5-69.
ŞAHİN, Kamili: *Danişmendli Medreseleri* (Basılmamış).
TURAN, Osman: *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* İstanbul, 1969.

DANIŞMENDLİLER DÖNEMİNDE ZİLE

Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Zile (Zela)'nin M.Ö. 1900 yıllarında Ninova Melikesi Semiramis tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Hitit, Frig, Pers, Pontus ve Roma İmparatorluklarının hakimiyeti altında kalan şehir 395 yılından itibaren Bizanslılara geçmiştir. Uzun müddet Bizanslıların idaresinde kalan Zile, Malazgirt zaferinden sonra girilen Anadolu'nun fethi sırasında 1074-5 yıllarında Tokat'ın fethinden sonra ve Amas'ya ile aynı senelerde Melik Danişmend Ahmed Gazi tarafından zabtedildi. Zile'nin ismi müslümanlar (Danişmendliler) tarafından fethinden sonra 'Karakarye'dir. (Mirkâtü'l-cihâd, Topkapı, Revan Köşkü, No:364, vr.10a). Zile diye halı ve kilime denir. Eskiden burada halı ve kilim çok imal edildiğinden dolayı, bu isimle anılmaya başlamıştır. (Mirkâtü'l-cihâd, vr.10). 1166 yılında Danişmendli emirlerinden Nizamüddin Yagıbasan'ın ölümü sırasında tekrar Bizans'ın eline geçen Zile ve civarı, bu defa da Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan tarafından Türk hakimiyeti altına alındı. Kılıç Arslan, memleketi, eski Türk hakimiyet telakkisine göre onbir oğlu arasında taksim ettiği zaman Tokat, Zile ve havâlisine Rük-nü'ddin Süleyman Şah tâyin olunmuştu.

XIII. Asrın ikinci yarısında Moğolların Anadolu'ya gelişi Zile için de talihsiz bir devre oldu. Büyük ölçüde yakılıp-yıkılan şehir daha sonra Orta Anadolu'da hakimiyet tesis eden Eratna Bey'in idaresi altına girdi (1365). 1381 yılından itibaren Kadı Burhaneddin Ahmed'in hakimiyeti altında kalan Zile şehri, bu beyin Akkoyunlu Emiri Kara Yülük Bey tarafından öldürülmesinden sonra, halkın isteği ile Osmanlı hakimiyeti altına girdi (1398). (Ahmet Şimşirgil, "Osmanlılar İdaresinde Zile Şehri 1455-1574", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1990, sayı:6, İst., 1991, shf. 231-2.)

Mirkâtü'l-cihâd'da Zile'nin fethinin Osman b. Ubeyye tarafından ikiyüz bahadır ile gerçekleştirildiği yazılıdır. (Mirkât, vr.99).

Danişmendli dönemi meşhur bilgin ve alimlerinden Şeyh Mûsâ Fakih, Bayazid-i Bestâmî hazretlerinin (yedinci batıdan) torunlarından. Nizamü'ddin Yagıbasan döneminde,

kayınpederi Hacı Bayezid Efendi ile birlikte Zile'ye gelmişlerdir. Danişmendliler tarafından bu zata (Şeyh Musa'ya) bir medrese ve bir de zaviye yaptırılmış ve birçok vakıflar tesis edilmiştir. Vâli Recâl Gürelî tarafından yıktırılan Hacı Bayezid Camii bu zatın delâletleriyle yaptırılmıştır. Yakın tarihe kadar, burada bulunan külliye Bayezid-i Bestâmî'nin torunlarından Şeyh Edhem Çelebi tarafından yönetilmekteydi. Türbede 1106 ve 1305 tarihli iki kitâbe bulunmaktadır. Zile müftüsü, merhum Arif Kılıç yazısında Şeyh Mûsâ'nın hem Danişmendliler, hem de Selçuklular tarafından çok büyük hürmet gördüğünü ve kıymetli eserler yazdığını belirtir. ("Zile Tarihi", Çağiltı Dergisi, Eylül-Ekim, 1961, c.I, sh.6-7.

Danişmendliler dönemine ait 661/1263 tarihli Hacı Alioğlu Şeyh Ali Çelebi vakfiyesinde, Zile yakınlarında bir Danişmendli kışlağı (köyü) Bahyasis ismi geçmektedir. (Kamil Şahin, "Danişmendli Medreseleri", 24 Zilkade 918/29 Aralık 1512, BOA, Dosya 10, Gömlek 13, Vakfiye).

Kasabanın bânîsinin İskender Rûmî olduğunu Süleymanname bildirmektedir. Kale'nin bânîsinin de Sultan Selim olduğu Sivas Salnâmesi'nde bildirilmektedir. 560/1164 tarihli vakfiyede, Danişmend Ahmed Gazi adına yapılan Yagıbasan türbesi ve zaviyesi için, Zile'de birçok araziler ile kale civarında birçok vakıflar yapıldığını öğrenmekteyiz.

Yine Sivas Salnâmesi'nde; XVIII. asırda Zile'de 6 medrese olduğu, bu medreselerden birisinin Seyyid Ömer Çelebi ve diğerinin Şeyh Tûsî tarafından yapılmış olduğu kayıtlıdır. (1304-1306 Tarihli Sivas Salnâmesi, s.224). Camii Kebîr'in ise, 616/1219 tarihinde Mehmed Zîlî ve Tacüddin Paşa tarafından yapıldığı kayıtlıdır.

Bütün bu ve buna benzer Danişmendliler dönemine ait bilgileri Melik Ahmed Gazi ve daha sonraki diğer dönemlerde kurulan

vakıfların vakfiyelerinde geçen kayıtlardan elde etmek imkanı vardır. Ayrıca Tapu Tahrir defterlerindeki kayıtlardan da istifade edilebilir. Danişmendliler'in ilme ve medeniyete çok büyük hizmetleri olmuştur. İslamiyetin Anadolu'da yerleşmesi için olağanüstü bir gayret serfetmişler ve bu arada, Zile'de de eserler bırakmışlardır. Fakat zamanla Zile'deki Danişmendli eserleri yok olmuş ve o devirden iki isim yadigar kalmıştır: Bunlardan birisi, halk arasında "Davunlu Dede" diye anılan (Velî) ki; bu zat Birinci Danişmend hükümdarı Melik Ahmet Gazi'nin Şeyhülislam'ı sayılan İmam Meliküddin'dir. Bu zatın türbesi civarında zaviye, medrese yapılmış ve burada yıllarca memleketin, İrfan hayatına hizmet edilmiştir. Elimizdeki vakfiyelere göre meşhur Muharrem Efendi bu medresede ders okutmuştur. Buna karşılık olarak da, günde 20 akçe maaş almıştır.

O devrin bakiyyesinden Dürmelik isimli bir sokak adı da vardır.

1164/560 tarihli vakfiyede de Zile'nin ismi Karakarye olarak geçmektedir. Zile'de arazi isimlerine gelince; Cıvabaşı, Kalecivarı ve Küllük (Güllük), Benlu Okucaoğlu, Savi Sınırı ve Camişleyin Ayat-Bahbeşi civarı gibi yerlerin, Danişmend Gazi'nin Niksar'da bulunan zaviyenin vakıfları arasında olduğu yazılıdır. (Nizamü'ddin Yagıbasan Vakfiyesi, 560/1164,06 Milli Y.Belge, 14, s.7-8).

Tebliğimiz içinde yer yer bilgi kırıntıları şeklinde alıntı yaptığımız, atıfta bulunduğu Sivas Salnâmesi'nin Zile ile ilgili olan kısmı ile Seyahatname'deki Zile hakkındaki bilgileri yeni harflere aktararak aynen ve bir ek olarak okuyuncunun istifadesine sunmanın faydalı olacağı kanaatinden hareketle, buraya alıyoruz:

ZİLE KAZASI

Livânın (Tokat'ın) garb-ı cenûbünde vâki merkez-i kaza olan Zile kasabası mer-

Prof. Dr. Münir ATALAR
GOP.Üniv.Fen-Edebiyat Fak.
Tarih Bölümü Başkanı

kez-i livâya sekiz saattir. Süleymanâme'nin beyânına nazaran kasabanın bânisi İskender-i Rûmî'dir. Ve Cihannümâ'nın rivâyetine göre nâm-ı atılı "Karakarye" olub, ahîren Zile tesmiyesi hânelerin vasatı bulunan kale zeyline bina edilmesidir. Bu kal'a, âsâr-ı atıkadan olub, cennet-mekân, firdevs-âşiyân Sultan Selim Han hazretlerinin bina-kerdeleridir. Kal'a derûnuna 1280 tarihinde nîm-kargîr olarak iki oda ve bir matbah ve bir koğuşı şâmil bir asâkir-i şâhâne depoyile bir de rûşdiye mektebi vardır.

Bu kabasada 2990 hâne 9 han ve 5 hamam ve 1265 dükkân ve 6 medrese olub bunlardan birisi Seyyid Ömer Çelebi ve diğeri Şeyh Tûsi taraflarından yapılmış ve kasabadaki meşhur câmi'lerden birisi Câmi'-i Kebîr olub Mehmed Zîlî ve Tâcüddîn Paşa taraflarından 616 tarihinde bina olunmuş ve diğerleri dahi el-Baş-zâde Ahmed ve Boyacı Hasan Ağalar câmi'-i şerifleridir ki, bânîleri mûmâ-ileyhimâdır. Şeyh Mustafa Kuddusî, Şeyh keşşâf ve Hafız Baba namlarıyla kâdirî ve Halvetî âyinleri icrâ olunur üç bâb dergâh-ı şerîf olub şeyh nasrû'd-dîn ve Şeyh Edhem Çelebi ve Buldacı ve Şeyhlik ve Kara Şeyh hazretâtının dahi zaviyeleri bulunub, ma'mûr ve mekşûf'dur. Hânîk-âde ba'zı kerâmâtı mervî olub, hattâ üç köyde asâ-yı şerifleriyle çıkardıkları su hâlâ câridir.

Ve Bayezîd-i Bistâmî hazretleri sülâle-i tâhirelerinden Edhem Çelebi hazretleri kasaba derûnunda medfun olub, târih-i irtihalleri 700 sâline müsâdif olduğu halde tâc ve hırkaları yeni yapılmış gibi durmaktadır. Ve bunlardan ma'da kasabanın dahil ve civarında Seyyid Ömer ve Şeyh Kulî ve musannifinden Şeyh Muharrem Efendi hazerâtı medfundur. Kazâ-i mezbûr 11 nâhiye ve 190 karye ve 10.088 hâne 140 câmi'-i şerîf ve mescid ve 39 İslâm ve 1 Hristiyan mektebini ve 26.785 İslâm ve 1198 Hristiyan nüfusunu muhtevî olub, bun-

lardan başka bu kazâda 1188 hânedede 6868 nüfus muhâcîrin meskundur.

Ve Şeker-âb ırmağı kazânın bir cihe-tinden cûyan ile ba'zı arazi saky ederek mûte'addid değirmen deverân itdirir ve 455.969 dönümlük 58.8855 kı'ta arazi olup kuvve-i inbâtiyesi bire altı nisbetindedir ve her nev' hubûbât ve sebze ve meyve yetidirüb dâhil ve hâricde satılır. Leblebi ve pekmezi gâyet nefis ve meşhurdur. Mensucatdan oda takım-lığına elverişli dîmî ve âdî gavsâle ve a'lâ sahtiyân çıkarılıb her tarafa nakl ile satılır. Cins hayvânâtıdan deve, camus, sığır, esb, merkeb, koyun, keçi bulunur. Beher sene Teşrîn-i sâninin onunda panayır kurulub bir ay kadar devâm ederek 50 kuruşluk ahz ü l'ta edilir ve Salı günleri hafta pazarı in'ikad ider.*

ZİLE KAL'ASI

"Zile sahrâsının şimâlinde evc-i âsumâna berâber bir yalçın kaya üzre muhammesü's-şekl, seng bina bir kal'a-i metin ve ra'nâdur. 26 kulesi var. Kibleye nâzır bir demir kapusu vardır. Derûn-ı kal'ada 300 hâne, 1 câmi', cebehâne, gılâl anbarı, su sarnıcları olub; hamam, çarşı filan yokdur. Ancak dizdar ve neferâtı burada sâkin olub, her gece iki nevbet mehterhânis çalınır. Ma'mûr ve mahfûz kal'adır. Celâlî ve cemâlî destine girüb, anlar mütehassın olmasun için neferâtı niğebânlik iderler. Zira şehîr ayânın ve gayrı kurâ eşrâf ve kibârının zi-kıymet eşyâ ve erzâkı bu kal'ada mahfuzdur. Mevzûn, şâhâne toplanı olub, Murtaza efendimiz için 21 pare hoş-âmed toplanı atdılar.

AŞAĞI VAROŞ

Zile kal'asının dibinde kal'a kayasından aşağı garba ve kibleye nâzır bağı ve bağçeli üçbin aded türâb ile mestur haneler olup, 21 aded mahallesi vardır.

* 1304-1306 Tarihî Sivas Salnâmesi, s.224-226

Başlıcalarının isimleri şunlardır:

Ulu Câmi', Küçük Minare, Dutlu Pınar, Mumcu Ömer, Yeni Mahalle, Debbaghâne, Bazar, Tekye, Paşa, Kethudâ mahalleleridir. Saraylarından Ferruh Çavuş Sarayı, Murtaza Paşa Sarayı, Fazlı Paşa Sarayı, Çavuş-zâde Mehmed Paşa Sarayı, Voyvoda Sarayı?, Kadı Sarayı en ma'murlarıdır.

Câmileri: Yetmiş aded ma'bed-i mukaddesi vardır. (Yukarı Kal'a Câmi'i), (Ulu Câmi') minârelidir, (Tabbahhâne Câmi'i), (Dut-lupınar Câmi'i), (Kuyumcu Ömer Câmi'), (Boyacı Hasan Ağa Câmi'i) karîbül-ahd bina olunmuş ruşen, ma'mur bir câmidir, (Küçük Menare Câmi'i), (Arnabud Câmi'i), (Alaca Mescid Câmi'i), Zencirlikapı Câmi'i), (Yeni Mahalle Câmi'i). Ma'lûmumuz olan bunlardır. Bunlardan başka 24 kadar da mahalle mescidleri vardır. Yedi câmi'de dârû't-tedris talebe ve ders-i âmmıları vardır. Husûsi dârû'l-hadîsi yokdur. (12) aded ayruca mekteb-i sıbyan-ı ebced-hânî var.

Hamamları: (Bazaryeri Hamamı), gâyet müferrah ve dil-güşâ bir hamamdır. Bunlardan ma'da yirmi kadar saray hamamları vardır.

Hanları ve çarşısı: Üç adeddir, (Behram Ağa Hanı), (Boyacı Hasan Ağa Hanı) gâyet ma'mur hanlardır. Çarşısında sekizyüz kadar dükkânları vardır; ammâ Haleb ve Şam sûk-i Sultânîleri gibi müzeyyen bir çarşı değil. Dört kapılı, ma'mur bir bedesteni var. Ab ü hevâsı latîf olduğundan bu şehir gâyet meşhûrdur. Halkı hep Türktür, reâyâsı dahi vardır, bağ ve bağçesi tâ Tekye köyüne kadar varır. Armudu, sergi üzüümü meşhurdur.*

BİBLİYOGRAFYA

- 1) 661/1263 Tarihî Zile - İdris Efendi Vakıfı, BA, Dosya 1, Câm-tek 3.
- 2) 14 Zilkade 918/29 Aralık 1514 Perşembe tarihli Hacı Ali oğlu Şeyh Ali Çelebi'nin Zile'deki Vakıfı, BA, Dosya 10, Gömlek, 13.
- 3) Zile'nin ism-i kadîmi "Kara Karye"; Mustafa Ali, Mirakâtü'l-Cihad, Topkapı Revan Köktü 364 vr. 10*
- 4) Mürî't-Tevârih, s.319, "Zile'nin fethi."
- 5) Zile'de Melik Gazî'nin Şeyhülislâm İmam Meliküddîn Türbesi, Zaviye ve Medresesi (Davunlu Dede).
- 6) Ersal YAVI, Tokat, Tokat Otellilik Turizm A.Ş., 1986, s.195 (Şeyh Musa Fakih Türbesi hakkında).
- 7) Zile'nin ismi, el-Hallûl'ü-vâsit, Sül. Ayasofya 3033, vr. 468.
- 8) "Anadolû'da İslâmî Kitabeler" Tokat, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, 1331, Nu. 34, s.583.
- 9) Evliya Çelebi, Seyahatnâme, c. s.239-241
- 10) Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarih, c.II, s.271, 271.
- 11) "Danışmendnâme" maddesi, TDVİA, c.VIII, İst. 1993, s.
- 12) Kamil Şahin, "Danışmendli Döneminde Yoksullara Yönelik Uygulamalar" 12.12.1995, Ankara, (Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı).
- 13) Ahmet ŞİMŞİRGİL, "Osmanlılar İdaresinde Zile Şehri (1455-1574)" Türkîlök Araştırmaları Dergisi, sayı:6, yıl:1990, İst., 1991, s.231-243. (Marmara Üniv. Fen-Ed. Fak.yn.)
- 14) Arif KILIÇ, "Zile Tarih", Çağın Dergisi, Eylül-Ekim 1961, c.I, sh. 6-7.

* Evliya Çelebi, Seyahatnâme, c.III, s.239-240

DANIŞMENDLİLERİN HAÇLILARLA MÜNASEBETLERİ

En eski çağlardan beri "Tarih yapma" vasfını haiz milletlerin başında gelen Türkler, değişik zamanlarda, değişik bölgelerde meydana gelen olayların akışını etkileyerek tarihi gelişmeleri bazen tacil, bazen de tecil etmişlerdir. Onların bu yöndeki gayretlerinin temelinde dünyaya nizam verme düşünceleri yatar.

Türklerin kısaca "Cihan Hakimiyeti Mefkûresi" başlığı altında toplayabileceğimiz aleme nizam verme düşüncelerini gerçekleştirme yönündeki çabalar, her dönemde belirli bir anâne, bir başka deyişle Türk töresinin esasları doğrultusunda yürütülmüştür. Bilindiği kadarı ile bu süreç Oğuz Kağan'ın ülkesini evlatları arasında taksim ederek onlara değişik yönler gösterip, buralara hakim olmalarını vasiyet etmesiyle⁽¹⁾ başlar. Daha sonrakı Türk devletlerinde de vazgeçilmez bir ilke halinde hemen hemen her dönemde gerçekleştirilmeye çalışılacak olan bu düşünceyle Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan dönemine kadar gelinecektir⁽²⁾.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren önceleri ganimet elde edip bölgeyi tanımak amacıyla Anadolu'ya yönelen Türk akınları, Sultan Alp Arslan dönemine gelindiğinde tamamen mahiyet değiştirecek ve bu akınlar bölgede yeni bir yurt kurmanın temelini oluşturmaya başlayacaktır. Dolayısıyla, Türklerin Anadolu'ya yönelişi, her ne pahasına olursa olsun bir daha geri dönmek şeklinde tezahür edecektir⁽³⁾. Bu gelişme, bölgeye akan Türk zümrelerinin kısa sürede Anadolu'da oluşturdukları nüfus yoğunluğu kadar, sahip oldukları fütûhat anânesinin de tabii bir sonucudur. Böylelikle; Bizanslılar Anadolu'dan atılırken, Arapların asla başaramadığı bir iş gerçekleştirilmiş ve Anadolu Türkler için ebedi vatan olacak büyük bir hedef haline getirilmişti⁽⁴⁾. Bu hedefe ulaşmada Malazgirt Zaferi'nin kazanılması en önemli dönüm noktalarından birisini teşkil eder.

26 Ağustos 1071'de Malazgirt'de kazanılan zafer, Türk tarihi kadar İslâm tarihi bakımından da büyük bir önemi haiz olup, yaklaşık dört asırdır süregelen Hilâl-Haç mücadelesindeki statükonun değişmesiyle, İslâmın üstünlük döneminin Türkler eliyle tesis edileceğinin de habercisi olmuştur. Onun içindir ki, bazı İslâm tarihçileri bu zaferi sahabelerin kazandıkları zaferlerle

mukayese ederler⁽⁵⁾.

Türklerin Anadolu'ya yöneldikleri sıralarda yüzyıllardır birbirleriyle mücadele ederek yeni şekillenmelere sebep olan Hristiyan gruplar arasındaki ayırımı da netleşmeye başlanmış, nihayet 1054 yılında Katolik ve Ortodoks mezhepleri birbirlerinden tam olarak kopup, yeni nüfuz sahalarını da belirlemişlerdir. Bu arada Ortodoksluğun temsilcisi Bizans, kendi hakimiyet sahasını genişletme çabalarına da hız vermişti⁽⁶⁾. Tam bu dönemde Türklerin Bizansın karşısına çıkmaları da tesadüfi bir hadise olmayıp, en azından o dönemin son yüzyılının gelişmelerinin tabii bir sonucuydu. Bu hususu daha fazla açmak böyle bir tebliğin sınırlarını aşar. Ancak mutlaka işaret edilmesi gereken bir husus var ki; o da, Bizans'ın X. yüzyıl boyunca gerçekleştirdiği genişleme siyaseti karşısında, aynen XIX. yüzyıl da Rusların genişlemesinde olduğu gibi, Katolik Hristiyan âleminin suskun kalmasıdır. Bunun da sebebi, Katoliklerin, Ortodoksları İslâm tehlikesi karşısında kendilerini koruyan bir kalkan gibi görmeleri, bir başka deyişle Katolik-İslâm âlemleri arasında Ortodoksluğun bir duvar gibi durmasından ileri gelmektedir.

Malazgirt zaferi ile bu kalkanın parçalanıp, duvarda gedikler açıldığını gören Katolik Avrupa önce irkilecek, sonra da vakit geçirmeden Türk tehlikesini bertaraf edecek tedbirleri uygulamaya koyacaktır. Bu yönde girişilecek çabaları "Haçlı Seferleri" başlığı altında toplamak mümkündür⁽⁷⁾. Demek ki, Anadolu'nun Türk yurdu olma süreci hızlanırken, Avrupa'da ortaya çıkan Haçlı zihniyeti de bütün hızıyla kuvveden fiile dönüşmekteydi. Katoliklerin Ortodoksları da yanlarına almayı planlayarak giriştikleri ve geneide bütün İslâm âlemini, gerçekte ise Türkleri yok etme girişimleri olan ve büyük bir taassup içerisinde gellşen Haçlı seferlerine karşı Anadolu'da yeni tesis edilen Türk kalkanının en önemli unsurların-

dan birisi hiç şüphesiz Danışmendlilerdir.

Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethiyle görevlendirilen Türk beylerinden olan Emir Danışmend'in⁽⁸⁾ 1080'de Sivas yöresinde meydana getirdiği beylik kısa sürede Kızılırmak ve Yeşilirmak havzaları arasında hakimiyetini tesis etmiş, Niksar ve Amasya yörelerini de fethetmişti⁽⁹⁾. Tam bu sırada ortaya çıkan ilk Haçlı seferi Danışmendli-Pontus mücadelesini bir süre tehir edecek, Danışmendlileri daha büyük bir mücadelenin içine sürükleyerek o derecede de büyük ve haklı bir şöhrat kazanmalarına vesile olacaktı.

Danışmendlilerin, Haçlılarla ilk temasları Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın davetine icabeten onun emrine verdikleri önemli bir birlikle Konya Ereğlisi önlerindeki çarpışmalarda meydana gelmiştir. Bu sırada Kılıç Arslan'ın batıdan da Bizanslılar tarafından sıkıştırılması Anadolu'da yeni kök salmaya başlayan Türk varlığını büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bırakmıştı. Bu olumsuz gelişmeleri kendi lehine çevirmesini bilen Emir Danışmend, Kılıç Arslan'ın durumuna düşmemek için Trabzon Rumlarından gelebilecek bir tehdidi önlemek üzere kısa sürede harekete geçti ve Bayburt'u fethedip, akabinde güneye yöneldi. Bundan da maksadı; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde gelişip beyliğini de tehdid edebilecek Haçlı faaliyetlerinin önüne geçmek olduğu gibi, bu bölgede ortaya çıkan otorite boşluğundan da istifade ile yöreyi kontrol etmektir. Buna rağmen üç yıl boyunca kuşatılan Malatya alınamadığı gibi, Iyice sıkışan Malatya hakimi Gabriel'in Antakya Prinskepsi Bohemund'u yöreye davet etmesine de vesile olundu⁽¹⁰⁾. Böylelikle beyliğin güneydoğusunda da Haçlılara karşı yeni bir cephe açılmış oldu.

Orta Fırat havzasında doğan boşluktan istifade etmek isteyen Bohemund'un bazı Haçlı reisleri ve Ermeni prensleriyle birlikte,

Doç. Dr. Salim CÖHÇE
İnönü Üniversitesi
Öğretim Üyesi

önemli bir kuvvetle, kuzeye yönelmesi Türkler kadar bölge Ermenilerini de tedirgin etmiş ve onların Danişmend Gazi'yi uyarmalarına sebep olmuştur. Bu gelişmeler karşısında Malatya yakınlarında pusu kuran Danişmend Gazi ve ordusu, Bohemund'la birlikte Haçlı reislerinden Richard'ı da esir edecektir⁽¹¹⁾. Esirler Siyas yoluyla Niksar'a gönderilirken, Danişmend Gazi'nin şöhreti bütün İslam alemine yayılacak ve Anadolu'da istedikleri gibi hareket edebileceklerini zanneden Haçlılar da büyük bir hayal kırıklığına uğrayacaklardır.

Danişmend Gazi'nin Haçlılara karşı kazandığı başarılar aynı zamanda O'nun Anadolu Selçuklularıyla da arasının açılmasına sebep olmaktadır. Ancak ortaya çıkan gelişmeler bu iki Türk devletini aralarındaki meseleleri unutturarak, bir süre için birlikte hareket etmeye mecbur bırakacaktır. Zira iki önemli Haçlı reisinin esir ve hapsedilmeleri Avrupa'da büyük dalgalanmalara sebep olacak ve yeni bir Haçlı seferini de beraberinde getirecektir. Nitekim 1101 senesinde yola çıkan yüzbin kişilik Haçlı ordusu Kılıç Arslan'ın bütün yıpratmalarına rağmen geriden gelen kuvvetlerle sürekli güçlenerek Eskişehir önlerine ulaşacaktır. Buradan Ankara yoluyla Niksar'a geçerek Bohemund ve Richard'ı kurtarma sevdasına kapılan⁽¹²⁾ bu ordu karşısında Emir Danişmend ve diğer Türk beyleri, Kılıç Arslan'a istediği yardımı vermekte tereddüt etmeyecekler, nihayet müttefik Türk ordusu Haçlıları Kastamonu-Amasya arasındaki bir bölgede ani bir taarruzla imha edecektir⁽¹³⁾.

5 Ağustos 1101'de gerçekleştirilen bu imha hareketi, Haçlıların maneviyatını bozduğu gibi, onların Anadolu'da Türklerle mücadele etmenin mümkün olmayacağı fikrine kapılmalarına da sebep oldu. Malatya önlerinde kazanılan zaferden sonra elde edilen bu başarıda da Danişmendlilerin payı büyüktür. Üst üste kazanılan bu zaferler, Emir Danişmend'e

beyliğini genişletmek imkânını da hazırlamış olacaktır.

İki sefer kuşatmasına rağmen bir türlü ele geçiremediği Malatya'ya karşı yeni bir hareket başlatan Emir Danişmend, Gabriel'in halk tarafından sevilmemesinden de istifade ile bu önemli merkezi 18 Eylül 1101'e ele geçirdi⁽¹⁴⁾. Bölgenin önemli merkezlerinden birisi olup, son zamanlarda bir Haçlı üssü haline gelme istidadı gösteren Malatya'nın fethedilmesi Haçlıların Fırat boylarında yayılmalarını imkansız hale getirirken, Danişmendlilerle Anadolu Selçuklularını da hızla bir hesaplaşmaya sevketti.

Müşterek tehlike karşısında birleşebilmelerine rağmen, sürekli birbirlerini de kollamaktan bir türlü vazgeçemeyen Anadolu'daki Türk siyasi teşekküllerinin hakimleri, Haçlı tehdidinin zayıfladığı dönemlerde kozlarını paylaşmaktan da geri durmuyorlardı.

Nitekim Emir Danişmend'in Haçlı reislerini kendisinden habersiz serbest bırakmasına kızan⁽¹⁵⁾ Kılıç Arslan, Bizanslılarla imzaladığı mütarekeden de güç alarak Danişmendlilere karşı harekete geçecek ve 1103 Ağustosunda Haçlı-Türk hattının üzerinde yer alan bir bölgede, Maraş dolaylarında Emir Danişmend'i mağlup edecektir⁽¹⁶⁾. Bu gelişme Haçlıların rahatlaması ve onların yeni hayallerle kapılmalarından öte bir işe yaramayacaktır.

Maraş yenilgisi ile kudreti oldukça sarılmasına rağmen Emir Danişmend, Kılıç Arslan'ın vefatı ile Konya tahtında baş gösteren anlaşmazlıktan da istifade ederek Anadolu'da Selçuklulara kaptırdığı insiyatifi tekrar ele geçirecektir. Öyle ki, Anadolu Selçukluları dahi bir müddet Emir Danişmend'in kontrolüne geçeceklerdir⁽¹⁷⁾. Böylece tekrar eski kuvvet ve kudretlerini elde eden Danişmendliler kuzeye yönelerek Rum Gabras'ı esir ederlerken⁽¹⁸⁾, Anadolu Selçukluları da Bizanslılara karşı çeşitli askeri hareketlere girişeceklerdir.

Bu gelişmeler iki devletin müşterek bir siyaset takip ettiğini göstermektedir ki, bu siyaset Haçlılarla mücadelede de kendisini göstermiştir.

Malatya'yı tekrar ele geçiren Danişmendiler⁽¹⁹⁾ bu önemli merkezden hareketle Ermeni prensi Toros'un ölümünden istifade ile Kilikya'yı ele geçirmek isteyen Haçlılarla yeni bir mücadele başlatacak ve neticede Haçlı reislerinden II. Bohemund'u da 1130'da mağlup edip öldürerek, kesilen başını Bağdad Halifesi'ne gönderecektir⁽²⁰⁾. Yine bu merkezden Orta Anadolu'ya doğru girilen Danişmendli faaliyetlerini önlemek üzere karşı hareket başlatarak Kastamonu'yu muhasara eden Bizanslılar da bölgeden geri atılacaklardır⁽²¹⁾.

Yerli Hristiyanlarla olduğu kadar Haçlılarla da büyük mücadele veren Danişmendlilerin, diğer Türk beylerine göre itibarlarının artması tabii idi. Bunun neticesindedir ki, Büyük Selçuklu Sultanı Sancar ve Bağdad Halifesi tarafından da bayrak ve hilat gönderilerek, taktir ve taltif edileceklerdir⁽²²⁾. Onların gerçekleştirdiği bu büyük mücadele Türk varlığının Anadolu'da yok olmasına, İslâm dünyasının büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmasına engel olacaktır. Aynı zamanda büyük umutlarla Anadolu'ya giren Haçlılar manen de çökertilirken, Malatya, Kastamonu gibi önemli merkezler Danişmendli hakimiyeti altına alınacaklardır. Özellikle Orta Fırat havzasında yapılan fetihlerle Urfa ve Antakya gibi yeni Haçlı nüfuz alanları oluşması engellenerek, Anadolu'daki Türk hakimiyetinin sağlam temeller üzerinde gelişmesine imkan hazırlanacaktır.

1) Z.V.Togan, *Oğuz Destanı, Raşideddin Öğuznamesi, Tercüme ve Tahlil* İst. 1982, s.36 vd.

2) İ. Kafesoğlu, *"Türk Fütûhat Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi"*, Tarih Enstitüsü Dergisi, S.2, (Ekim 1971), s.14.

3) C.Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev.Y.Moran), İstanbul 1994, s.87.

4) A.Çelebi, *Mevsuatü't-Tarihü'l-İslâmî VIII* Kahire 1983, s.101.

5) Seyyid Ahmed Dehlan, *el-Fütûhatü'l-İslâmîye I*, Kahire (?) s.342 vd.

6) G.Tümer-A.Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988, s.161.

7) Ahmed Muhtar el-Abdâdi, *Fı't-Tarihü'l-Abbâsî ve'l-Fâtımî*, Beyrut (?) s. 187 vd.

8) F.Sümer, *"Malazgirt Savaşı'na Katılan Türk Beyleri"*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi IV, Ankara 1975, s.205.

9) O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s.134 vd.

10) A. Sevim-Y.Yücel, *Türkiye Tarihi* Ankara 1989, s.208; A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1989, s.193.

11) İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Tarih X*, Beyrut 1979, s.300; Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fî Ahbârü'l-Beyr* II, Kahire 1907, s.212; *Urfa Mateos Vekâynâmesi (952-1136)*, (nşr. H.Andreoussian), Ankara 1987, s.205; *Azîmî Tarihi*, (nşr. A.Sevim) Ankara 1988, s.32; O. Turan, *"Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu"*, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyet*, (nşr. K.Turhan), İstanbul 1988, s. 248; P.Hitti, *İslâm Tarihi II*, (nşr.Salih Tuğ), İstanbul 1989, s.1029.

12) R. Erer, *Türklerle Karşı Haçlı Seferleri*, İstanbul 1993, s.65.

13) İ. Demirkent, *"1101 Yılı Haçlı Seferleri"*, Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İstanbul 1995, s.38-42.

14) S. Runciman II, s.31 vd.; O. Turan, a.g.e., s.142.

15) İbnü'l-Esir X, s.345; Kerdüddin Aksarayî, *Selçukî Devletler Tarihi*, (Çev. N. Gençosman-F.N.Uzlak), Ankara 1943, s.125; *Urfa Mateos*, a.g.e., s.221; O. Turan, a.g.e., s.143 vd.

16) A.Sevim - Y.Yücel, a.g.e., s.209; O. Turan, a.g.e., s.145.

17) A.Kemalettin Hilmi, *el-Selçukîye fî't-Tarihî ve'l-Hadaratı*, Kuveyt 1986, s.89; O. Turan, a.g.e., s.163; Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine Büyük Selçukluların desteklediği Şehinşah'a karşı, Emir Danişmend'in desteklediği Mesud Anadolu Selçuklu tahtına geçecek ve bu işbirliği akrabalık yoluyla da pekiştirilecektir.

18) A.Sevim-Y.Yücel, a.g.e., s.209.

19) O.Turan, a.g.e., s.168.

20) A.Sevim-Y.Yücel, a.g.e., s.209.

21) A.Miguel, *İslamiyet ve Medeniyet I*, (Çev.A.Fidan-H.Menteş), Ankara 1991, s.252.

22) O.Turan, a.g.e., s.170.

DANIŞMENDNAME'DE BAZI YER VE ŞAHIS ADLARI ÜZERİNE

Bu bölgenin eski adı Danişmend ili veya vilayet-i Danişmend'dir. Bu isim Türk milletinin tarih, coğrafya ve edebiyatına bağlı büyük bir destanın meydana gelmesine sebep olmuş ve yüzyıllarca halk arasında anlatılagelmıştır. Danişmend-name önce Türk milletinin ma'şer-i şuurunda oluşmuş hafızalarda yer etmiş, aşık hikayeciler tarafından dilden dile anlatılmış, sonra da eldeki bilgilere göre ilk olarak İbn Ala adlı bir yazar tarafından yazıya aktarılmıştır. Bugün henüz ele geçmeyen İbn Ala'nın bu eserini bulup faydalanan ve yeni bir Danişmend-name yazan Tokat dizdani Arif Alidir. Bunun dışında Gelibolu Tarihçi Ali'de 1589'da Nîksar'da iken Arif Ali'nin Danişmend-namesini görmüş ve ondan faydalanarak Mirkadûl-Cihad adlı bir eser yazmıştır. Paris, Londra, Petersburg ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bulunan yazmalar Arif Ali'nin eserinin kopyesi kabul edilmektedir. Danişmend-name ve Mirkadûl-Cihad'dan başka bu bölgenin folklor, tarih ve coğrafyasına yardımcı olabilecek eserler arasında Anonim Selçuk-nameler, Battal-nameler ve Saltuk-name gibi yerli kaynaklar ile Bizans, Latin tarihçi ve seyyahların eserleri önemli bir yer tutmaktadır. Bizim daha önce yayınladığımız Saltuk-namede hareketin başlangıç noktasında bölgedir.

Tarihe, karanlık noktalar, yukarıdaki destanların iyi bir tenkid süzgecinden geçirilmesi neticesinde aydınlanabilir. Danişmend unvanı yalnızca bu destanın kahramanı Melik Ahmet Danişmend için kullanılmamıştır. Daha başka bir çok beyin bu unvanı kullanılması bu kahramanın şahsiyetinden başka tarihte böyle eski efsanevi bir şahsiyetle ki bu büyük bir ihtimalle eski Türk destanlarındaki bir şahsiyet olabilir, karışıp karışmadığı sorusunu da hatıra getirmektedir. Danişmend-nâme incelenildiğinde bazı tarihi şahısların yanısıra bu unvanı taşıyan eski bir cedd-i alanın hatırası da hissedilmektedir. Bu bakımdan Danişmend-name'deki başlangıç ve sonuç kısımlarında aynı olayların tekrar anlatılması dikkat çekicidir. İlk bakışta sonuç kısmında hikayeyi özetleyerek bitirmek ve yeniden başa dönmek gibi bir ifade tekniği kullanıldığı aklı geliyor. Fakat dikkat edilirse Danişment Gazi ile Melik Gazinin farklı bir kişi olduğu

Doç.Dr.Kemal YÜCE
D.E.Ü. Buca Eğitim Fakültesi
Buca / İZMİR

birisi unutulmaya yüz tutmuş bir cedd-i ala, eski bir destan kahramanı diğeri ise bu eski destanla beslenmiş yeni bir ülkenin yani Orta Anadolu'nun fatihidir. Bu bölge bir değil birden fazla ve tekrar tekrar fethedilmiştir. "Bu yana Melikün öldüğünü işidüb kafirler deniz gibi kaynadılar.... kanda ki bir müslüman buldılarsa öldürdiler... Harşana kavminin çoğu yeni müslümanlardı, ol halde mürtad olup gerü kafirlere tabi olup müslümanları kırdılar. Artuhi ve Efromiya ve Gazi Bey Tokat'tan yana kaçtılar Gördiler kim kafir Dokiyayı dahi almış... gördiler Sivası dahi almışlar... (II-s. 281) Bunlar Melik Danişmend'in ölümünden sonra tekrar Hristiyan olan Türkler olabileceği gibi çok önceleri Anadolu'ya yerleşmiş Türkler de olabilir. Her halukarda Danişmend-name'deki birinci tabaka İslamiyet'ten önce Türk destan tabakasıdır. Destanda Melik Danişmend yine Türkçe ad taşıyan Karakuş adlı bir köyü müslüman eder. Bu yer ismine Türkistan'da da rastlıyoruz. Bu isim efsanevi bir isimdir. Aşağı yukarı İran efsanelerindeki si-murg'a denktir. Öyle anlaşıyor ki bu adla eski bir Türk kabilesinin ongununu adını taşımaktadır. Kaşgarlı'nın sözlüğünde, İbni Mühenna'nın sözlüğünde kartal ve karakuş aynı kuşu ifade etmektedir. Altay Türklerinde bu kuş garuda veya kerede şeklinde adlandırılıyor. Altay destanının kahramanı "kuzgun karabatır" dağlar denizler aşarak Hankerede'nin yuvasına ulaşıyor. Ertöştük destanında bu kuşun adı alpkarakuş-tur (Orhan Şalk Gökyay, s.cxxx).

Ayrıca yeni müslüman olan beyler arasında Kara Tegin, İl Tegin gibi başka Türk adları da bulunmaktadır. (II-s.177). Acaba Kara Tegin'in Dede Korkut'taki Kara Güne ve yine Jimunsky'nin bahsettiği Kara Konukla bir alakası var mı bilemiyoruz. (Gökyay, s. CLXV) Ancak burada Battal Gazi zamanında geçen bir olay anlatılmaktadır. Artuhi, Tamasun? adlı bir köye gelir Burada anneleri Hristiyan olan

Kara Tegin ve İl Tegin adlı iki müslümandan bahsediyor. (II-177). Tamasun adlı köyde Bağdat taraflarından gelen bir Türk Tamasun adlı rahibin kızına aşık olur. Kızı alabilmek için Hristiyan olmuş görünür. Kadın rüyasında Hz. Muhammed'i görerek müslüman olur. Seyyid Battal geldiğinde bunları burada bulur. Karaman'da olduğu gibi Kara unvanın Hristiyan Türler için kullandığını da burada hatırlatalım. Saltuk-name'de de "Sarı Saltuk'a Karamanı diye bütan ederlerdi" şeklinde bir ibare geçmektedir. Bugün Kara Tegin adına Çankırı'da bir türbe bulunmaktadır. Buradaki il ve ilig ünvanları Uygurlarda hükümdar veya hükümdar soyundan kimseler için kullanılır. İl sözünden türemiş illi devlete sahip ve hakim olan kimse demektir. Tarihte Hun hükümdarı Atilla ve Akkoyunlu hükümdarlarından birinin oğlu bu isimle anılmaktadır. Ayrıca ilig Türkistan'da güzelleri ile ünlü bir şehrin adıdır.

Destanda müslüman olarak karşımıza çıkan kahramanlar da vardır. Bunların en meşhuru Melik Danişmend'in yakın arkadaşlarından Sultan Turasan'dır. Turasan ismi Tur Hasan şeklinde telaffuz edildiği ve efsanelere konu olduğu gibi Tur unvanı da dikkat çekicidir. Dede Korkut destanlarında Kanturalı ve Akkoyunlu hükümdarlarından Turali bey meşhurdur. Turasa'nın Melik Danişmend destanında önemli bir yeri vardır. Hatta bu kahraman Melik Danişmend'den daha üstündür; "Kaysara dahi düşman peyda olmuş kim olsa Sultan Turasan ismi yüz Melik Danişmendçe erdür derler." O basit bir bey değildi. Bir de vezirinin adı geçmektedir. "Eyyüb kim Sultan Turasan'ın veziridür" (II.17). Anadolu'ya ilk gelen Türk boyları destane göre üç gruba ayrılıyorlar. "Yegirmi bin er Sultan Turasana verdiler ki İstanbul'dan yana gideler. Pes bu yana Hasan ve Eyyüb ve Süleyman Melik Danişmend huzurunda kaldılar. (II.17). Araştırmacılar, Turasan'ın kimliği konusunda iki ayrı görüş ileri

sürmüşlerdir. 1. Turasan Danişmend'in beylerinden biridir. 2. Selçuklu beylerindendir. İ. Melikoff, Danişmentli beyler içerisinde böyle bir isim olduğunu kabul etmiyor. Bu fikrin tarihçi Hüseyin Hüsamettin'in bir yanılgısı olabileceğini belirtiyor. Ona göre Turasan Selçuklu beylerinden birdir. (I-20) 1084-1085 yıllarında Selçuklu ailesinden Kutalmış'ı Malatya'da görüyoruz. Yine bu aileden Süleyman'ın kardeşi Alp İlek'in adı da geçiyor. Tarihçi Mükrimin Halil Yınanç'a göre Anadolu'daki kabileler arasında Turasan isimli bir kabile mevcuttur. Turasan ismi Anadolu toponimlerinde de yer almaktadır ve Adana'nın kuzeyinde Toroslar silsilesinde bir dağın ismidir. Halk arasında Tur Hasan şeklinde telafuz edilmektedir. Bu adla Kayseri yakınlarında bir türbe bulunmaktadır. Rivayete göre Tur Hasan Veli'ye ait bu mezarı Selçuklu Sultanı Alaattin Keykubat Hasan Dağı'ndan toprak getirerek inşa ettirmiştir. Halk Hasan dağının kuşlarını kutsal kabul etmektedir. Yine Kırşehir'in güneyinde bu adı taşıyan başka bir köy daha bulunmaktadır. Ayrıca Melikoff, Hristiyan azizlerine ait kalıntılar içerisinde de Turasan'a isnad edilen bir mezar olduğunu iddia ediyor. (I-s.121-122). Yine aynı araştırmacıya göre Yunan kaynaklarında da Asan adıyla bir Türk ismi geçmektedir. Tur unvanı konusunda bir çok yorumlar yapılmıştır. Bunun dışında farsça dirre kelimesinden bozulmuş kamçı anlamı üzerinde de durulmaktadır. (I-s.122) Tabiatıyla bu iki kelime menşei itibarıyla çok farklı kelimelerdir. Ayrıca halk arasında anlatılan Köroğlu ile ilgili bir efsane Trabzon'un bir halk etimolojisini anlatmaktadır. Güya Köroğlu halka şecaatini belirtmek için sikkenin turasını parmağı ile silmiştir. Ayrıca bu bölgede Vakıfbekir ilçesine bağlı Turali ve Turali uşağı adlarında köyler bulunmaktadır. Bu konu üzerinde ayrıca etimolojik bir araştırma yapmak gerekmektedir.

Destandaki diğer yarı tarihi yarı efsa-

nevi simalar ve Türk boylarının isimlerine rastlıyoruz: "İki bin kişilik kuvvete sahip Kara Tonga ve Çavuldurlar. İki bin dahi kara Tonga (Tongan?)'ya ve Çavuldur'a verdiler kim bu yana deniz kenarından Karaman dağlarından yana varalar." Bu notlar ilk Türk denizcisi Çaka Bey ile ilgili hatıralardır. Çaka Bey Kaşgarlı Mahmut'ta adı Çuvaldar olarak geçen bir Türk boyuna mensuptur. Tarihte İzmir Bey'i olarak da anılan Çaka Bey'e Selçuklu Kılıç Arslan denizcilik konusunda destek vermişti. İlk Türk filosu sayılan bu hareket başarısızlıkla belki de ölümle sonuçlanmıştı. Destanda "Deniz kenarından Karaman dağlarından yana varalar" ibaresinden başka bizzat Danişmend'in denizde batan gemiyle ilgili bir rüyası da anlatılmaktadır ki Yunan kaynaklarında Çaha şeklinde geçen Çaka beyin hatıralarıdır. Bu gün Anadolu'da Çavundur adı Şarkıkaraağaç yakınlarındaki bir köyün adıdır. Aynı adlı Çankın ve Amasya'ya bağlı köyler bulunmaktadır. Tarihçiler, Çaka Bey'in kabilesi Çavuldurlarla 19. kabile olan Peçenekler arasında yakınlık bulunduklarıdır. Melik Danişmend ile Anadolu'ya gelen Çaka Bey'in bir ara Bizans'a esir düştüğünü bu yüzden düşmanını iyi tanıdığını ve tahminen de İzmirli 1081'de fethettiğini biliyoruz.

Danişmend-name'deki ikinci tabaka Battal-namelerden geçmiştir. İ. Melikoff'a göre Danişmend-name'deki Malatya ile ilgili birçok olay ve şahıslar ya Battal-namelerden alınmış ya da adapte edilmiştir. Bu bakımdan Danişmend Melik Ahmed'in şeceresi konusundaki "Emir Ömer'in kızı ile Mızrapoğlu Ali'den doğma" şeklindeki kayda şüphe ile bakılmakta ve Battal-nameler tesiriyle uydurulmuş bir şecere olduğu iddia edilmektedir. (I-s.47,49). Yine bu yönüyle Battalname'nin kahramanlarından Ahmet Tarran Artuhi'ye benzemektedir. (I-s.123). Bu akrabalık ve yakınlaşmaların bir kısmı İslamiyet'e duyulan saygıdan ötürü uydurulmuş olabilir. Bu husus-

lar 1. Battal Gazi ile beraber Anadolu'ya bilmediğimiz başka Türk boyları da geldi mi? 2. Battal Gazi'den evvel Anadolu'da Türkler var mıydı? Yukarıda destana göre 1071'den sonra Anadolu'nun fethi sırasında bazı Türkçe yer adlarına ve şahıslarla karşılaştığına işaret etmiştik. Söz konusu araştırmacının dediği gibi Danişmend-name'deki Artuhi sadece, Battal-namelere adapte olunma fikriyle açıklanamaz. Zira Artuk Bey ve Artuklular hakkında bir destan oluşturulacak derecede çok malzeme bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını tarihçiler tenkidî süzgecinden doğru gibi kabul etmişlerdir. Mesela Anadolunun büyük fatihi sayılan Kutalmış bin Süleyman, Artuhi ile savaşmış, yenilmiş bir rivayete göre de kahrından intihar etmiştir. Ayrıca Artuhi bir müddet kutsal şehir Kudüsün idaresini elinde tutmuştur. İbrahim Artuk'un verdiği bilgiye göre "Bu şehirdeki Kiyame kilisesine siyasi ve hukuki hakimiyetine işaret olmak üzere üç ok yerleştirmişti". (İ. Artuk, s.30-31) Bu üç okun hakimiyet sembolü mü yoksa Türk boylarından üç okların bir işareti olarak mı telakki etmek gerektiği tartışmalıdır. Ancak okun bir hakimiyet sembolünden çok bir metbuliyet sembolü olduğu bilinmektedir. A.İnan Türklerde bir hakimiyet sembolü olarak ok ve yay) Artuk'un mezarı Kudüste Süleyman mabedine giden yol üzerindedir. Halk arasında destan teşekküllerinin henüz sona ermediği bir devirde bütün bu olayların büyük yankılar bırakacağı aşikardır. Bazı tarihçilere göre Artuklular Döğüş sülalesinden, bazı tarihçilere göre ise Kayı boyundan gelmektedir (İbrahim Artuk s.17) Anlatılanlara göre ilk atalarının adı Artuk bin Eksük adlı bir Türkmen emiridir. Danişmend-name'de bu soyun ortaya çıkışı ile ilgili bir rivayet ısrarla Artukluların Anadolu'da ortaya çıkışları Battal dönemine götürülmektedir. Ve Harazmi soyundandır. "Melik Danişmend ayıttı: Kandasın atan anan kimdür? "Benüm atam

göçkünçü dağ halayıklarındandır. Oniki bin ev anun hükminde idi, kırk avratı varidi, hiç oğlu olmazdi. Gece gündüz ağılarıdi. Tanrıdan ayal dilerdi. Ol zaman ki Seyyid-i Battal Hindistan'a gitmişti. Kayser çeri çeküb Malatya'yı garat eder. Malatya'da bir kişi var imiş adına Abdurrahman Harazmi derler imiş alim fazıl kimesne imiş. Kafirler anın ehl-i İyalini esir götürürler. Çün Kayser esirleri bahşeder ol kızı anasıyla tama bağışlarından anası ölür. Kızı yedi yaşında yetim kalır." Artuhi annesiyle babasının nasıl evlendiklerini, annesinin çadır dokumada çok usta olduğunu anlatır. Ama Artuhi'nin doğumu bir efsaneye dayanmaktadır. Artuhi bir yılda doğar ama çok iri yarıdır "Her kim beni görür iki yaşar oğlan sanır.... Av avlayı Harşana yani Amasyadan yana yörüdüm. (II-22) Anlatılan hikayede kendisinin yaşıtılardan çok fazla iri doğduğu için bu adın verildiği de belirtilmektedir. Tarihçilerin Artukluların cedd-i alası hakkında verdikleri isim bu efsaneyi doğrulamaktadır. Artukluların atası Artuk bin Eksüktür. Yani küçük yapılı bir kimse-den doğan iri yapılı bir insan demektir. Danişmendnamedeki Artuhi ile bu bölgenin fatihi Artuk Bey ile Artuklular arasında bir münasebetin olup olmadığını bir araştırma konusudur. Artuk kelimesi ile Artuhi kelimesi aynı kökten geldiği muhakkaktır. Ancak tarihteki Artuk ile destandaki Artuhi'nin özellikleri ve faaliyetleri birbirini tutmuyor. İbrahim Artuk'a göre Artukluların fethettikleri bölge Mardin, Amit, Malatya Harput ve civarıdır. Halbuki destana göre bu adla yer ismi olan bölgeler ki bu Danişment ili sınırları içerisindeydi.

Artuhi tarafından fethedilmiştir. Mükrimin Halil Yınanç da Orta Anadolu'nun fethi Artuk'un eseridir." diyor. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde Artık, Artıklı, Artıkan, Artıkmuşa, Artıkova gibi köy adlarına rastlanmaktadır. Ayrıca Esterabadi, Amasya bölgesini de Artukabad adıyla anıyor. M. Giesecke, Sivas-Tokat

yolu üzerindeki Sulusaray'ın da eski adı Artukabad'dır. 13. yy.'da Aşık Paşa da bu bölgeyi Artukan adıyla anıyor. Muhtemelen bu bölge bugünkü Artukovadır. Hikayede Danişmend Gazi ile Artuhi'nin karşılaştıkları bölge burası olabilir (I.125) Diğer bir husus destanda Artuhi'nin Hristiyan olmasıdır. Tarih'de de bu hususta bilgi yoktur. Ayrıca tarihte Danişmentliler ile Artuklular arasında çok kısa bir süre M. 1119'a doğru kısa bir ittifak görülüyor. Destanda Artuhi ile Danişmend arasında sıkı bir dostluk var. Oysa tarih genellikle Danişmentliler ile Artuklular arasından bir hasımlıktan bahsediyorlar. Tarihte karanlık kalan noktaları izah için efsane ve destana başvurabiliriz. Destanda Artuhi'nin ortaya çıkışı Melikoff'un dediği gibi sadece Battalnameye adapte etme kaygısından ileri gelemez. Artukabad, Artukova, Artukhisar gibi yer isimlerinin bu bölgede olması destanın bazı tarihi olaylarla ilgisini göstermektedir.

Türkiyedeki yer adları konusunda bile- rek veya bilmeyerek bir takım yanlış açıklamalar yapılmaktadır. Bu iyice araştırılmamış tarih ve folklor bilgisinin yanlışlığından kaynaklanmaktadır. Burada ilk dikkati çeken yanlışlık Anadolu'nun Türklerle ilgisi 1071'den sonra kurulmuş olmasıdır. Böylece bu tarihten önce Anadolu'da Türk adı bulunabileceği daha baştan reddilmiş oluyor. İ. Melikoff'un Danişmendnamesindeki açıklamalar, Bilge Umar'ın Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları adlı kitabındaki izahlar bu yanlış bakış açısının ürünleridir. İ. Melikoff, bazı yer adlarını eski Ermeni ve Rum adları ile bağlantılı Türk halk etimolojisi şeklinde açıklarken Bilge Umar da bu adları bugün ölmüş bazı dillere bağlama çabası içindedir.

Türkler ad vermeye çok önem vermektedirler. Anadoludaki Türkçe yer adları Rum ve Ermeni yer adlarının Türk halk etimolojisine basitçe yansımış şekli değildir. Adların

daha derin ve toplumsal manaları vardır. Anadoludaki Türkçe yer adları 1. Boy adıdır. 2. Bir cedd-i alanın adıdır. 3. Eski Türk ongunlarından birinin adıdır. Bu bakımdan Melikoff'un Kaz Ova ve Kaz Gölü adlarının Saint Theodor'a ait Gaziura veya Karkana adından geldiğini ima etmesi yanlıştır. Anadolu'nun bir çok yerlerinde geçen Kaz ismi Orta Asyada da vardır. Dede Korkut Kitabındaki Oğuz Türkmen grubunun Seyinhan iline bağlı İğdir Uruğunun Gazayaklı koluna bağlı bir aşiretin adı Salargazandır. Gazaayaklı kolunun damgası Gazayağ'dır. Bu damga ile kaz ongunu arasında da bir ilgi mevcuttur. Ayrıca Sapar Kürenov'un Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri adlı kitabında da Gazayak adlı bir boydan ve Gazayak damgasından bahsediliyor.

Fahrettin Kirzioğlu Anadoludaki bu yer isimlerinin tarih öncesi Türkçe isimlerle ve Dede Korkut'taki yer isimlerinin benzerliğine işaret etmişti. Yine aynı konu Osman Nedim Tuna'nın Sümer dillerindeki Türkçe kelimeler üzerine ortaya koyduğu çalışma Türklerin 1071'den çok önceleri Anadoluyla ilgilendiklerini göstermektedir. Yine Malatyayı fetheden Battal'ın orduları içerisinde de Türkler olduğuna dair tarihte bilgilere rastlamaktayız. Ayrıca Süleyman-name'de Afrasyab-ı Türk'ün Sinop'u ve Anadolu'yu kendi ülke sınırları içerisinde göstermesi tarih araştırmacıları için bu konuda bir ipucu olabilir.

Türkler Anadolu'ya doğrudan doğruya şehir ve köyleri zapetmek için gelmemişlerdir. Bu fiziki kuvvetler bakımından da mümkün görünmemektedir. Onlar daha çok yerleşim yerlerine yakın yeni yerler kurmuşlardır. Bunu destan araştırmacıları kadar tarih araştırmacıları da doğrulamaktadırlar. Destanlarda hem Türk hem de Rum Ermeni adlarının beraber kullanılması bu sebeptendir. Mesela Dokia ve Tokat birlikte kullanılıyor. Dokia Grek ismi Evdoksias'ın Ermenice söyleniş şeklidir. Ama

Mirkatü'l Cihad yazarı Aliye göre Tokat Türkçedir. Arapça ribatın eşanlamasıdır. Ribat şehre yakın güvenli ve gazilerin oturduğu şehir Ribat deyü kale etrafındaki şehre itlak olunur ki Rum ellerinde ana Varuş derler Anadolu vilayetlerinde Tokat veya Çorum deyü ad korlar. Bütün bunlar Türkçe yer adlarının Rum Ermeni ve eski antik adlarla ilgisi olmadığını gösteriyor.

Danişmend-name'deki yer isimlerinin kaynağı Danişmend-name'nin iki ayrı yazarı İbn-i Ala ve Tokatlı Arif Aliye aittir. Burada destanda geçen bütün isimler üzerinde aynı durumun imkanı yoktur. Tokat, Zile, Turhal, Kazova, Sivas, Suiusaray, Amasya, Çankırı, Gümüş, Çorum, Osmancık, Artukova, Horoz Tepesi, Erük Geçidi, Çaharbağ, Harkümbet, Karakuş... Bu yer isimlerinin bazıları açıkça Türkçedir. Bazıları ise İslami kültür çerçevesi içerisinde Türkçeleşmiş Arapça ve Farsça kelimelerdir. Bir kısım isimler de daha arkaik ve yabancı kelimelerdir.

Bibliyografya

1. Artuk İbrahim, Artuk Beğ, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayımlan Ankara, 1988.
2. Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara, 1979, Tokat Çorum Maddeleri.
3. Ebu'l-Hayr-i Rumi, Saltukname I, II, II cilt Hz. Doç. Dr. Şükrü Haluk Akalın, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1990.
4. Kurat Akdes Nimet, Çaka Bey İzmir civarındaki Adaların ilk Türk beyi (1081-1096) Ankara TKA Enstitüsü yayımlan 1966.
5. Melikoff, İrene, La Geste de Melik Danişmend Zc. Librairie adrien Maisonneuve, Paris, 1960 (Destan metni bu eserden alınmıştır. Alıntılar I ve II bu eserin ciltlerini göstermektedir)
6. Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara, 1977, Tokat, Çorum maddeleri Turan Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1973
7. Umar Bilge, Türkiyedeki Tarihsel Adlar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.
8. Yinanç M. Halil Selçuklular Devri Türkiye Tarihi, I, İstanbul, 1944.
9. Yüce Kemal, "Alp Er Tunga Destanı ve Anadolu'da Türkler, Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu, 1, Onsekizmart Üniversitesi, Çanakkale 1985.

MELİK DÂNİŞMEND GÂZİ ZAVİYESİ VAKFI

Bugün binası ve kitabesi mevcut olmayan 12. yüzyıl Dânişmedliler devrine ait bu zaviyenin ancak vakfiyesi günümüze ulaşabilmiştir. Fakat bu asıl vakfiye olmayıp 19. yüzyılda vakfiye defterine kaydedilen bir surettir. Konuyla ilgilenenlerce bilinmeyen ve Ankara Milli Kütüphane'de bulunan diğer bir suret de bu metinden pek farklı değildir. Dilinin bozuk olması ve bazı tarihi bilgi yanlışlarını ihtiva etmesi dolayısıyla bu vakfiye suretinin vaktiyle merhum M.Halil Yinanç tarafından uydurma ve tahrif edilmiş olduğu iddia edilmiş ve daha önce bu vakfiyedeki bilgileri doğru kabul edip, yanlış yorumlar yaptığını söylediği Hüseyin Hüsameddin'i tenkit etmiştir. Daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü bu vakfiyeyi tercüme etmek için Diyanet İşleri Başkanlığı'na gönderdiğinde dilinin bozukluğu gerekçe gösterilip tercüme sorumluluğunu taşıyamayacaklarını gerekçe göstererek geri göndermiştir. Son olarak Nazif Öztürk vakfiyenin 1848'de tescil edilmiş olmasını ve 1983 yılına kadar sahih vakıf olarak işlem görmesini vakfın mevcudiyetine delil olarak göstermiştir.

Bu tebliğde bugüne kadar bütün problemlere rağmen genel bir değerlendirmesi yapılmayan vakfiyenin muhtevası üzerinde durulacaktır. Vakfiyenin ihtiva ettiği bilgiler, özellikle vakıfla ilgili kayıtlar, günümüze ulaşan Osmanlı döneminin 15 ve 16. yüzyıllarına ait en eski arşiv kayıtlarıyla mukayese edilecektir. Bu tetkikten çıkan sonuca göre vakfiye metni muhtelif sebeplerle bozuk olsa da vakfiyenin esasda uydurma olmadığı, vakfiye dışındaki kayıtlara göre de en erken 1955'te mevcut olduğu görülmektedir.

Yard. Doç. Dr. Sadi KUCUR

Marmara Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
İstanbul

DÂNİŞMEND DÖNEMİNDE KÜLTÜR VE SANAT

Danışmendoğulları Büyük Selçuklular adına Anadolu'nun bir çok yerlerinde fetih faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bir müddet sonra kendi adlarına hareket ederek Niksar ve çevresinde Dânişmendliler Devletini kurmuşlardır. Hakimiyet kurdukları bu topraklarda kültür ve sanat alanında bir çok miras bırakmışlardır.

Danışmendoğulları Devletinin kurucusu Melik Ahmet Gazi, Selçuklu ailesinin muallimi olan Danışment Ali Taylu'nun oğludur. Kendisi de bilge bir kişi olduğu için Danışmend Gazi diye anılmıştır. Kurduğu devlete Danışmendliler Devleti denmesi bundandır. Melik Ahmed Gazi bir yandan fütühat ile uğraşırken bir yandan da fethettiği beldelerde yoğun bir kültürel faaliyette bulunduğu, ülkesinde ilmi çalışmaları başlattığı anlaşılmaktadır. "Keşfü'l-Akabe" adlı eser Anadolu'da telif edilen, bilinen en eski eser olup Melik Ahmed Gazi'ye sunulmuştur. Bu eserde Melik Ahmet Gazi'nin ilmi, kültürel faaliyetlerine işaretler bulunmaktadır. Eserin yazarı İbnü'l-Kemal İlyas bin Ahmed, Danışmendlilerin Kayseri muhafazıdır. Eserini sunduğu Melik Ahmed Gazi'nin meziyetlerinden şöyle bahseder. "O yüce zatı iltizam edenler çoğunlukla fazil ve filozoflardır. Dünyanın her yanından o hazrete yöneldiler her biri ilmini yayması miktarına itibar görüp, o hazretin cömertlik denizinden pay aldılar." Bu kayıt Malazgirt zaferinden kısa bir süre sonra Danışmend oğulları ülkesinde ilmi çalışmaların başlamış olduğunu ve Melik Ahmed Gazi'nin çok sayıda ilim ve fikir adamlarını koruduğunu onların çalışmalarına imkan sağladığını açık olarak göstermektedir. "Onu sahib kıran" diye anan İbnü'l-Kemal, O'nun Rum, Ermen ve Şam'da gerçekleştirdiği fetihleri de dile getirmekte ve bu ülkelerde geniş bir kültürel faaliyet içinde bulunduğunu da "Rum Ermen, Şam memleketleri o sahip kıranın varlığının feyz ile İslam nuruyla bezendi." diye ifa etmektedir.

Danışmendoğulları emirlerinden Kastamonu Fatih, Emir Karatekin'in İbn Makula'nın (478/1086)'el-ikmal' adlı eserini okuduğuna dair bir kaydın bulunması, bu dönemde ilmi faaliyetlerin mevcudiyetini gösterir. Niksar, Tokat ve Kay-

Yard.Doç.Dr.Burhan KAÇAR
GOP.Üniv. Fen-Ed.Fak.
Türk Dili ve Edeb. Bölümü
Öğretim Üyesi

seri'de Danişmendoğullarından gönümüşe uzanan medreseler de bu hususuda açık olarak göstermektedir. Bu medreseler Anadolu'nun en eski medreseleridir.

Danişmendoğulları özellikle devletlerinin ilk kurulduğu bölge olan Niksar ve çevresinde yoğun bir kültür faaliyeti içinde bulunmuş, yöreye devletlerinin kültürel politikasını yerleştirmişlerdir. Bu sebeple bu yöreler çok erken tarihlerde belli kültürel karakter kazanmıştır. Danişmendoğullarının bu yoğun milli ve dini diyebileceğimiz kültürel faaliyetlerinin sonucu olarak bu yörelerin çok erken sayılacak tarihlerde Türkleşmesi ve İslamlaşması gerçekleşmiştir. Danişmendoğulları, gazilik mefkuresinde, Türk kültürüne ve Türkmencilik ülküsüne büyük önem vermişler bunu yerleştirmeye çalışmışlardır. Melik Ahmed Gazi ve beraberindekilerin kahramanlıklarını dile getiren "Danişmend-name" adlı eser Danişmend ilindeki kültürel anlayışın mahsülü olduğu gibi; Dede Korkut Hikayeleri" de 14. yüzyılda gene bu yörede Amasya'da derlenmiştir. Danişmend ilindeki bu kültürel politika sonucu belli bir kültürel yapıya sahip olmuş, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında bu asli kültürel yapı karakterlerini muhafaza etmiştir.

Danişmendiler hüküm sürdükleri Amasya, Tokat, Niksar, Sivas, Kayseri'de meydana getirilmişlerdir. Sivas, Kayseri'de meydana getirilen bu eserlerin sadece isimlerini vermekle yetineceğiz. Tebliğimizde Niksar ve çevresinde yer alan tarihi eserleri seçtik. Araştırmacı yazar Kamil Şahin, Yağbasan ve Hacı Çıkrık medreselerinden bize bilgi sunacağı için tebliğimizde ismini vermekle yetindik.

Danişmendoğulları tarafından merkez olarak seçilen başta Niksar olmak üzere çevresi, Tarihi eser bakımından son derece zengindir. Eşine az rastlanan eskilikte (552/1157, 555/1160, 578/1192, 594/1198) kitabeler

bulunmaktadır. Sekiz asır gibi uzun bir zaman ayakta kalabilen bu eserlerden camiler dışındakiler kısmen bakımsız kismende harabe halindedir. Bakımlı olanlarda yazı ve tezyinat bakımından asli hüviyeti kaybetmiş durumdadır. Söz konusu eserler gerek malzeme ve teknik, gerekse tasarım ve süsleme açısından iddiasız eserlerdir.

Kayseri'de Ulu Camii, Köçük Camii ve Medresesi; Amasya'da Küçük Ağa Külliyesi, Çağlayan Köprüsü; Sivas Ulu Camii Danişmendli dönemi eserlerindendir.

Niksar:

Melik Ahmed Danişmend Gazi Türbesi

Danişmendli eseri olan mezar anıtlarının en eskisidir. Melik Gazi Mezarlığındaki tepededir. Kale planlı yapı bir kısmı devşirme olan kesme taşlarla inşa edilmiş, Türk üçgenlerine oturan bir kubbe ile örtülmüştür. Basık kemerli kapının çevresindeki izlerden burada üç birimli ve kubbeli bir giriş revakının olduğu anlaşılmaktadır.

Gönümüşe kadar hayli değişikliğe uğramış, küçük bir mescit şeklinde yapıldığı anlaşılan türbenin "1942" sarsıntısında kubbesi yıkılmış, yerine ahşap tavan ve kiremit örtülmüştür.

Türbenin içinde dört duvarı çevreleyen büyük boyutlu çiçek süslemeli ayet yazılmış, ancak bu güzel yazının üstü yer yer bilinçsizce boyanmıştır.

Türbenin avlu kapısı sağ girişinde dışarda köfeki taşından yapılmış büyükçe bir lahid vardır. Hicri VII/Miladi XIV. asırdan ve Güşah Hatuna ait bulunan bu lahidin üçgen pramid kısmında şu kitabe yer almaktadır. Manası; Peygamber Aleyhisselam buyuruyor ki Dünya'nın evveli ağlamak (büka), ortası dinmek, ahiri ise yok olmak (fena)dır. Ölümler bir kapıdır. Bu kapıdan herkes geçecektir.

Türbenin çevresinde tarihi kıymeti olan hayli mezar taşı toplanmıştır. Taşlar majesef tasnifi değil istifli durumdadır. Üzerinde ayet bulunan taşların tasnif edilerek Belediye ve Kültür Müdürlüğü tarafından korunmaya alınması, araştırmacıların istifadesine sunulması dileğimizdir.

Yağbasan kitabesi ise Türbenin iç kapısının yanında duruyor. Taş mermer değildir. Rengi siyahımsıdır. Sağ tarafında bir kısmı kırık olan kitabenin boyutları 52/37 cm'dir. Dört satırı birbiri altında ve bir satırda kenarda olmak üzere kitabe beş satırdır. Sülüs yazı ile yazılmıştır. Yazı iyi değilse de okunaklıdır. Kitabe aynen şöyledir.

1. Hezihtil bikatil mübareketi
2. Adil Nizamüddünya ve din
3. Ni basan bin Melik Gazi
4. Had zuhurul emirü'l müminin
5. İsneynü hamsiynü hamsu mia

Makes ve en yerhum. Danişmedi Kitabeleri namında tettebbuanamesinde kırk yerlerin ve dördüncü satıran baş tarafından madesi Hazerfen tarihinde

"El melikül alim'ül adil nizamüddünya ve din ebu'l-muzaffer yağı basan" yazılıdır.

1. Emr bir inşa-yı hazihil bi-kati mübareketi
 2. El-melikül adil Nizamüddünya ve din ebu'l Muzaffer Yağbasan
 3. Bin melik Danişmend zahtürül emirü'l müminin sene
 4. İsneyn ühamsiyni hamsu mia
- Bu kitabenin Niksar'ın kale kısmında Yağbasan Camii ve Medresesi ismi verilen binarlardan birine ait olması muhtemeldir.

Bugün duvarlarından başka şeyi kalmayan caminin şekli tam bir kapı şeklinde olup sekiz penceresi vardır. Bina taş ve tuğla ile yapılmıştır.

Cin Camii

Niksar'ın Taş mektep mahallesinde bu-

lunan Cin Camii tamamen harap olup yalnız ismen camiidir. Duvar kısmından madesi yoktur. Kitabe kabartma olmayıp taşın içinin oyulması ile meydana gelmiştir. Yazısı kufi nesihî gibi bir şekildedir. Kitabenin boyutları 52-58 cm'dir. Uzunçarşılı kitabeyi okuyamadığı, üstad Tevhid bey Efendiye taktım ettiğini kitabenin bir kısmının okunduğunu ifade etmektedir.

Okunabilen kısım şöyledir:

1. Emrü binayı hazal mübazele mübare
2. el mülük safalar ez-galiz
3. Mincemaziyele ahır hamsun hamsin

u hamsimia Cin Camii Danişmendilere ait küçük boyutlu dini yapıların ilginç bir örneğini teşkil etmektedir. Enine gelişen dikdörtgen planlı harim moloz taş örgülü duvarlarla kuşatılmış, duvar örgüsü yer yer devşirme bloklarla takviye edilmiştir. Üstü bir beşik tonozla örtülü olan, duvarlarında hiç bir pencerenin bulunmadığı Camiye, kuzey duvarı yamaca yaslandığı için batı duvarının kuzey köşesindeki kapıdan girilmektedir. Mihrap yuvarlak bir çıkıntı halinde dışarıya taşınmıştır. Bütün bu özellikleriyle ilk bakışta tek nefli şapeli andıran Cin Camii, bir takım mahalli Bizans etkilerinin görüldüğü özgün bir yapı olmaktadır.

Ulu Camii

Melik Gazi adıyla tanınan Niksar Ulu Camii'nin kitabesiz olmasına rağmen sözlü geleneğin verilerine göre (540/1145) yılına tarihlendirilmektedir. Nizammeddin Yağbasan'ın saltanatı sırasında ve bizzat onun tarafından yaptırılmış olması gereken camiyi Çepni-zahde Hasan bey isminde bir kişinin inşa ettirdiği yolunda mahalli bir rivayet de vardır. Niksar Ulu Camii'nin derinliğine gelişen dikdörtgen planlı harimini sınırlayan duvarlar moloz taşlarla inşa edilmiş, düzensiz örgü köşeler boyutlu devşirme bloklarla donatılmıştır. Niksar Ulu Camii dikdörtgen mekanlı olup, üs-

tü enine beş, derinliğine yedi çapraz tonozla kapatılmıştır. Daha önce üzeri toprak olan tonozlar iyi korunmadığı için tavandaki süsler tamamen dökülmüştür.

Kulak Türbesi

Melik Gazi mezarlığındadır. Bu gün çok harap durumda olan bu kümbet Danişmend yapı geleneğine uygun, moloz taş üzerine kesme taş kaplanmış sekizgen planlı ve kubbelidir. Bina sanatkarane yapılarak kapının üzerinde mermer taş üzerine kufi hatla yazılmış bir satırlık kitabe bulunur. Kufi hatla yazılmış ayet-i kerimeye ait parçalar duvardan düşerek dağılmış bazı kısımlarında parça parça türbenin içinde kalmıştır.

Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihî adlı eseri kapı üzerindeki kufi kitabeyi şöyle kayd etmiş:

"Heze kabrül-melik âlâ celîlülül-kebirül-alimül-adil şemsül-melik ve ala ve'l-umara-yı fi'l-alimül-Şemseddin ebu'l-megazi Ahmet bin Ali"

Kulak tekkesi kitabesi ile Amasya Tarihînin yukarıdaki kitabesi arasında bir ilgi yoktur. Tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı kufi kitabeyi okuması için Ahmed Tevhid Beğ'e göndermiş olup gönderilen fotoğraf iyi çıkmadığı için okunamadığını

"..... Arslandoğmuş el'emirül-kebir umdetfü'l-müluk rahmetullah "emirül'kebir" okunuşunda şüpheli olduğunu ifade etmektedir.

Tokat;

Çukur Medrese:

Sulu sokakta Takyeciler caminin güneyindedir. 1152 yılında yapılmıştır. En önemli özelliği 14 m çapındaki tromplu kubbesinin ortasında 10 m'ye yakın açıklığın olmasıdır.

Yağlıbasan medresesi diye tanınan bu

medrese harap bir halde olup kapısı ve diğer eser aksamı yıkılmıştır. Kapısı üzerindeki kitabesi üç satır olup taşın ebadı 1,63-84 cm'dir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Tokat Kitabeleri adlı eserinde şu kayıt vardır.

Müze müdürü Halil Beğ üstadımızın makalelerinde tarih kısmının eksik olduğu yazılı ise de, bu durum taşın siva altında kalmasından ileri gelmiştir. Tarihçi Halis İnlioğlu bu sıvayı kazıyarak kitabeyi ortaya çıkarmıştır. Şahsımız tarafından olan ve Halis İnlioğlu'nun okuduğu kitabe aynen şöyledir. Kitabenin Kırık yerleri noktalı olarak gösterilmiştir.

1. El ma'budu Hüvelallah el-Mustafa Resulullah....

2. Ed-dünya ve din Keykavus zıllillah vakfı hazi'l-medrese

3. El-Melik Nizameddin Yağlıbasan Rahmetullah velssa-ı fi ihya-yı imaretü sene hamsun ve erbain u sitte mie.... (546)

Bu medresenin banisi Danişmendîler olup 537-562'ye kadar icra-yı hükümet etmiş olan Nizameddin Yağı basandır. Nizameddin'in babası Melik Mehmed Gazi Rumlarla harb idüp galip geldiği esnada Nizameddin dünyaya gelmiş ve zafer hatırası olarak oğlunun adını "Yağlıbasan: düşman basan" koymuştur.

Bu medrese Selçuklu hükümdarlarından İzzeddin Keykavus tarafından tamir edilmiştir. (643) Kitabe İzzeddin Keykavus'a ait olup Danişmendîlere ait bir kitabe yoktur.

Garipler Camii:

Danişmendîli camileri arasında, Tokat'ın pazarcık mahallesinde bulunan Garipler Camii günümüze gelebilmiş, en eski Danişmendîli yapısıdır. İstanbul eski kayıtların 14, Anadolu vakfiye defterinde, Danişmend Gümüştekin Ahmed Gazi'nin 1074 yılında Tokat'ta Garipler Camiini yaptırdığı kayıtlıdır. Kitabesi yoktur. Anadolu'da en eski tarihli hünkar mahfiline sahip bu camii ufak boyutlu ve

gösterişsiz yapı olmasına rağmen merkezi kubbeli ilginç tasarımı ile zamanına göre çok ileri bir hamleyi yansıtmaktadır.

Zile'de Danişmend Eserleri

1073 yılında Zile'yi Bizans'tan alan Danişmendîlere ait eserlerin bir kısmı son yüzyıl içinde yıkılmıştır.

Kubbe Cami:

Aynı adı taşıyan Sokak'ta olup, Zile'nin en eski ve en ilginç camilerinden biridir. Burası Danişmendîli Melik Ahmed Gazi'nin Zile'yi fethettiği zaman acele camiye dönüştürüldüğü, Antik döneme ait bir yapı parçasıdır. Büyük rutintera taşlarına benzer blokların üzerinde sonradan yapılan kubbe yakılmış, yerine ahşap tavan yapılmış küçük bir camidir.

İmam Meliküddin Türbesi:

Melik Ahmed Gazi'nin Şeyh'ül-İslam

olan zatın türbesidir. Etrafına yaptırılan zaviye medreselerle uzun müddet kültür merkezi olmuştur. Halk arasında bu türbeye Davunlu Dede denilmektedir.

Şeyh Musa Fatih Türbesi:

Ali Kadı Mahallesindedir. Nizameddin Yağlıbasan zamanında kayınpederi hacı Beyazid Efendi ile birlikte Zile'ye gelen adamı Şeyh Musa'ya Danişmendîler bir medrese ve zaviye yaptırmışlar vakıf tesis etmişlerdir.

Görülüyor ki Danişmendîler mimaride doğuş devresinde kendi kimliğinin ilk örneklerini teşkil eden bir çok eserler vermişlerdir. Bu eserler mimaride Türk kimliğinin ilk örnekleri olması açısından önemlidir.

NIKSAR FÂTİHİ MELİK DÂNİŞMEND GÂZİ'NİN DESTANI ŞAHSİYETİ VE BAZI MÜLÂHAZALAR

İnsanların ölümsüzleşmesi, yaptıkları icraatlara ve bu icraatların toplum tarafından tasdik edilmesine bağlıdır. Şayet yapılan iş toplumun önemli problemlerinin ortadan kaldırılması ve ideallerinin gerçekleştirilmesi ise ebedî olma hâli zamanın sonsuzluğuna kadar uzar.

Birçok şahsiyet gibi Melik Dânişmend Gâzi de yaptığı icraatlarla Türk toplumunun ve tarihinin hafızasına ismini silinemeyecek şekilde kazatmış, aynı zamanda ebedileşmiştir.

Dânişmend ismi ile bir devlet kurulmuştur. Bu devlet, Türklerin Anadolu'yu vatan yapma mücadelesi gibi mukaddes bir davada tarih sahnesindedir. Dânişmend Gâzi'nin ölümsüzleşmesi bununla kalmamaktadır. O'nun adına bir de destan yazılmıştır. Destan kahramanı olmak çok az kişiye nasip olmaktadır. O, bu şansı da yakalamıştır. Anadolu'da çok sayıda mekanın isminin meşei bu şahıs ve kurduğu devlet ile ilgilidir. Ayrıca, zamanında birçok öğretim kurumu adının "Dânişmend Gâzi" olması, bu ismin yeni nesillere tanıtılmasını sağlamakta ve geçmişle gelecek arasında köprü vazifesi görmektedir. İki yıldır Niksar'da düzenlenen sempozyumlarda konu yine Melik Dânişmend Gâzi ve Dânişmendîler'dir. Bütün bunlar bir şahsın millete mal olmasının en güzel örnekleridir.

Dânişmend Gâzi, Anadolu'nun Türkler tarafından vatan yapılması mücadelesinde ve Haçlı Saferleri'nde meşhur olmuştur. onun hayatını ve tarihî şahsiyetini tam olarak tanıma konusundaki sis perdesi hâlâ aradan kalkmış değildir. Kaynakların yetersizliği ve birbiriyle çelişmesi, bunu âdeta imkansız hâle getirmektedir. Sadece Dânişmendî ailesinin şeceresi ile ilgili olarak verilen bilgilerin çeşitliliği, meselenin ne kadar karmaşık olduğunu ispatlamaya yetmektedir. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, konu ile ilgili olarak yapılan on üç çalışma üzerinde durmuştur. Kendisi de inceleyebildiği eserlere göre bu ailenin yeni bir silsilesini hazırlamıştır¹. Daha sonra Mükremin Halil YINANÇ, bu konuda bir çalışma yapmıştır². Melik Dânişmend Gâzi İbn-i Seyyid Ali vakfiyesi kayıtlarında ve beratlarındaki şecere bilgileri de yukarıda adı geçen çalışmalara

göre farklılıklar arz etmektedir³. Şimdiye kadar tesbit ettiğimiz on altı farklı şecere, bu konuda işimizin ne kadar zor olduğunu sadece bir misalidir.

Dânişmend Gâzi'nin tarihî şahsiyetinin yanında bir de destanî şahsiyeti vardır. O'nun tarihî şahsiyetinin bazı safhaları hakkında eksik ve karışık da olsa çeşitli kaynaklarda malumat bulabilmek mümkündür. Fakat destanî şahsiyetinin tahlili konusunda istifade edebileceğimiz kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bütün kaynakları dikkate aldığımızda elde edilen bilgilerin ne kadarının destanî, ne kadarının tarihî olduğunu belirleyebilmek ise gerçekten zordur. Biz, elde ettiğimiz bilgileri, bu tebliğimizde mukayeseli olarak vermeye gayret edeceğiz.

Yukarıda söylediğimiz gibi onun adına bir destan yazılmıştır. Edebiyat tarihlerinde ve çeşitli kaynaklarda farklı adlarla zikredilen eserlerin en yaygın ismi **Dânişmend-nâme**'dir. İlk kez 1245 yılında Mevlânâ İbn-i Alâ tarafından kaleme alınan bu eserin müellif hattı veya herhangi bir nüshası günümüze ulaşamamıştır. Tokat kalesi dizdârı Ârif Ali, 1260-61 yılında, İbn-i Alâ Dânişmend-nâme'sini esas alarak eseri yeniden yazmıştır. İşte bu Dânişmend-nâme nüshaları, Dânişmend Gâzi'nin destanî şahsiyetini tahlil etmemizde en önemli kaynaktır.

Önce, Dânişmend Gâzi'nin yaşadığı zaman ve mekanı ele almak faydalı olacaktır. O, 1071 yılında gerçekleşen ve Türklerin zafriyle sonuçlanan Malazgirt Savaşı'ndan sonra tarih sahnesine çıkmıştır. Ya da bu tarihten sonra kaynaklar ondan söz etmeye başlamıştır. Ondan bahseden tarihî kaynakların hemen hemen hepsi Malazgirt savaşı'na katıldığını belirtmektedir. Bu savaştan sonra da Anadolu'daki fetihlere başlamıştır. Ölüm târihi olan 1104'e kadar Anadolu'nun iç ve kuzey bölgelerini büyük mücadelelerden sonra Türk vatani yapmıştır. Ayrıca, ordusuyla I. Haçlı seferine

katılmış ve başarılar elde etmiştir⁴.

Bütün bunlardan hareketle onun yaşadığı zamanın ve mekanın hayalî olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bizanslılara karşı yaptığı mücadeleler yüzyıllarca halkın hafızasından silinmiştir. Ölüm tarihinden yaklaşık 140 yıl sonra rivayetler bir araya toplanarak Dânişmend-nâme adlı eser vücuda getirilmiştir. Eser kaleme alınırken halkın hafızasında canlılığını koruyan başka rivayetler de ilave edilerek Dânişmend Gâzi'ye mâl edilmiştir⁵. Dânişmend-nâme onun epîk yönlerinden; pratik zekasından, kahramanlıklarından, kerametlerinden ve başarılarından söz edilir. Aslında bu destanlarda bir gelenektir. Destanların birinci kahramanı daima övülür.

1- İsmi

Dânişmend Gâzi'den bahseden kaynaklar, onu çeşitli adlarla zikretmektedir. Ortacağın en günevenilir tarihçilerinden İbnü'l-Esir, Dânişmend'in asıl adının "Taylu" olduğunu söyler⁶. UZUNÇARŞILI, Sivas Şehri adlı eserinde, ondan, "Dânişmend, Nüviştigin ed-Dânişmend, Tablak, Teblü, Tablu, Taylu" isimleriyle bahsedildiğini belirtmiştir⁷. Osman TURAN, inceleyebildiği kaynaklarda onun "Tanışman, Tanuşman, Tanisman, Danisman, Gümüş-tekin bin el-Dânişmend Taylu" isimleriyle zikredildiğini bildirir. Kendisi de doğrusunun "Gümüş-tekin Ahmed Gâzi" olması gerektiğini söylemiştir⁸.

Vakfiye kayıtlarında ismi, Melik Dânişmend Gâzi olarak geçmektedir⁹. Dânişmend-nâme'de kendisini, "Adum Ahmed, lakabum Dânişmend'dür". (13a)¹⁰ şeklinde tanıtmaktadır. Eserde ismi 1069 defa Melik, 21 defa Melik Ahmed, 373 defa Melik Dânişmend, 62 defa Melik Dânişmend Gâzi, 1 defa Dânişmend Melik, 1 defa da Melik Dânişman olarak geçmektedir¹¹.

Yrd.Doç.Dr.Necati DEMİR

Cumhuriyet Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı
Eğitimi Bölümü
Öğretim Üyesi

Ortaya çıkan neticeden, kaynaklarda, Dânişmend Gâzi'nin ismiyle babası ve çocuklarının isminin birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Biz, bu durumu göz önüne alarak vakfiye kayıtlarında geçen şeklin doğruya daha yakın olabileceğini düşündüğümüzden *Melik Dânişmend Gâzi* ismini şimdilik doğru buluyoruz.

2- Doğumu ve Şeceresi

Dânişmend Gâzi'nin doğum yeri ve doğum tarihi hakkında şimdiye kadar inceleyebildiğimiz kaynaklarda herhangi bir malumata rastlanmamıştır. Dânişmend-nâme'deki şu cümlelerle şeceresi, Battal Gâzi'ye dayandırılmaktadır: " *Andan eytdiler: 4Battal Gâzi'nün kızı oğlını okunuz, gelsün. 4 didiler. Ve dahi Emir Ömer'in bir oğlu var-ıdı. Adına Sultân Turasanî dirler idi. Ve bir kızı dahi Var-ıdı. Adına Nazirülcemâl dirler idi. Anı Ali bin Mızrab'a virmişler idi. Anun bir oğlu dünyaya geldi. Adını Melik Dânişmend kodılar*" (2b) .

Destandaki rivayete göre Battal Gâzi'nin kızı Emir Ömer'le evlidir. Dânişmend Gâzi, Emir Ömer'in kızı Nazirülcemâl 'le Horasanlı Ali bin Mızrab'ın ¹² evliliğinden dünyaya gelmiştir. Buradaki bilgiler, halifeden gazâ için destur almaya giden Eyyub bin Yunus ile Süleyman bin Numan tarafından da tekrar edilmektedir: " *Andan Eyyub bin Yunus ve Süleyman bin Numân eytdiler: 'Ey halife-i zamânî Malatıyye şehrinde iki yiğit peydâ oldu. Gâyet pehlivân ve dindâr kişilerdür ve hem sizün aslınız dandır. Birinün adı Sultân Turasan ve birinün adı Melik Ahmed dirler. Birisi Battal Gazinün kızı oğlu ve birisi Emir Ömer'in kızı oğludur. Bu zamânda erlik içre bunlara mukâbil kimse yokdur*" (5a) . Kendisi de Battal Gâzi'nin soyundan geldiğini iki yerde ifade eder: " *Yâ bizüm serverimüz! bizüm geldüğümüzü neden bildiniz? didi. Melik düş-gördüğün Süleymân'a haber virdi. 'Dedem*

Seyyid Battal âzi gelüp senün geldüğünü ol haber virdi'. didi (43b). ' *Benem melik Dânişmend Gâzi, gıce gündüz iderem Hakk'a niyazi, benem ol din can-bâzi, benüm ced-dümdür Seyyid Battal Gâzi, dinle imdi söyleyeyim râzi*' (91a).

Battal Gâzi ve Saltuk Gâzi'de söz konusu olan Hz. Muhammed soyuna bağlama durumu direkt olarak Dânişmend Gâzi'de söz konusu değildir. Dânişmend-name'de Battal Gâzi ile akrabalığı ön plandadır. İslami Türk Destanları hakkında kısa bir özet bilginin verildiği Saltuk-name'nin giriş kısmında ise o: " *Andan sonra Melik Dânişmend Gâzi gelüp kafirleri zebun iyledü*" ¹³. cümlesiyle tarih sahnesine sokulur. Şeceresi ve akrabalıkları konusunda ise herhangi bir bilgi verilmez. Diğer destanların kahramanlarında görülen " *Seyyic lakabı*, Dânişmend Gâzi için şimdiye kadar inceleyebildiğimiz kaynaklardan sadece *Melik Dânişmend Gâzi İbn-i Seyyid Ali Vakfiyesi* beratlarında görülmüştür ¹⁴.

Bütün bunlarla birlikte Dânişmend-nâme'deki bilgilerde tenakuz da söz konusudur. Destanın başlarında Melik Dânişmend'in şeceresi Battal Gâzi'ye, sonraki kısımlarında da Harezmlilere dayandırılır: " *bu yana ol gâzilerün yigregi vü Horezmilerün yadigarı ol Malik Dânişmend Gâzi ol kâfirlere aslan gibi irişür girüşürdü*" (81a) ³ *Artuhî turı geldi, melik'e hıdmet kılup iyitdi: 'Ey Gâzilerün begi ve iy Horezmilerün yadigarı' ...* (129b).

Dânişmend Gâzi'nin menşe itibarıyla Araplara, İranlılara ve Ermenilere bağlandığı da görülmektedir ¹⁵. Onun yaşadığı zamana ait kaynaklar bile bu konuda birbirleriyle çelişmektedir. Aslında bu karışıklık, başarılarından dolayı Dânişmend Gâzi'yi devrin tarihçilerinin kendi milletlerine mâl etme veya sahiplenme endişesinden kaynaklanıyor gibi görünmektedir.

Dânişmend Gâzi'nin gerçekte Battal

Gâzi ile akrabalığı mümkün değildir. Battal Gâzi'nin 740 yılında öldüğü kabul edilmektedir. Dânişmend Gâzi'nin tarih sahnesinde çıkışı ise Malazgirt Savaşı dolayısıyla 1071'dir. Arada yaklaşık 331 yıl gibi uzun bir zaman vardır Dânişmend-nâme'deki rivayetlere göre, Dânişmend Gâzi'nin babası Ali bin Mızrab'dır. Bu şahsın isminin Battal-nâme de geçmesi, akrabalık ihtimalini tamamen ortadan kaldırmaktadır. Malazgirt Savaşı'na katılıp daha sonra Türkler adına fetihler yapan bir kişinin İranlı olması da kabul edilebilir gibi değildir. Ermenilere ve Bizanslılara karşı savaşan Dânişmend Gâzi'nin Ermeni meşeli olması da söz konusu olamaz.

Tarihi kaynaklardan anlaşıldığına göre o, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'ın dayısıdır. Büyük ihtimalle Azerbaycan'ın İran bölgesinde yaşayan bir Türkmen ailesinin evladıdır ¹⁶.

Çocukluk yılları da yine bilinmeyenler arasındadır. Destandaki rivayetlerde gençlik yıllarında dayısı Sultan Turasan ile Malatya yakınlarında silahşorluk talimi yaptığı ayrıca Malatya'da ilim tahsil ettiği şu cümlelerle anlatılmaktadır: " *Gıce vü Gündüz Melik Ahmed, Sultan Turasan ile Çehâr Bağ dirler, marâf yirdür, anda varup silâşorluk ta'lâm iderleri. Çünkim gıce oldu, Sultan Turasan bağda kalur Melik Ahmed şehre gelürdi. Ta sabaha dek ilim tahsil iderdi. Her bir ilim ilm içinde örtülü-y-ıdı. Ana yüz virmezdi, yani anlayamazlardı. Resûl hazreti salla allahu aleyhi ve sellem düşinde gelip ta'lm iderdi*" (2b-3a)

Eğitim bittikten sonra Hz. Peygamber tarafından gazâ ile görevlendirilmiştir: " *Melik Ahmed eytdi: Bu gıce düşünde iki cihân güneşi Muhammed Mustafâ hazretin gördüm. Bana eydür: Neçün gazâ kılmazsın? Ben eytdüm: Şehir halkı bana meded kılmazlar.*" *didüm. Andan Resûl hazreti salla'llahu aleyhi ve sellem eytdi: 'Yarın size bir ulu kişi karşı*

gelür. Adı Süleymân'dur. Sizi şehre davet ider. Varun kim sizün elinizden çok işler kopı-sardur." *dedi. ben eytdüm: 'ey ceddüm! Bana inâyet eyle.*" *didüm. Eytdi: 'Allahu ta'la'nın inâyeti sizün iledür.*" *didi. Derhâl uykudan uyandım, gördüm sabah olmuş, namazı kıldım, yola düşdüm. Gördüm uş size ugradım. Dahi Resûl hazretinin mübarek sözi yirine geldi.*" (3a-3b)

Hz. Peygamber'in bu ikazından sonra Malatya'da H. 460 (M. 1067) yılında, Recep ayının bir cuma günü, caminin birinde cuma namazı kılınır ¹⁷. Namazdan sonra Malatya gazileri durum değerlendirilmesi yapar. Önce halifeden gazâ için izin alınır. Çevreden kırk bin kişi toplanır ve ordu sefer için hazırlanır. ordu, Malatya'dan Sivas istikametine doğru yol alırken Dânişmend Gâzi; Çavuldur Çaka, Kara Toğan, Hasan Bin Meşîyye, Eyüp bin Yunus, Sultan Turasan gibi ordu komutanlarından biridir. Sivas yakınlarına geldiklerinde Dânişmend Gâzi'nin fikri kabul edilir. O; Tokat, Gümenek, Niksar, Amasya, Samsun, Sinop, Turhal ve Canik taraflarının fethini üzerine alır. Diğer komutanlar ise Anadolu'nun çeşitli istikametlerinden gidecekler ve İstanbul'un fethi için imkanlar arayacaklardır.

Önce Sivas'a gelirler. Sivas harabe hâlinde. Hiçbir mücadele yapılmadan burası alanır. Dânişmend Gâzi'nin Anadolu'da fetihler için savaşa başlaması hayırlı bir işe dayandırılmıştır. O, Tokat yakınlarında Artuhî adlı bir kâfir ile karşılaşır. İki gün cenk ederler. Neticede Artuhî, sevgilisine kavuşması konusunda Dânişmend Gâzi'den yardım sözü aldıktan sonra Müslüman olur. Onun sevgilisi ise Amasya Beyi Şah Şattat'ın kızı Efrumiyye'dir. Efrumiyye, Anadolu beyler beyi Nasr-ı Torla istemediği hâlde babasının zorlamasıyla evlenmek üzeredir. Dânişmend Gâzi ve Artuhî, düğün sırasında Efrumiyye'yi kaçırlar. Böylece savaş başlamış olur. Müslümanlarla

kâfirlerin ilk karşılaşmaları Amasya yakınlarında gerçekleşir. Burada Nastor ve Şattat'ın ordusu yenilir ve kaçar.

Müslümanlar hemen Tokat'ı almak için hazırlıklar yaparlar. Uzun mücadelelerden sonra burası fethedilir. Arkasından da bir bir diğer şehirlere gidilir.

3- Dânişmend Gâzi'nin Yardımcıları

Dânişmend Gâzi'nin yardımcılarını maddî ve manevî olmak üzere iki başlık altında incelemek gerekmektedir.

a- Maddî Yardımcıları

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi onun eğitim ile Sultan Turasan ilgilenmiştir. Bunun dışında eğitim konusunda ona yardım eden herhangi bir şahsın ismi geçmez.

Fetihler yaparken Dânişmend Gâzi'nin yanında, Oğuz Kağa'nın veziri Uluğ Türk, Bilge Kağan'ın veziri Tonyukuk, Alp Arslan'ın veziri Nizamülmülk gibi zekasıyla meşhur olmuş biri yoktur. Fatih Sultan Mehmed'in yanındaki hocalarına benzer âlimler de yoktur. Zaten "dânişmend" lakabı da bundan kaynaklanmaktadır.

Bununla birlikte Malatya'dan Anadolu içlerine doğru sefere çıkarken yanında bulunan Süleyman bin Numan, Eyyüb bin Yunus ve Osman bin Apiyye sürekli onunladır. Yahya bin İsa ise casusluk işlerinde Artuhî, Efrumiyye, Kara Tiğin, Ahmed Sergis, Abdullah Tokadî ve Abdurrahman Tokadî destandaki bilgilere göre Dânişmend Gâzi'nin en yakın arkadaşlarıdır.

b- Manevî Yardımcıları

İslamî Türk destanlarında, destan kahramanlarının manevî olarak çok güçlü olduklarını görmekteyiz. Başta Hz. Peygamber olmak üzere Hızır Peygamber, İlyas Peygamber, sahabe ve velîlerin kahramanlara manevî olarak yardım ettikleri destanlarda özel bir yer

tutmaktadır. Battal gâzi, Dânişmend Gâzi ve Sarı Saltuk'un başarılarında, bu manevî yardımcıların çok önemli katkıları vardır¹⁸.

Dânişmend Gâzi'nin en önemli manevî destekçisi şüphesiz Hz. Peygamber'dir. Destandaki rivayetlere göre rüyasına girip onu eğitmiş ve Anadolu'nun fethi için görevlendirmiştir (53a-3b). Aşılması çor bir durum hasıl olduğunda veya yapılması gereken işlerde ona hep yol göstermiştir.

Müslümanlar Zile (Karkariyye) Kalesi'ni kuşatırlar. aküt kaleyi almakta başarılı olamazlar. Tam çaresiz kaldıkları sırada Hz. Peygamber cennetle müjdelendiği sonradan İslamiyeti kabul eden Bıytir Ağuş isimli bir derviş gönderir. Bu derviş kalenin gizli yolunu Dânişmend Gâzi'ye gösterir ve kalenin alınmasını sağlar (97b-102b). Efrumiyye ve Artuhî'nin düşüğünü, Hz. Peygamber'in Dânişmend Gâzi'yi düşte ikazı üzerine yapmıştır. (106b). Dânişmend Gâzi, Amasya'da bir savaş sırasında yaralanır. Hz. Peygamber gelerek onun yaraları sıgar ve ağrı barından yaralarına sürer. Onun yaraları hemen iyileşir (129a). Çorum (Yankoniyye) fethedildikten sonra kâfirlerin bir kısmı Müslümanlığı kabul eder. Fakat gizlice zehir temin ederek Dânişmend Gâzi'yi zehirlemek isterler. Hz. Peygamber, onu uyarır ve şehirden ordusuyla beraber uzaklaşmasını ister. Müslümanlar oradan uzaklaşınca çok şiddetli depremler olur. Çorum harabe hâline gelir. Müslümanlığı kabul etmiş gibi görünen kâfirler, ihanetini canlarıyla öderler (218 b). Dânişmend Gâzi, Tokat ve Gümenek'te çıkan isyanı bastırır ve yirmi bin kişiyi esir alır. Esirleri İslamiyete davet eder. Kâfirlerin komutanı Tarık, ondan bir keramet göstererek Sisiiyye ırmağının akan suyu kesmesini ister. Su kesilirse İslamiyeti kabul edeceklerini bildirir. Dânişmend Gâzi bir gün mücadele ister. Hz. Peygamber ona düşde bir duâ getirir. O,

duâyı okur ve su kesilir. Kâfirler de müslümanlığı kabul ederler. Dânişmend Gâzi bu duâyı tekrar okur ve su akmaya başlar (225b-227b).

Hızır Peygamber de zaman zaman darda kalan Müslümanlara yardım eder. Artuhî'nin kolu bir savaş sırasında kâfirler tarafından kesilir. Hızır Peygamber gelir, onun kolunu yerine takar ve sağlamlaştırır. Ayrıca Dânişmend Gâzi'ye iletilmek üzere bir kılıç ve darda kaldığında okunmak için bir de duâ verir. Artuhî'nin kolunu sağlam gören kâfirler hayretler içinde kalırlar (41a-42a). Hızır Peygamber'in getirdiği bu duâ, Tokat'ta bulunan Deryanos kilisesi'nin alınması sırasında ortaya çıkan ejderhalara karşı Dânişmend Gâzi tarafından okunur. Ejderhalar hemen yok olurlar (56a-57a). Firenlerin gücü ve kuvvetiyle dünya çapında meşhur komutanı Atuş, Amasya savaşları sırasında çok sayıda Müslümanı şehit eder. Dânişmend Gâzi, Hızır Peygamber'in ulaştırdığı duâyı okur, hücum eder ve kâfirî öldürür (130a-147b).

Battal Gâzi de onu manevî açıdan rüya yoluyla destekleyenler arasındadır. Halife, Anadolu'nun fethine çıkarken Dânişmend Gâzi'ye Battal Gâzi'nin sancağını gönderir (5b). Bu sancak her savaşta Müslümanların elindedir. Battal Gâzi, fethedilecek yerleri ve yapacağı işleri zaman zaman Dânişmend Gâzi'ye bildirir (9b, 146b, 221b).

Abdülvehhâb Gâzi bazen güçlüklerin ortadan kaldırılmasında ona manevî açıdan yardımcı olur. Tokat'ta bulunan Deryanos Kilisesi'nin alınması sırasında Dânişmend Gâzi'ye yapacağı işleri söyler. Dânişmend Gâzi, onun dediklerini yapar ve kiliseyi alır (566). Sisiiyye (Gümenek) sürekli isyan ederler. O, üçüncü kez isyanı bastırır. Abdülvehhâb Gâzi, Allah'ın bu şehre bir hisim eyleyeceğini Dânişmend Gâzi'ye rüyasına girerek bildirir. O da askerlerini alarak burada nuzaklaşır. Bu

şehre deprem ve sel olur. Şehirde yalnızca bir Müslüman mahallesi kalır. Geri kalan kısmı yere batar (228a-228b).

Yukarıda da görüldüğü gibi Dânişmend Gâzi, maddî güçlerden mahrumken manevî güçlerle donatılmış durumdadır. O yüzden zorluklar karşısında hiç bir zaman boyun eğmemiştir. Başarısızlığa da uğramamıştır.

4- Düşmanları

Dânişmend Gâzi'nin mücadele ettiği milletler, Dânişmend-nâme'ye göre kâfirlerdir. Kâfir kelimesinin manası aslında, "Tanrı'nın varlığını inkâr eden (kimse)" dir.¹⁹ Halk ağzında ise "genellikle Hristiyanlara verilen ad" dir.²⁰ Eserde de kâfir kelimesinin Hristiyan manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Anadolu'nun o devirdeki durumuna bakıldığında bu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Anadolu'da yaşayan veya burada bulunan kâfirlere yardım için gelen Firenler, Rumlar, Ermeniler, Alamanlar, Lazlar, Gürcüler, Ruslar ve Çerkezler'le Müslümanlar defalarca savaşır. Dânişmend Gâzi de tabii olarak bu milletlerin devlet başkanları, ordu komutanları, tekfur, din ve devlet büyükleriyle defalarca mücadele etmiştir.

Dânişmend Gâzi'nin düşmanları içerisinde Amasya beyi Şah Şattat ve Anadolu beylerbeyi Nastor önemli bir yer tutar. Anadolu'daki ilk savaş bu şahıslarla başlar. Defalarca ordularıyla beraber yenilirler. Yenilgiden sonra çevre illerden yardım isteyerek ordular oluşturlar. Çok sayıda askerle az sayıdaki Müslümana saldırırlar. Fakat başarı elde edemezler.

Dânişmend Gâzi ve Müslümanlarla savaş eden önemli şahsiyetler şunlardır: Ankara (Ma'muriyye) beyi Kaytal'ın komutanı Dimitri, Kurad Beyi Aklatis, Çankırı (Mankuriyye) kale-si beyi Amiran, Ahlat beyi Bedros/Beduros, Firenk ordusu komutanı Beduros Firenk Gücü

ve savaşlardaki başarılarıyla meşhur olmuş Firrenk komutanı Atuş, Gürcistan beyi ehron Gürcü, Gürcistan ordusu komutanı Behmen Gürcü, Rum ordusu komutanı Bilalük-i Rum-f, Zile (Karkariyye) beyi Emenos, Zile kalesi beyi Emiran/Amiran, Ankara (Ma'muriyye) beyi Egirdic, Niksar (Harsanosıyye) beyi Gavarıs, Nastor'un veziri girekoz, Kastamonu (Kastamonıyye) beyi Hisarbad, Rum ordusu komutanı Horasan-ı Rumî, ermenistan beyi İklis, Ankara (Ma'muriyye) beyi Laz, Amasya (Amasıyye) ordusu komutanı Manol, Samsun (Samiyye) beyi Medros, Sinop (Sinobiyye) beyi Megerdic, Tokat (Dükiyye) Migirdic kalesi beyi Mihayil, Niksar (Harsanosıyye) beyi (kastamonıyye) beyi Otanic, Tokat (Dühhiyye) Haç kilisesi'nin en büyük din adamı Papas, Trabzon sultanı Puthil, Turhal (Kaşan) kalesi beyi Ruyizay, Firengistan ordusu komutanı Şelahil, Tokat (Dükkiyye) beyi Serhayil, Çankırı (Mankuriyye) ordusu komutanı Sunbat/Sünbat, Gürcistan ordu komutanı Şudit, Samsun (Samiyye) beyi Totor/Totorid, Sinop (Sinobbiyye) beyi Vasilıyos.

5- Fizikî ve Şahsî Özellikleri

Dânişmend-nâme'de ve İnceleyebildiğimiz diğer kaynaklarda Dânişmend Gâzi'nin fizikî tasvirine hiç rastlanmamıştır. Savaşlarda ve ikili mücadelelerdeki başarılarından anladığımızı göre güçlü ve kuvvetli biri olduğu muhakkaktır. Şahsî özellikleri konusunda ise Dânişmend-nâme'de oldukça çok bilgi bulunmaktadır. Bu bilgileri şöyle sıralayabiliriz:

Ordusunun başında ya kendisi ya da onun tayin ettiği biri vardır. Fetihleri hızlandırmak için zaman zaman ordusunu ikiye ve ya üçe böler.

Kastamonu Ankara, Samsun ve Sinop çevrelerinin fethi bu şekilde gerçekleşmiştir. (83 a, 222b-223a, ...). Destanın son kısmında ordu Dânişmend Gâzi tarafından tekrar üçe

bölünür (239b). Bir bölümü Ermenistan tarafına gider. Ermenistan tarafında ismi zikredilmeyen çok sayıda şehir fethedilir.

Dânişmend Gâzi mukaddes bir görevin başında sürekli hareket eden bir tiptir. Destanın başından sonuna kadar hep vakaların içindedir. Savaş onun için geçici bir hadise değil bir yaşayış tarzıdır. Yapılan iki düğünün dışında daima savaşlarla meşgul olmuştur. Bazen zorlanmış, fakat şehit olmasına sebep olan savaşın dışında hiç yenilgiye uğramamıştır. Bu durumyla Oğuz Kağan'ın hareket özelliğini ve "Alp tipi" ni, İslamiyetin Türkler tarafından kabulünden sonra pek çok komutanda olan "Gazi tipi" ni temsil etmektedir.

İslamî kuralları harfiyen yerine getirir. Beş vakit namazını her türlü zor şartlara rağmen kılar. Çok güzel ezan okur. Hatta savaş zamanında onun ezan okuması, ordunun dağılmasına başına çekilmesi işaretidir. Orduda bulunan herkes, onun sesini tanıır ve gerekeni yapar (121b) Yememikten sonra mutlaka Allah'a şükreder ve duâda bulunur. Arkadaşlarından biri şehit olduğunda cenaze namazını kendisi kıldırır ve defneder (138a, 250a). Hiç bir sürette içki içmez (12b). İyi bir hatiptir. Zaman zaman hem dinî, hem de kahramanlık duygularını artırmak için Müslümanlara hitap eder (4a). Sürekli tekbir getirerek savaşır. Savaş sırasında çok darda kaldığı zaman yüzünü göğe tutarak Hakk'a münacat eder (177a). Ayrıca iyi bir hafızdır.

O adil ve cömerttir. Aldığı ganimetleri gâzilere eşit olarak paylaştırır. Ganimetlerin bir kısmını fukaraya dağıtılması için halifeye gönderir (5190b). Savaşta esir aldığı veya mücadelede yendiği kâfirleri önce İslamiyete davet eder. Kabul edenler için hiç bir problem kalmamıştır. Kabul etmeyenler ise cezaya tâbi tutulur (159b, 225b,...).

Savaş malzemelerini çok iyi kullanır. Kılıcını son derece ustalıklı kâfirin tam başının

ortasına indirir. Gücü ve kuvvetiyle meşhur düşman beyleriyle kendisi mücadele eder, neticede: "Be-nâm-ı Hudâ, be-nûr-ı pâk-ı Muhammed Mustafa" diyerek kılıcını vurur ve hasmını eyer kaşına kadar ikiye böler (13b, 33b, 36b, ...). Çok şiddetli nara atar. Narayı işiten düşmanın eli ayağı titer ve ne yapacağını şaşırır. Bu sırada Dânişmend Gâzi son darbesini vurur (37b, 46b, 179b, ...).

Çok cesaretlidir. Yalnız başına elli altmış bin kişilik orduyu hile ile geçer. Düşman komutanının çadırına kadar gider. Öldürmeye çalışır. Başarılı olamayınca kâfirlerin kafasını karıştırıp onları birbirine kırdırır (178b-179b). Bazen de kâfir komutanı kılığına girerek düşman kalesine girer. Fırsatını bulduğu an içeride savaşmaya başlar. Bu kargaşada dışarıda bekleyen askerleri ona yardıma gelirler. Gümenek'in ikinci kez fethi (103a) ve Tokat'taki birkaç kalenin alınması ancak böyle mümkün olabilmıştır (73a).

Şahsî kabiliyetleri bununla da kalmaz. Rumcayı (188a) ve Arapçayı çok iyi bilir (93a). Av yapmayı sever. Her ava gittiğinde çok miktarda avla geri döner (108a). Zaman zaman şiir söyler. Bunlar içerisinde düşmanla karşılaştığında söylediği şiirler dikkat çekicidir.

*"Benem Melik Dânişmend Gâzi
Giçe gündüz iderem Hakk'a niyâzi
Benem ol din can-bâzi
Benüm ceddümdür Seyyid Battal Gâzi
Dinle imdi söyleyeyim râzi" (91a)*

*"Benem Melik Dânişmend Gâzi
Birdür önümde tag-ıla yazı
Ve dahı katımda yeksâncır kâfirün çoğu azı" (179b).*

Dede Korkut Hikâyelerindeki manzumelere benzeyen bu şiirlerde vezin yoktur.

Ahenk ise kafiyeler ile sağlanmışır.

Destandaki rivayete göre Dânişmend Gâzi, Ankara beyi Kaytal'ın kızı Gülnuş Banı ile evlenmiştir (196b-199a). Bu evlilikten tam Amasya fethedildikten sonra bir erkek çocuk dünyaya gelir. Bu çocuğun ismi duruma uygun olarak "Gâzi Bey" verilir (218a).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Dânişmend Gâzi, Niksar'ın fetihden sonra ordusu üçe böler. Kendisi yirmi bin askerle önce Canik'i fethedecek, daha sonra da Trabzon'a gidip en büyük düşman engelini ortadan kaldıracaktır. İşe Canik yolunda olan Halgümbed kalesi'ni²¹ kuşatma ile başlar (240a-248a). Burada yaralanır. Yanındaki değerli gazâ arkadaşlarının birçoğu da şehit olurlar. Niksar'a geri çekilmek zorunda kalır. Bu arada Niksar'ın kâfirler tarafından geri alındığını görür. Ermenistan ve Samsun tarafına giden ve perişan olarak dönen ordularla bu rada birleşir (250a). Morali oldukça bozulur. Yaralıları Tokat'a gönderip geride kalan askerle tekrar Canik seferine çıkar. Niksar'a çok yakın bir yerde pusuya düşürülür ve on yedi yerinden yaralanır (251a). Sağ kalan çok az sayıdaki gazâ arkadaşı, onu, ağır yaralı kendinden geçmiş bir şekilde Niksar'a getirirler. Dânişmend-nâme'de ölümü ve Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenmesi manzum olarak şu şekilde rivayet edilir:

*işidün hem bir acâyib mu'cizat
Ol Muhammed Mustafâ ol pâk-ı zât*

*Görürüm bir nûr tecellî eyledi
Kim şu'â'î âlem için toyladı*

*Yüz yigirmi dört bin nârdan'alem
Çıka geldi her'alem dibinde hem*

*Bir peygamber var-ı ey din eri
Vir salâvat şad kıl peyfamberi*

İle bir alem dîbinde Mustafâ
Ol cihân fahrî vü ol kân-ı safâ

Başı gökde ol'alem yavlak ulu
Çevde yanında melekler toptolu

Didi bana ol Resûl bilgil beni
Kim alup gitmege geldüm ben seni

Din yolında hizmetün oldi tamâm
Bu cema'at sana gelci ya imâm

Kim bu gün seni aluban gideler
Cennetün âlâsına hem ilteler

Varuban anda makâmün göresin
İtdüğün gazâ sevâbın bulasın

Cehdde eksûk komadun benüm-içün
Hem çalışdun din-içün islâm - içün

Ey ciğer-guşem hiç eksûk komadun
Sen beni hoş-nûd râzi eyledün

İş bu dem gerek ki vefât idesin
Uyanıp serverlerün terk idesin

Diyesin anlara bu yırde seni
Defn ideler burada gerek seni

Seni defn idüp burada gideler
Rûhuna bi-had senâlar ideler

Bu vilâyeti girü kâfir tuta
Açıgün yirleri kâfirler uta

Bu sebebden seni bunda koyalar
Sanma kâfirler sinüni tuyalar

Sonra kabrün burada bünyâd ola
Bu ilî yine müslümânlar ala

Hem senün neslün bu ilî açalar
Yapalar mescid' imâret kulalar

Bu yiri yine gelüben alalar
Üstüne kubbe' imâret salalar

Bunda kalmakdan kerâmet bu ola
Kim bu il cümle müslümânlık tola

Bu sözi gâziler işitti tamâm
Cümlesi kayguya batdı ve's-selâm

Pes Melik anlara ol dem buyurur
Hem bilün bu yırde yatmışam-durur

Bu yiri def'i heman tiz kazıñuz
Bunda bir dem açılır hem görñüz

Meyyitimi anda koyasız benüm
Yönimi Canik'e karşı koñ benüm

Kim benim korkumdan ol kâfirlere
Korku düşe gelmeyeler bu yire

Gelüben bunda makâm tutmayalar
Bu şehir tamâm müslümân olalar

Beni defn eyleyüp siz gidesiz
Benüm üstüml belürsüz idesiz

İdesiz yarenlere benden selâm
Melik Gâzi Beg oğluma hoş selâm

Diyesiz babañ didi kim zinhâr
Kâhil olmaya gazâ ide ey yâr

Cehd ide bu ilde kâfir komaya
Ura kılıç ehl-i islâm oraya

Çün Melik kıldı vasiyetin tamâm
Hoş kaluñ didi yarenlere imâm

Şahâdet getürüben dir La-İlâh
Dahi İllâ'llâh didi ol padişân

Dahi Muhammed Resûlullâh didi
Ruhi böyle diyüp perâz eyledi" (253a-254a).

Şehit olduktan sonra vasiyetini üze-
sar'da defnedilir ve mezarı saklanır. 22. ss. ağb
kalan gâziler de oradan uzaklaşıp Bağdâd'a
halifenin yanına gelirler. Yine geçen Melik
Gâzi Bey bu taprakları telâkî tetmeder ve bap-
basının intikamını alır. Kabrini telâkî tetmeder
ginde Nîksar'da yaptırır. Bugün Nîksar'da Buz-
lunan türbe rivâyetlere göre Gâzi Bey tarafından
dan yaptırılmıştır.

mezarını ıvalo, anasız neyvermiş
şahîkîT, idig işitürüben bulung
nîksar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
nîksar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

nöy etemineğ
v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

T. İslâhî v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

ve v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

ve v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
ve v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

ve v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
ve v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

ve v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
ve v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

ve v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
ve v. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

1-Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı-Rüdvân Nâfiz, Sivas Şehri, Maarif ve
Tarih Dairesi, İstanbul 1945.

2. Mülkrem H. YINANÇ, Dânişmendîler, İslâm Ansiklopedisi, cilt
3, MEB yay., İstanbul 1945, s. 475

3. 18 Receb 1330'da Evkâf-ı Mülhaka'dan gönderilen Melik
Dânişmend Gâzi İbn-i Seyyid Ali Vakfı beratı. (Necati DEMİR arşivi).

4. Steven RUNCIMAN, Haçlı Seferleri Tarihi, cilt I, (Çeviren: Fikret
İŞILTAN), TTK yay., Ankara 1989; Osman TURAN, Selçuklular Zama-
nında Türkiye, Moğaz yay., İstanbul 1993.

5. Gens. B. de la Roche, Les Sultans Selçoucs, Paris 1960, s. 185-186
6. Abdulkarim ÖZAYDIN, Dânişmend Gâzi, TDV İslâm Ansiklopedi-
si, cilt 8, s. 468'den naklen

7. Gens. B. de la Roche, Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı, a.g.e., s. 18.
8. Osman TURAN, a.g.e., s. 116-117.

9. 6 Recep 1334'te Evkâf-ı Mülhaka'dan gönderilen Melik
Dânişmend Gâzi İbn-i Seyyid Ali Vakfı beratı (Necati DEMİR arşivi).

10. B. de la Roche, daha sonra geçecek olan varak numaraları, d70kora
dan yapılmış. (Gâzi Bey'in mezarı, Sivas Şehri, Maarif ve Tarih Dairesi, İstanbul 1945.)

11. Gens. B. de la Roche, Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı, a.g.e., s. 18.
12. A. bin Mısrab, Battal-nâme'de, Battal Gâzi'nin gazâ arkadaşı

olarak yer almaktadır. "Şameşle hile ile Ali b. Mısrab'ın ayağını ke-
ser. Battal Gâzi onun ayağını yerine koyar ve kutlu seccadeyi üstüne

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar
g. kânsar'da 13. yüzyıla ait bir mezar

DANIŞMENDLİ - BÜYÜK SELÇUKLU İLİŞKİLERİ

X I.yy'ın ikinci yarısı ve XII.yy'ın ilk yarısı Türk tarihi bakımından olduğu kadar, dünya tarihi açısından da, önemli olayların cereyan ettiği bir devirdir. Bu olayların önemli bir kısmı da Ortadoğu ve Anadolu'da cereyan edenleridir. Çağrı Bey'le birlikte başlayan Selçukluların Anadolu ilgisi artarak devam etmiş ve Türklüğün ebedi vatanı için âdeta istikâmet gösterilmiştir.1

Çağrı Bey'le başlayan akınlar 1048'de İbrahim Yinal'la devam ederek Hristiyan dünyasının bir parçası olan Bizans toprakları yağmalanmıştır. Bu Türk akınları kendi açısından fazla tehlikeli görmeyen Bizans, olayı önemsememiş ve pek çok halkı, etnik grubu sindirdiği gibi, Türkleri de içinde sindirip, eritebileceğini sanmıştır.2 Oysa, Türk akınları geçici bir mahiyet arzemediği gibi, sadece ganimete yönelik de değildi. Aksine, Bizanslıları Anadolu'dan çıkararak, Arapların asla başaramadıklarını başarıp, buraya yerleşmek gibi büyük bir gayeye yönelikti.3

Çağrı Bey'le başlayan bu Anadolu ilgisi Tuğrul Bey ve Alp Arslan'la devam etmiştir. Alp Arslan ve onun şöhreti veziri Nizâmülmülk Selçuklu Devleti'nin yakın ve uzak hedeflerini belirlemiştir. Dinî gayretle hareket eden ve cihat ruhuna bağlı büyük komutan Alp Arslan döneminde Selçukluların İslâm âlemine hâkim olmaları gerçekleşmiştir. Fetihlerle genişleyen ve Sünnî Abbasi Halifesi ile işbirliği yapan Alp Arslan'ın en büyük hedefi; Sünnî İslâm dünyası için tehlike teşkil eden Şii Fâtıma Halifeliğini ortadan kaldırmak ve tüm İslâm dünyası için tehlike oluşturan Hristiyan âlemine karşı üstünlük kurmaktır. Bu gaye ile asıl hedefi olan Hristiyan dünyasına yönelerek, bu dünyanın bir parçası olan Ermeni ve Gürcü topraklarında fetihlerde bulunmuştur.4 Bunun devamı olarak Bizansa karşı hem o dönemin, hem de tesirleri bakımından sonraki dönemin en büyük askeri harekâtına girilmiştir. Bu harekât Türk'ün yeni bir destan yazdığı ve büyük bir zafer elde ettiği Malazgirt Meydan Muharebesi'dir.

Kilisenin kontrolündeki Hristiyan dünyası o döneme kadar, Müslümanlar aleyhine genişlemek ve onları yok etmek siyasetini gütmekteydi. O dönemde kilisenin hesaplarını bo-

zan iki gelişme olmuştur. Birincisi Malazgirt zaferi, diğeri ise Murâbitlar Devleti Sultanı Yusuf b. Taşfin'in (1087-1106) 1086'da Kastilya Kralı VI. Alfonso'yu yenerek İspanya'daki gelişmeleri Müslümanları lehine çevirdiği Zellaka zaferidir.5 Malazgirt ve Zellaka yenilgileriyle sarsılan ve Müslümanlar karşısında gerilemek durumunda kalan Hristiyan dünyası, fetih ruhunun eskiden olduğu gibi müslümanlara geri dönmesinden son derecede korkuyordu. Hristiyan âlemi zikredilen sebepten ve İslâm dünyasındaki bölünmüşlükten istifade ederek "Haçlı Seferleri" diye bilinen seferleri başlatmışlardır.

Bütün bu gelişmelere sebep olan malazgirt zaferini müteakip, Sultan Alp Arslan'ın savaşa katılan beylerini Anadolu'da yeni fetihler yapmak ve fethettikleri bölgelerde beyliklerini kurmak emriyle görevlendirdiğini bildirmekteyiz. Bazı araştırmacılar kabul etmese de,6 Anadolu'da fetihle görevlendirilen beylerden birinin Danişmendli Beyliği'nin kurucusu Emir Danişmend'in olduğu muhakkaktır.7

Bizanslılar XI. asır başlarından itibaren Doğu Anadolu'daki küçük Ermeni krallıklarına son vererek bölgenin halkını Orta Anadolu'ya sürmüşlerdi. Malazgirt zaferini müteakip Bizans bölgeden uzaklaşınca, durumdan istifade eden Ermeniler Urfa ve Antakya'yı da içine alan ve Harput-Kilikya arasında uzanan bir beylik kurmuşlardı. Ermenilerin lideri Filaret Malatya-Antakya hattının müdafasını da üstlenmişti.8 Anadolu'nun bu şekilde Rum ve Ermeni çekişmesine sahne olduğu bir dönemde Emir Danişmend Sivas'a (1080) gelerek fazla bir mukavemetle karşılaşmadan şehre yerleşti. Sivas'ı kendine merkez yapan Danişmend Gazi Kızılırmak ve Yeşilırmak boylarında fetihlerde bulunmuş, Niksar ve Amasya yörelerini topraklarına katmıştı. Emir Danişmend, Anadolu'daki emirler arasında cereyan eden mücadeleden de faydalanarak beyliğini

iyice genişletmişti.9

Anadolu'daki Bizans hakimiyetinden sonra Ermeni hakimiyetine de son vermek isteyen Türk beyleri Ermenilere karşı harekete geçmekten kaçınmamışlardır. Özellikle stratejik bir mevkide olan ve 358 seneden beri Hristiyanların elinde bulunan Antakya'ya karşı Süleyman Şah, H.477 (1084) yılında Sultan Melikşah'ın desteğini de alarak harekete geçmiştir. Şehir kısa sürede fethedilmiş ve Sultan Melikşah'a müjdeciler gönderilerek durumdan haberdar edilmiştir.10 Aynı dönemde Danişmend Gazi'nin Gabriel'in elinde olan Malatya'ya karşı, başarısızlıkla sonuçlanan, bir fetih girişiminde bulunduğunu görmekteyiz Malazgirt zaferini müteakip Türklerin Anadolu'daki ilerleyişlerine devam etmeleri, daha önceden de izah ettiğimiz gibi, Hristiyan dünyasını hayli endişelendirmekteydi. Müslümanların, Türkler eliyle yeni fetihler yaparak eski güç ve kuvvetlerine tekrar kavuşmalarına fırsat verilmemeliydi. Sultan Melikşah'ın vefatı ile evlatları arasında başlayan taht kavgaları, Hristiyanlara bekledikleri bu fırsatı verdi. Türklerin toparlanmasına fırsat vermek istemeyen Hristiyanlar Haçlı Seferlerini başlattılar.11

Türkleri Anadolu'dan çıkarmak ve kutsal toprakları ele geçirmek kastıyla harekete geçen haçlılar, Anadolu üzerinden Antakya önlerine gelerek şehri kuşattılar. Antakya Emiri Yağısyan, Suriye bölgesindeki Melik Dudak ve Melik Rıdvan'dan beklediği yardımı alamayınca, Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyaruk'a müracaat ederek yardım istedi. Berkıyaruk'un emriyle Kürboğa Antakya'ya yardım için harekete geçtiyse de haçlıların elinde olan Urfa'yı ele geçirmek için oyalanınca, Yağısyan'ın yardımına yetişemedi ve şehir haçlıların eline geçti (1098). Şehri kuşatan Kürboğa'nın uygunsuz davranışları ve Selçuklu beylerini küstürmesi, Şehirden çıkan haçlılar karşısında ikinci defa Türklerin mağlubiyetiyle sonuçlan-

Öğr. Gör. Ahmet OCAK
İnönü Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Tarih Bölümü

Birinci Haçlı Seferi'nin Anadolu'da yarattığı sarsıntıdan istifade etmek isteyen Bizans İmparatoru Alexis, batı Kılıç Arslan'a karşı istirdat hareketine girişmişti. Haçlı selinin geçmesinden sonra Kılıç Arslan, Bizanslılara karşı müdafaa ve taarruz hareketine girişirken, diğer Selçuklular da Suriye'ye yerleşen haçlılarla mücadele ediyordular. Gelişmeleri yakından takip eden Emir Danişmend bu durumdan istifade ile kuzeyde Trabzon Rumlarıyla savaşıp Bayburt'u aldıktan sonra uzun süredir üzerinde emeller beslediği Malatya'ya yöneldi. H. 493 (1098) de Sivas'dan Malatya'ya yürüyen Emir Danişmend üç yıl boyunca yazları şehri muhasara edip, kışları Sivas'a dönerek şehir üzerindeki baskısını devam ettirdi.

Danişmend Gazi'nin bu şekilde şehri sıkıştırmasından bunalan Malatya Hâkimi Gabriel, Antakya Prensi Bohemund'la yazışarak onu Malatya'ya davet etti. Malatya'ya gelmek üzere yola çıkan haçlıların daha önceki zulümlerini gören Ermeniler, Emir Danişmend'i durumdan haberdar ettiler. Gerekli hazırlıklarını yapan Danişmend Gazi, Malatya yakınlarında haçlı ordusunu tuzağa düşürerek ekserisini kılıçtan geçirip, Bohemund ve Richard gibi önemli komutanlarını esir ederek önce Sivas'a, oradan da Niksara nakledip hapsettirdi. 1100 yılında kazanılan bu zaferle Danişmend Gazi ve Danişmendliler'in şöhreti arttığı gibi, Antakya ve Kudüs'ü kaybeden Müslümanların gönüllerine de su serpilmiş oldu.13 Danişmend Gazi'nin kazandığı bu zaferle Müslümanlar moral ve güç kazanırken, haçlılar büyük bir sarsıntı geçirmişlerdir. Bu zafer aynı zamanda, Suriye ve Kudüs'te haçlılar eliyle gerçekleştirilen yıkım, yağma ve katliam 14. Anadolu'da bir benzerinin gerçekleştirilmesine engel olmuştur. Tamamen Danişmendlilerin eseri olan bu zaferle birlikte Suriye bölgesindeki Selçuklulara büyük bir

avantaj sağlanarak, haçlılar karşısında rahatlamaları temin edilmiştir.

Kudüs'ün zaptını müteakip, Haçlı komutanlarının Danişmend Gazi'ye mağlubiyeti ve esir düşmesi, Avrupa'da yeni seferlerin düzenlenmesine sebep olacaktır. Anadolu'ya gelen haçlılara karşı Danişmend Gazi'nin bu defa Kılıç Arslan'ın yanında yer aldığını görmekteyiz. 1101'de İstanbul'dan harekete geçen Haçlılar, Kılıç Arslan ve Danişmendliler tarafından Amasya yakınlarında yenilgiye uğratılmışlardır. Emir Danişmend, bu zaferden sonra özlüğünü çektiği Malatya üzerine yürüyerek şehri fethetmiştir.15

Malatya ve Amasya zaferlerinden sonra Malatya'nın fethedilmesi haçlıların Fırat boylarında yayılma emellerine tamamen set çekmiştir.16 Böylece haçlılar birtakım ihanetler ve geçimsizliklerden istifade ederek Suriye bölgesinde elde ettikleri başarıları Anadolu'da da tekrarlama imkanına kavuşamamışlardır. Malatya'nın Danişmend Gazi tarafından fethedilmesi Antakya ve Urfa Haçlı Kontluğu gibi başka bir pernsliğin Orta Anadolu'da vücut bulmasını engellerken, yeni güç merkezlerinin oluşmasında mâni olmuştur. Bu durum, cesareti kırılan haçlıların daha fazla ilerlemelerine de imkan vermemiştir.

Bu arada, Niksarda bulunan haçlı komutanlarının fidye meselesi Kılıç Arslan ile Emir Danişmend'in arasının açılmasına sebep oldu. Durumdan istifade eden haçlılar saldırılarını yoğunlaştırırken, Kılıç Arslan'da eski müttelik Danişmend Gazi üzerine yürüyerek H. 496 (1103)'de Maraş yakınlarında yengilgiye uğrattı. Böylece Danişmend Gazi'nin uzun süreden beri giderek artan nüfuz ve kudreti sarılmış oldu.

Anadolu'da bunlar cereyan ederken Sultan Melikşah'ın oğulları da taht kavgası içinde idiler. Tabiidir ki, bu durum haçlıların işini kolaylaştırmaktaydı. Esâsen Berkıyaruk-

Muhammed Tapar mücadelesinde, Doğu Anadolu beyleri meliklik döneminden itibaren Muhammed Tapar'ın yanında yer almışlardı. H.496 (1103) de iki kardeş arasında cereyan eden savaşta Sökmen el-Kutbi, Kızıl Arslan ve Muhammed b. Yağısıyan gibi beylerin Muhammed Tapar'ın yanında yer aldıkları bilinmektedir.17 Daha sonra kardeşler arasında H. 497 (1104) de sulh yapıpIrak, Azerbaycan, Ermeniy e, Cezire, Mevsil, Diyarbekir ve Şam bölgeleri Muhammed Tapar'a verince, Muhammed Tapar ile Danişmendliler doğrudan komşu haline geldiler. Bu komşulukla birlikte ortak düşman olan haçlılara karşı yapılan mücadele Anadolu'da Danişmendliler, Suriye'de ise Selçuklular eliyle yürütölmeye devam etti.18

Ne yazık ki Emir Danişmend'in 1105, Kılıç Arslan'ın da 1107'de vefat etmeleri özelliikle Anadolu'da haçlılara karşı verilen mücadeleyi yavaşlatırken, Konya tahtı üzerinde nüfuz çekişmesini de beraberinde getirmiştir. Danişmendlilerin Anadolu'da artan nüfuzunu kıran Kılıç Arslan, Selçuklu ailesi arasındaki ezeli rekabete dayanarak H.500(1107)'de Musul'u zaptetmiş ve buraya oğlu Şahinşah'ı bir miktar asker ile bırakmıştı. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu Emiri Çavlı karşısında önce mağlup olması, sonrada Habur suyunda boğularak ölmesi üzerine, Emir Çavlı Musul'u tekrar geri alınca, Şahinşah'ı Isfehan'da bulunan Muhammed Tapar'ın yanına göndermişti. Kılıç Arslan'ın Konya'daki nâibi durumunda olan Kayseri Emiri Hasan da Sultan Muhammed Tapar ile iyi ilişkiler içinde idi. Emir Hasan'ın teşviki ve Şahinşah'ın Muhammed Tapar'ı metbu tanıyacağına dair sadakat yemini etmesiyle, 1109'da Şahinşah serbest bırakılarak Konya tahtına geçmesi temin edilmiştir.

Muhammed Tapar'ın desteği ve Emir Hasan'ın yardımlarıyla güçlenen Şahinşah Bizanslılara karşı başarılı taarruzlarda bulunmuş-

tur. Şahinşah'ın bu taarruzlarıyla onun müttelik olan Muhammed Tapar'ın Suriye bölgesinde haçlılara karşı başlattığı büyük harekât aynı döneme denk gelir. Suriye bölgesinde durumlarını sağlamlaştıran haçlılar Berkıyaruk-Muhammed Tapar mücadelesinden istifade ederek Halep civarını işgal ettikleri gibi, Halep şehrini de kuşatacak hale gelmişlerdi. Bu durumdan endişe eden tüccarlar, fakihler ve sofilerden oluşan bir grup Halepli, yardım istemek gayesi ile H.504 (1110) de Bağdad'a gelerek Halife Mustazhir'in camisine gidip; caminin minberini kırıp, halkı namazdan men ederek, feryâdu figan içinde yardım istemişlerdi. İkinci hatta da aynı işlemi Sultan Muhammed Tapar'ın camisinde tekrarlamışlardı.19 Bunun üzerine Halife, gelen heyeti Sultan Muhammed Tapar'a göndererek ilgilenmesini istedi. Haçlılara karşı harekete geçme kararı alan Muhammed Tapar, emirlerine, haçlılara savaşmak için Kuzey Suriye'de toplanma emrini verdi. Emir Ayaz, Emir Sökmen el-Kutbi, Emir Bozan, Emir Porsuk, Emir Zengi ve Emir Mevdüd gibi komutanların idaresindeki Selçuklu ordusu H.503(1111) de haçlılara karşı harekete geçtiyse de, kaynaklarda zikredilen bazı sebepler yüzünden netice elde edilemedi.20

Sultan Muhammed Tapar, haçlılara karşı Şahinşah'la ittifak yaparak ve saltanatında onu destekleyerek Konya tahtı üzerinde söz sahibi olmak isterken, Danişmendliler de eski kudretli günlerine dönmek emelinde idiler. Emir Danişmend'den sonra Danişmendlilerin başına oğlu Emir Gazi geçmiş ve kızını Kılıç Arslan'ın diğer oğlu Mesud'la evlendirerek Anadolu Selçuklularıyla akrabalık tesis etmişti. Danişmendlilerin desteğini arkasında hisseden Mesud, Büyük Selçukluların desteklediği kardeşi Şahinşah'ı devirerek Konya tahtına geçmek emelinde idi. Bu düşünce aynı zamanda, Konya tahtı üze-

rindeki Büyük Selçuklu-Danışmendli nüfuz mücadelesinin başladığını da göstermektedir.

Mesud, Danışmendlilerin desteğini aldıktan sonra tahtı ele geçirmek üzere harekete geçti. Kardeşine karşı tahtını korumak mecburiyetinde kalan Şahinşah, Bizans imparatoru Alexsis'le sulh yapmak mecburiyetinde kaldı. İmparatorla yaptığı Anlaşmadan sonra ihtiyatsız bir şekilde dönen Şahinşah, Mesud'un kuvvetlerince saldırıya uğradı ve yaklanarak (1116) gözlerine mil çekildi. Kardeşini devre dışı bırakan Mesud Konya tahtına çıktı. Mesud'un hakimiyeti Konya'ya münhasır kalmış ve bu hakimiyeti kayınpederi Emir Gazi'nin himayesinde sürdürmüştür.

Haçlılara karşı Büyük Selçuklular'la tabii müttefik durumunda olan Danışmendliler bu mücadeleyi başarılı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Kılıç Arslan'ın Danışmendliler'in heybetini gölgeleyen faaliyetlerinden sonra Konya tahtı üzerinde bu iki eski müttefik nüfuz mücadelesine girmişlerdir. Şahinşah'ın tahta çıkarılması bir zamanlar Çin'den Şam'a Pamir'den Mısır'a kadar hükmeden 21 Büyük Selçuklular'ın Anadolu'daki üstünlük savaşını leyhlerine çevirmişlerdir. Sultan Mesud, her ne kadar ismen sultan olsa da artık Anadolu'da siyasi kudret Danışmendlilerin eline geçmiş ve artarak devam etmiştir.

- 1- İ.Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemiyeti", Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s.273-274.
- 2- C.Cohen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, (çev.Y.Moran), İstanbul 1994, s.83-91.
- 3- A.Celebi, Mevsuatü'l-Tarihü'l-İslami ve'l-Hadaratü'l-İslamiyye VIII, Kahire 1983, s.101.
- 4- A.M.Hasaneyn, Selçukî İran ve'l-İrak, Kahire 1970, s.51 vd.
- 5- M.M.Hammade, Dirâsetün Vesikıyyetün lî't-Tarihü'l-İslami, Beyrut 1988, s.292-293; H.İ.Hasan, İslâm Tarihî V, (çev. İ.Yiğit), İstanbul 1988, s.148 vd.
- 6- M.H.Yınanç, Anadolu'nun Fethi I, İstanbul 1944, s.82.
- 7- F.Sümer, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri", Selçuklu Araştırmaları Dergisi IV, Ankara 1975 s.205.

- 8- O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s.68-69, 133.
- 9- E. Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara 1991, s.253; O. Turan, a.g.e.s.134 vd.
- 10- C. Suyut, Tarihü'l-Fulefa, Mısır 1952, s.424; Ş. ez-Zehabi, el-İber fi Haberî men Caler II, Beyrut (?), s.335-336; İbnü'l-Verdi, Tarihü İbnü'l-Verdi I, Necef 1969, s.531; Ebu'l-Fida, el-Muhtasır fi Ahbari-Beşer II, Kahire 1907, s.195.
- 11- M.Şakir, el-Tarihü'l-İslami VI, Beyrut 1991, s. 253; Mevdüdt, Selçuklular Tarihi I, (çev.A. Genceli), Ankara 1975, s.40-41.
- 12- İbn Tağrıberdi, en-Nücdü'mu'z-Zahire fi Müldüki Mısır ve'l-Kähira V, Beyrut 1992, s. 143; ez-Zehabi II, s. 364; İbnü'l-İmâd, Şezeratü'z-Zehab fi Ahbârî men Zehab III, Beyrut (?), s. 396; C.Alptekin, Dimeşk Arabegliği, İstanbul 1985, s. 14-15.
- 13- Urfalı Mateos Vekayı-Nâmesi, (çev.H.D.Andreasyan), Ankara 1987, s.205; İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih X, Beyrut 1979, s. 300; O.Turan, a.g.e. s. 139.
- 14- Kudüs'ü ele geçiren Haçlılar korkunç bir katliama girişerek Yahudileri havralara doldurarak yakmışlar, 70000 den fazla Müslümanı katletmişler ve şehirde talan yapmışlardır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam fi Tarihü'l-Umeni ve'l-Mülûk IX, Haydarabad 1359, s. 108; ez-Zehabi II, s.364; S. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi I, (çev. F.İşitan), Ankara 1989, s. 215-222.
- 15- Ebu'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi II, (çev. Ö.R.Doğru), Ankara 1987, s. 342; O.Turan, a.g.e. s.141-142.
- 16- O.Turan, a.g.e., s.142.
- 17- İbnü'l-esir X, s.360.
- 18- Ş. en-Nuveyrî, Nihayetü'l-Ereb fi Funûn'ile-Edeb XXXVI, Mısır 1985, s. 350-350; ez-Zehabi II, s.373.
- 19- İbnü'l-Adim, Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb, (nşr. A.Sevim), Ankara 1982, s. 95; Ebu Muhammed el-Yâfilî, Miratü'l-Cinân ve İbretü'l-Yekân III, Kahire 1933, s. 173; İbn Tağrıberdi V, s.149-151.
- 20- İbnü'l- Kalamîsi, Tarihü Dimeşk, (tah. S.Zelkâr), Dimeşk 1983, s.276; C. Alptekin, a.g.e. s.41-42; A. Özyayın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118), Ankara 1990, s. 110-112.
- 21- Ebu'l-Fida II, s.202-203; Ravendi, Rahatü's-Sadör ve Ayetu's-Surör I, (çev.A.ateş), Ankara 1957-1960, s.126-127; İbnü'l-Kalamîsi, a.g.e., s.195; L.Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara 1971, s.164.

DANIŞMENDLİ AİLESİNİN BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDAKİ ROLÜ

u anda hâlâ üzerinde yaşadığımız Anadolu'nun Türklerin hakimiyetinde bin yıllık bir tarihi geçmiş vardır. Bu bin yıllık tarihi geçmiş Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'da ilk Türk devletlerinin kurulmasıyla başlamaktadır. İşte bu dönemde burada kurulan Türk devletlerinden birisi de Danışmendliler'dir.⁽¹⁾ Yine Anadolu'da ilk defa Türkleşme ve İslamlaşmanın gerçekleştiği, bu nedenle belli bir kültürel karakter kazanan ve bu özelliğini Selçuklular ve hatta Osmanlılar döneminde de sürdüren bölge Danışmendliler'in hakim olduğu Orta Anadolu Bölgesi yani Danışmend ili'dir. Bu nedenle Anadolu siyasi ve özellikle kültür tarihini tam olarak ortaya koyabilmek için bu devletin tarihini ve özellikle bu devletin kurucuları olan Danışmendli hanedanın hayatlarını tüm yönleriyle günışığına çıkarmak gerekmektedir. İşte bunu yapabilmek içinse Danışmend Gazi'nin babası ve O'nun tarihi kimliğini ortaya koyup, Danışmendli ailesinin Selçuklular'la olan münasebetlerini belirtmenin gerek Selçuklular ve gerekse Danışmendliler açısından son derece önemli olduğunu düşünmekteyiz.

1. Danışmend Adının Etimolojik Yapısı ve Tarihçesi

Konuya başlamadan önce Gümüş-tekin Melik Ahmet Gazi ve babası Ali Taylu'nun adlarında geçen "Danışmend" kelimesinin etimolojik tahlilini yaptıktan sonra tarihte Danışmend ismine ne zaman ve nerelerde rastlanıldığı ve kullanılan bu kelimenin o zamanlarda hangi anlamları ifade ettiğini ortaya koyarsak meselenin daha iyi anlaşılacağını sanıyoruz. "Danışmend" Farsça bir kelime olup "Danisten" fiilinin hal kökü olan "dan" dan türetilmiştir dan fiilinin sonuna mastariyet eki olan getirilerek "daniş" (bilgi) kelimesi meydana getirilmiştir. Bunun da sonuna faaliyet eki olan "mend" getirilerek "Danışmend" kelimesi elde edilmiştir. Bu şekli ile kelime "bilgin kişi"⁽²⁾ bilge, alim, muallim ve hakim gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Tarihte Danışmend kelimesine IX ve XI. yüzyıllarda genel anlamda İran coğrafyasında rastlanmaktadır. Samanoğulları döneminde Maverâünnehir'de çeşitli kademelerde ders veren kişilere "Danışmend", mahalli lehçeye göre ise "Danşu-

Arş. Gör. Sefer SOLMAZ
Selçuk Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

mend" ünvanı verilmiştir.⁽³⁾ Selçuklular döneminde yazılan bazı kaynaklarda Danişmend tabirine rastlanmaktadır. O dönemin kaynaklarından olan, Gazneli Sultan Mesud adına kaleme alındığı için Tarih-i Mes'udi olarak da adlandırılan ve Beyhaki tarafından yazılan Tarih-i Beyhaki'de Selçuklular'ın bağımsızlıklarını ilan etmeden önce 426 Şevval/1035 ve 428 Muharrem/1036⁽⁵⁾ tarihlerinde Gazneli Sultan Mesud'a gönderdikleri elçilik heyetinin başında bir Buharalı Danişmend'den (Danişmend-i Buhari) söz edilmektedir.⁽⁶⁾ Yine ünlü Selçuklu Veziri Nizamü'l-mülk'ün Sultan Melikşah'a sunduğu Siyaset-name adlı eserinde geçen bu kelime⁽⁷⁾, orada "alim" anlamında kullanılmıştır.⁽⁸⁾ Ayrıca Cengiz Han'ın hizmetinde olan bu kendisine "Danişmend" veya "Danişmend Hacıb"⁽¹⁰⁾ denilen birisinden söz edilmektedir. Osmanlılar'da ise medresede icazet alma seviyesine gelmiş talebelere "Danişmend" adı verilmirdi.⁽¹¹⁾

2. Danişmend Gazi'nin Babasının Adı ve Tarihi Kimliği

Danişmendli ailesinin Selçuklu Devletinin kuruluşundaki rolünü tam olarak ortaya koyabilmek için ilk önce Danişmend Gazi'nin babasının adı, tarihi kimliği ve şahsiyetini aydınlatmak gerekir. Danişmend Gazi hakkında bile kaynakların ne derece yetersiz olduğu gözönüne alınırsa, bunun ne kadar zor bir konu olduğu anlaşılacaktır. Fakat yine de kaynaklardaki bölük-pörçük bazı bilgiler birleştirilince bir bütünün ortaya çıkacağı kanaatindeyiz. Burada ilk önce bu konuda kaynaklardaki bilgileri aktarıp daha sonra da bunların değerlendirmesini yapacağız.

Bu kaynaklarımızdan birisi olan ve Danişmend Gazi'nin hayatını destani ve menkıbevi bir şekilde anlatan Danişmend-name'ye göre Danişmend Gazi'nin babasının adı Ali ve

büyükbabasının adı ise Mızrab olarak soyu Battal Gazi'ye dayandırılır. Annesi ise Malatya Emiri Ömer'in kızı olan Nazarü'l-Cemal'dir.⁽¹²⁾ Anne tarafından da soyu Battal Gazi'ye ulaştırılmaktadır.⁽¹³⁾ Hatta Danişmendname'nin bazı nüshalarıyla 560/1164 tarihli vakfiyede verilen secerede babasının adı Ali, dedesinin adı Battal Gazi, büyük dedesi ise Hüseyin Gazi olarak geçmektedir.⁽¹⁴⁾ Bunlardan başka babasının seçeresi çeşitli şekillerde de verilmiştir⁽¹⁵⁾. İleride de üzerinde durulacağı gibi Danişmend-name'de Danişmend Gazi'nin ceddî ile ilgili bilgilerin destani-efsanevi bir mahiyet arzemesi başka kaynaklardan da yararlanmamızı gerektirmektedir.

XI. yüzyıl tarihçilerinden İbnü'l-Esir'in Danişmend Gazi'nin adını "Gümüştekin b. Danişmend Taylu" şeklinde kaydettikten sonra babasının Türkmenler'in muallimi olduğu için kendisine "İbn Danişmend" denildiğini belirtmesi⁽¹⁶⁾ babasının görevi ve kültürel kimliği yanında, adının "Danişmend Taylu"⁽¹⁷⁾ ve kendi esas adının ise "Gümüştekin"⁽¹⁸⁾ olduğunun tesbit edilmesi bakımından çok önemlidir.

XIV. yüzyıl müelliflerinden İbn-i Kesir ise Danişmend Gazi'nin adını aynen İbnü'l-Esir gibi "Gümüştekin b. Danişmend Taylu"⁽¹⁹⁾ olarak vermiştir.

Selçuklular'a İslam dinini öğretmek için gelen hocalar arasında onlara bu yeni dinin yazısını da öğreten Danişmendler bulunuyordu.⁽²⁰⁾ Yine o dönemde yaşamış olan tarihçi Beyhaki'nin Selçuklular'ın Dandanakan Savaşı'ndan önce Gaznelilerle mücadeleleri esnasında Selçuklular'ı temsilen Gazneliler'e gönderilen elçilik heyetinin başında "güzel sözlü" bir Türkmen Danişmend'in (Danişmend-i Buhari) olduğu belirtilmektedir.⁽²¹⁾ Selçuklular'ın Maverâünnehir'den Horasan'a geçerken yollarında ailenin muallimi sıfatıyla

bir Buharalı Danişmend bulunmaktadır.⁽²²⁾ İsfahan'dan gelen bir devlet adamına sunulduğu belirtilen Keşfu'l-akabe'de⁽²³⁾, bu devlet adamının kimliğinin Danişmend Gazi olduğu ispat edilmiştir. Bundan hareketle bu kişinin babasının da İsfahan'da yaşamış olduğu sonucuna varılacaktır. Bütün bu parçalar birleştirildiği zamanda Danişmend Gazi'nin babası, onun kimliği ve hizmetleri hakkında önemli ipuçları elde edilmektedir.

Şöyle ki: İbnü'l-Esir'deki bilgilerden Danişmend Gazi'nin babasının adının Danişmend Taylu ve görevinin ise muallimlik olduğunu öğreniyoruz. Babası hakkında Danişmend-name'dekiler dışında başka bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat muallim olduğundan yola çıkarak onun Harezm'den gelip Selçuklular'ın hizmetine giren Danişmendlerden biri olduğunu düşünmekteyiz.⁽²⁴⁾ Çünkü Selçuklular 960'lara doğru Harezm'den getirttikleri hocalar vasıtasıyla müslümanlığı kabul etmişlerdi. Kendileri müslüman olmadan önce Uygur yazısını kullanmaktaydılar. Fakat müslüman olduktan sonra İslam ülkelerinde yaşadıkları için onlarla münasebettediler. Bu nedenle komşu müslüman ülkelerle diplomatik münasebetlerinde Arap harflerini ve Farsçayı kullanmak zorunda idiler. Zaten tarihte din ile yazı arasında sıkı bir ilişki olduğundan onlar bu yeni din ile birlikte onun yazısını da kabul etmişlerdir. İşte Selçuklular'ın Harezm'den getirdikleri bu hocaların yanında onlara bu yeni dinin yazısını öğreten Danişmendler de vardı. Bu Danişmendler arasında ise Danişmend Gazi'nin babası olan Danişmend Ali Taylu da bulunmaktaydı.⁽²⁵⁾ İbnü'l-Esir'in de belirttiği gibi Danişmend Taylu muallim olarak Selçuklular'ın hizmetine girmiş ve onlarla beraber kalmıştır. Bilge kişiliği sayesinde kısa sürede Selçuklu hanedan üyelerinin gözüne girmiş ve önemli görevlerde bulunmuştur. İşte bunlardan birisi Horasan'a hakim olabilmek için Sel-

çuklular'la Gazneliler arasındaki mücadele esnasındaki diplomatik görevleridir. Kendisinin bilge kişiliği ve güzel sözlü olması nedeniyle 1035-1036 yıllarında iki defa Gazneliler'e gönderilen Selçuklu elçilik heyetinin başında görülmektedir.⁽²⁶⁾

Selçuklular'ın Maverâünnehir'den Horasan'a geçişleri esnasında da hanedan ailesinin muallimi sıfatıyla yollarında bulunan, aynı zamanda devlet işlerinde kendisine akıl danışılan bir müşavir sıfatından dolayı nüfuz sahibi olan, Musa Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Beylerin yanında dördüncü bir şahsiyet vardır.⁽²⁷⁾ Bu şahsiyet ile Tarih-i Beyhaki'de ismi zikredilmeyip kendisinden sadece Danişmend-i Buhari⁽²⁸⁾ şeklinde bahsedilen ve Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda önemli hizmetleri olan⁽²⁹⁾ kişinin ve yine İbnü'l-Esir'in görevini muallim olarak belirtip adını ise Danişmend Taylu⁽³⁰⁾ olarak kaydettiği şahsın ve kendisi Buharalı olsa bile Selçuklu hanedanının İsfahan'a yerleşmeye başlamasıyla birlikte onlarla beraber buraya yerleşip orada hanedan üyelerine muallimliğe devam eden⁽³¹⁾ kimsenin aynı kişi olduğu sonucundan hareket edilirse, bu kişinin adının eldeki verilere göre Danişmend Taylu olduğu ortaya çıkar. Danişmend Taylu ise zaten Danişmend Gazi'nin babası olarak bilinmektedir. Demek ki Beyhaki, İbnü'l-Esir ve Keşfu'l-akabe'deki bilgiler yanyana getirilip aralarında bağ kurulduğunda bunlar birbirini tamamlayarak Danişmend Gazi'nin babasının adı, kültürel kimliği ve etnik menşei gibi son derece önemli konuları aydınlığa kavuşturmayaya imkan vermektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Danişmendname'de Danişmend Gazi'nin babasının adı Ali şeklinde geçmektedir. M.H.Yinanç bu Ali'nin 249/863 yılında Malatya Emiri Ömer ile aynı yılda şehit olan Ali b. Yahya b. al-Armanî'nin hayali şahsiyeti olduğunu belirtiyorsa da, isim benzerliğinden yola çıkarak verilen

bu bilginin, Beyhaki ve İbnü'l-Esir'in kayıtlarına göre doğru olması tarihen mümkün değildir (32). Fakat Danişmendname'de Danişmend Gazi hakkında verilen bilgilerin çoğu destanı ve menkıbevi unsurlarla karıştığından hatalı ve kronolojik olarak da doğru değildir (33). Yine de o zamanki Türk ve İslami olmak üzere iki ad kullanma geleneği dikkate alınırsa, Danişmend-name'de geçen bu Ali adı Danişmend Gazi'nin babasının İslami adı olabilir (34). Nitekim Ali adının yiğitlik ve kahramanlık timsali olan Hz. Ali'ye izafeten verilmiş olduğunu düşünmekteyiz. Taylu adı ise Danişmend Taylu şeklinde İbnü'l-Esir'de geçmektedir. Öyleyse Taylu da Danişmend Gazi'nin babasının Türkçe adıdır (35). Bundan da onun gerçek adının Taylu olduğu (36) sonucu çıkarılır. Çünkü bu adın etimolojik olarak doğru ve Türkçe olduğunda şüphe yoktur (37).

2. Selçuklu Devleti'nde Yaptığı

Hizmetler

a. Muallimliği

Harezm'den diğer Danişmendlere beraber gelen Danişmend Ali Taylu Selçuklular'da muallimlik görevine başlamıştır. Selçuklular'dan memnun olmuş olacak ki bir daha geri dönmeyerek onların hizmetinde kalmıştır. Danişmend Ali Taylu'nun Selçuklu ülkesine gelerek bu göreve başlaması 960 yılından sonradır. Kesin bir tarih vermek mümkün olmasa da Onun Selçuklular'ın hizmetinde muallimliğe devam ederken bilge kişiliği sayesinde devlet idarecilerinin dikkatini çekmiş olmalıdır ki hanedan ailesinin muallimliğine getirilmiştir (38). Bundan sonra ise şehzadelerin eğitimi ile meşgul olmuştur. Belki de küçük yaşta öksüz kalan iki torunu Tuğrul ve Çağrı Beylerin eğitimi ile bizzat meşgul olan dedeleri Selçuk Bey'in onları böyle bilge kişiliğe sahip birisinin eğitiminden geçirmiş olması muhtemeldir. Çünkü ileride de belirtileceği gibi, Tuğrul Bey'in devletin başında olduğu

dönemde Danişmend Ali Taylu'nun nüfuzunun arttığı ve kendisine önemli görevler verildiği görülmektedir.

b. Muallimliği

Eski Türkler'de vezirlik müessese olarak yoktur. Vezirin görevi ise bilge, yaşlı ve tecrübeli; devlet yönetiminde kendisine akıl danışılan bir müşavir tarafından ifa ediliyordu. Türk tarihinde buna sıkça rastlanmaktadır. Bunun en güzel örneği ise Bilge Kağan ve Kültigin yönetimindeki Göktürk Devleti'nde tecrübeli ve bilge bir kişiliğe sahip olan İhtiyar Tonyukuk'tur. İşte Bilge Tonyukuk devlet idaresinde kendisine akıl danışılan bir müşavir statüsünde idi. Gerçekten de Bilge Tonyukuk'un devlet yönetiminde etkin bir rolü vardı (39). Diğer Türk devletlerinde de devlet işlerinde kendisine akıl danışılan böyle tecrübeli ve bilge müşavir statüsündeki kişilere rastlanmaktadır. Hatta bu durum Moğollar'da da görülmektedir. Karluk Boyu'ndan olan müslüman bir Danişmend Cengiz Han'ın ortaya çıkışından itibaren devamlı yanında bulunarak, ona en yakın kişilerden birisi olmuş ve hatta Cengiz'in ölümünden sonra da diğer kağanların nezdinde bu nüfuz ve itibarını korumuştur (40). Adına "Danişmend Hacıb" (41) denilen bu kişi Bilge Tonyukuk örneğinde görüldüğü gibi kendisi müslüman olmuş olsa da devlet işlerinde akıl danışılan bir müşavir statüsünde idi. Yine Anadolu Selçuklu Devleti'nde de "Sultanlar muallimi" denilen, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hocası ve İbnü'l-Arabi'nin bildirdiğine göre devlet hizmetlerinde Sultanın yakın arkadaşı olan Malatya'lı Şeyh Mecdü'd-Din İshak b. Muhammed (42) aynen Bilge Tonyukuk gibi devlet işlerinde kendisine akıl danışılan müşavir konumundaydı. Tüm bu özellikleriyle Şeyh Mecdü'd-Din İshak aynı zamanda Anadolu Selçuklu Devleti'nin kültürel politikasına yön veren (42) bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde

ise Osman Bey'in kayınpederi olan Şeyh Edebali'yi devlet işlerinde kendisine akıl danışılıp fikirlerinden istifade edilen bir kişi olarak görmekteyiz. Gerçekten de Şeyh Edebali, devletin kuruluş sırasına ortaya çıkan problemler karşısında isabetli tavsiyeleri ile daima Osman Bey'in önünü açan ve devletin kısa sürede kurulup gelişmesinde rol oynayan ve en önemli kişilerden birisi olarak görülmektedir.

İşte tüm bu örneklerde de görüldüğü gibi Danişmend Gazi'nin babası Danişmend Ali Taylu da bilge kişiliği sayesinde devlet işlerinde kendisine akıl danışılan bir müşavir durumundaydı. Gerçekten de Selçuk Bey'in Cend'e gelmesinden itibaren izlediği akılcı politikalarla devletin kuruluşunun altyapısı hazırlanmaya başlanmıştır. Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminde ise bu akılcı politikanın uygulanmasına devam edilmiş ve bunun neticesinde devletin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. İşte Danişmend Ali Taylu'nun Selçuklular'ın hizmetine girmesinden belki kısa bir süre sonra müşavir statüsünde aynen Cengiz Han'ın yanındaki Danişmend Hacıb gibi, Tuğrul ve Çağrı Beylerin yanında yer alarak "Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda mühim hizmetler ifa etmiştir" (45). Nitekim Selçuklular'ın Maverünnehir'den Horasan'a hicretlerinde yanlarında hanedan ailesinin muallimi ve müşavir sıfatında Musa İnanç Yabgu Tuğrul ve Çağrı Beylerden sonra dördüncü nüfuzlu kişi olarak da Danişmend-i Buhari gösterilmektedir (45). Z.V.Togan'ın tarih-i Beyhaki'ye atfen verdiği bu bilgi de hanedan ailesinin muallimi ve müşavir olduğu belirtilen Danişmend-i Buhari hiç şüphesiz İbnü'l-Esir'de adının Danişmend Taylu, görevinin ise muallim olduğu ifade edilen ve Danişmend Gazi'nin babası olarak zikredilen Danişmend Ali Taylu'dur. Nitekim Danişmend Ali Taylu'nun Selçuklular Horasan'a geçip Dandanakan Zaferi'ni kazanarak devleti kurduktan sonra da müşavirli görevini yürüttüğü

nü düşünmekteyiz.

c. Diplomatiği

İslam öncesi Türk devletlerinde diplomatik ilişkileri yürüten dışişleri dairesi en önemli kurumlardan biriydi. Bu dönemde diplomasiye "Elçi-bilgelik" adının verilmesi (46) dikkat çekicidir. Çünkü o zamanlar devletler arasındaki diplomatik ilişkiler, gönderilen elçiler tarafından icra ediliyordu. Gönderilecek elçinin ise kendi ülkesini en iyi şekilde temsil etmesi için bilge kişiliği ve tecrübeli olması yanında hitabet sanatını çok iyi bilmesi gibi bir takım şartlar aranmaktaydı. İşte bu nedenle gerek İslam öncesi, gerekse İslam sonrası Türk devletlerinde elçi olarak bilge ve tecrübe sahibi müşavir konumundaki kişilerin tercih edildiğini görmekteyiz. Örneğin Göktürk Devleti'nde diplomasi işleri Bilge Tonyukuk'un uhdesine verilmişti (47). Cengiz Han'ın ise yanından hiç ayırmadığı müşaviri Danişmend Hacıb'i çeşitli yerlere elçi olarak gönderdiğini bilmekteyiz (48). Yine Anadolu Selçuklu Devleti'nde sultanın muallimi olan Şeyh Mecdü'd-Din İshak'ın diplomat olarak çok kere Bağdad'a ve başka ülkelere gittiği, hatta buralardan Anadolu'ya birçok ilim ve fikir adamını getirdiği görülmektedir (49).

İşte tüm bu örneklerde görüldüğü gibi bilge bir kişiliğe sahip olan Danişmend Ali Taylu'nun da Selçuklular'ın diplomatik faaliyetlerini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Beyhaki'de bu görüşümüzü teyid eden kayıtlar vardır. Buradan 426/1035 yılında bir mektupla Selçuklu Türkmenleri'nden Gazneli sarayına bir elçinin geldiği, bunun da "güzel sözlü Buharalı ihtiyar bir Danişmend" olduğu belirtilmekte ve gelen elçinin Selçuklular'ın güvendikleri adamlardan birisi bulunduğu ifade edilmektedir. Daha sonra ise yanında Gazneli elçisi olduğu halde bu Danişmend'in Nişabur'a geri döndüğü belirtilmektedir. Bundan sonra da bu eski Selçuklu elçisinin, yani Danişmend-

i Buhari'nin yanında Musa Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Beyleri temsil etmek üzere diplomatik ilişkiler neticesinde Gazneliler ile Selçuklular arasında 1035 yılında bir antlaşma imzalanmıştır ki, gerçekten de bu antlaşma sonuçları itibarıyla Selçuklular açısından oldukça önemlidir. Nitekim bu antlaşma ile Selçuklular Gazneliler tarafından siyasi bir güç olarak tanınmış ve muhtariyet kazanmışlardır.⁽⁵¹⁾

Beyhaki bundan bir yıl sonra, yani 428/1036 yılında yine Selçuklu elçilik heyetinin Gazneliler'e gönderildiğini ifade etmektedir. Burada elçilik vazifesinin iki kişi tarafından ifa edildiği belirtilmektedir ki bunlardan birisi, yani elçilik heyetinin başındaki kişi yine bu Buharalı Danişmenddir. Burada yine bu kişiden "güzel sözlü" olarak bahsedilmektedir. Ayrıca burada bu Danişmend-i Buhari'nin Selçuklular'ın akrabası olduğu kayıtlıdır⁽⁵²⁾. Gerçekten bu bizim için son derece önemli bir bilgidir. Bu bilgidен ileride de üzerinde durulacağı gibi Danişmendli ailesi ile Selçuklu hanedanı arasında yakınlık derecesi hakkında farklı rivayetlerin olduğu, akrabalık ilişkilerinin Danişmend Ali Taylu zamanında tesis edildiğini öğrenmekteyiz.

Böylece Danişmend Ali Taylu'nun Gazneliler'le gerçekleştirilen diplomatik görevlerini başarılı ve Selçuklular lehine olacak şekilde tamamladığı görülmektedir. Nitekim gerçekten de Selçuklular'ın bu diplomatik atakları onlara bir takım kazançlar sağlamıştır.⁽⁵³⁾

d.Selçuklular'la Akrabalık İlişkileri

Danişmendliler'in Selçuklular'la akrabalık meselesi kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir. Gazneliler'e elçi olarak gönderilen ve Danişmend Gazi'nin babası olan Buharalı Danişmend'in hanedan ailesi ile yakınlık derecesini belirtmeden akraba olduğunu ifade etmektedir⁽⁵⁴⁾. Başka kaynaklarda da bu akrabalık ilişkisi ile ilgili bilgilere rastlamaktayız.

XII. yüzyıl müelliflerinden Badatlı İbn Hamdun adını vermeden, Malatya'nın 1085'de Süleyman-şah Antakya'yı fethederken dayısının da Malatya'yı ele geçirdiğini ifade etmektedir⁽⁵⁵⁾. Bu bilgiyi Abu'l-Farac da aynen teyid etmektedir⁽⁵⁶⁾. XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan İzzü'd-Din b. Şeddad ise Süleyman-şah'ın dayısının Danişmend Gazi olduğunu ve Danişmend Gazi'nin ise 1102 yılında Malatya'yı ele geçirdiğini belirtiyor.⁽⁵⁷⁾ Böylece İbn Şeddad ve Abu'l-Faraz'ın verdiği bilgilerden hareketle İbn Hamdun'un adını vermeden 1085'de Malatya'yı fethettiğini belirttiği Süleyman-şah'ın dayısının Danişmend Gazi olduğunu öğrenmekteyiz. Bu bilgilere göre Süleyman-şah'ın babası Kutalmış, Danişmend Gazi'nin kızkardeşi yani Danişmend Ali Taylu'nun kızı ile evlenmiş olmaktadır. Böylece Beyhaki'de ifade edilip derecesi belirlenmeyen Danişmend Ali Taylu'nun hanedan ailesi ile akrabalık ilişkisinin bu şekilde kurulduğu sonucuna varılmaktadır.

Bundan başka Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-şefik adlı eserinde Danişmendli ailesinin Selçuklu hanedanı ile olan akrabalık ilişkisinin farklı bir şekilde verilmiştir. Burada Danişmend Gazi'nin Melik-şah'ın hemşiresadesi, yani kızkardeşinin çocuğu olduğu şeklinde bir kayıt vardır⁽⁵⁸⁾. Bu bilgidен, Danişmend Ali Taylu'nun Melik-şah'ın kızkardeşi ile evlendiği sonucu çıksada bunun kronojik olarak gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu akrabalık ancak Danişmend Gazi'nin Melik-şah'ın kızkardeşi ile evlenmesi sonucu kurulmuş olabilir. Çünkü kronojik olarak bu mümkündür ve bu akrabalığın ancak belirtildiği şekilde olabileceği düşünülebilir.

Danişmendli ailesinin Selçuklu hanedanı ile akrabalık ilişkileri hakkında farklı rivayetler varsa da neticede hanedan ailesinin muallimliğine ve müşavirliğe yükselecek derecede bilgi ve görgü sahibi, bu nedenle de

belli bir nüfuzu olan birisinin hanedan ailesiyle şöyle ya da böyle akrabalık kurması son derece doğaldır. Nitekim bu akrabalık ilişkisi Danişmendliler ile Selçuklular arasında Anadolu'da da devam etmiştir. Danişmendname'de Abbasi halifesinin Danişmend Gazi'nin oğlu Melik Gazi ile Süleyman-şah'ın kızkardeşi Bulben'i evlendirdiği kayıtlıdır⁽⁵⁹⁾. Ayrıca Aksaray'da Danişmend Gazi'nin kızını Kılıç Arslan ile evlendirdiğini ifade etmektedir⁽⁶⁰⁾. Nihayet Sultan Mesud Emir Gazi'nin kızı ile evlenerek bu akrabalığı devam ettirmiştir⁽⁶¹⁾.

e. Atabeyliği ve Ölümü

Danişmend Gazi'ye ithaf edildiği ispat edilmiş olan Keşfu'l-akabe'de onun İsfahan'dan geldiği hakkında önemli bir kayıt vardır⁽⁶²⁾. Bundan hareketle Danişmend Gazi'nin babasının İsfahan'da yine hanedan ailesinin muallimliği görevini sürdürdüğünü düşünmekteyiz. Bilindiği gibi İsfahan, Tuğrul Bey zamanında 1051 yılında Selçuklular tarafından fethedilmiş, daha sonra Melikşah zamanında ise devletin başkenti olmuştur⁽⁶³⁾. İşte İsfahan'ın ele geçirilmesiyle bu dönemde hanedan ailesinin üyelerinden bazılarının buraya yönetici olarak gitmesi gayet doğaldır. İşte Danişmend Ali Taylu'da bu hanedan üyeleriyle beraber onların Atabeyi olarak İsfahan'a gitmiş olmalıdır. Çünkü Selçuklular'la birlikte İslam dünyasına gelen ve onlardan, sonraki devletlere geçen kurumlardan birinin de Atabeylik kurumu olduğunu biliyoruz. Devlet, hanedan üyelerinin ortak malı olduğunda şehzadeler daha küçük yaşlarda eyaletlere Melik olarak gönderilmekte, kendilerini yetiştirmek ve işlerini idare etmek için onlara birer Atabey tayin edilmekteydi. Bunlar şehzadelerin muallim ve mürebbsi konumunda olup, onlar büyüdükten sonra da onların veziri, kumandanı veya müsteşarı olarak kalmışlar, şehzadelerin devlet adamı kimliğiyle yetişmelerinde çok

yardımlı olmuşlardır. Aynı zamanda şehzadelere kızlarını vermek suretiyle de kudretlerini arttırmışlardır⁽⁶⁴⁾.

İşte Danişmend Ali Taylu da hanedan ailesi muallimi olduğundan İsfahan'a gönderilen şehzadelere Atabeylik yapmak için buraya gelmiştir. İsfahan'a gelirken oğlu Danişmend Gazi'yi de yanında getirmiş, onu şehzadelerle beraber eğiterek çok iyi yetiştirmiş ve aynen kendisi gibi bilge bir kişi haline getirmiş olmalıdır.

Danişmend Ali Taylu'nun nerede, ne zaman ve kaç yaşında öldüğü belli değildir. Fakat onun kalan ömrünü İsfahan'da geçirdikten sonra burada öldüğünü düşünmekteyiz. Ölüm tarihi belli değilse de 1051 tarihinden sonra, hatta 1060'lara doğru olmalıdır. Çünkü bazı kaynaklarda Danişmend Gazi'nin 455/1063 yılında Sultan Alparslan'ın Kafkasya Seferi'ne katıldığı belirtilmektedir⁽⁶⁵⁾. Danişmend Gazi'nin babasının ölümünden sonra bir süre İsfahan'da kaldıktan sonra buradan ayrılıp Anadolu'ya geldiğini düşünmekteyiz.

4. Danişmend Ali Taylu'nun

Kültürel Kimliği

a. Harezmi'nin Kültürel Yapısı

Danişmend Ali Taylu'nun Selçuklular'a yaptığı hizmetleri ve hatta Danişmend Gazi'nin Anadolu'da izlediği kültürel politikayı tam olarak anlayabilmek için ilk önce bunların yetiştikleri muhitin kültürel yapısının ortaya konulması gerekmektedir. Bundan hareketle ilk önce Danişmend Ali Taylu'nun geldiği yerler olan Harezmi'nin ve Buhara'nın kültürel ortamını tespit etmek lazımdır.

Aynen Türkistan gibi yetiştirdiği büyük alimler ile İslam medeniyetinin doğuşunda önemli bir yeri olan Harezmi ve Selçuklular devrinde de fikri olgunluğun yaygın zirveye ulaştığı bir yer olmuştur. Bu dönemde burada Mutezili Mezhebi etkin olduğundan fikri tar-

tışmaların olduğu görülmektedir. Nitekim avam halktan bile pekçok mütekelime rastlanmaktaydı. Farrü'd-Din Razi (1149-1209) Harezmi'nin merkezi Ürgenç'e (Curcaniye) gittiği zaman ilmi tartışmaların bu derece yaygın olmasına hayret etmiş ve o dönemde belli bir kültürel yapısı olan Buhara'ya varınca da münazaralara katılmış ve halkın kelama ait sorunlarına cevap vermişti⁽⁶⁶⁾. Zekeriyâ Kazvini Asarü'l-bilad adlı eserinde Ürgenç'de kelam ilmi tartışmalarının son derece ileri gittiğini ve halkın çarşı-pazarlarda hiç taassup göstermeden münazara yapabildiğini belirtmekte ve şöyle demektedir. "Eğer bir kişi taassup gösterir veya kaba bir kelime kullanacak olursa herkes ona cephe alırdı. Delilsiz konuşan kişinin fikrine itibar edilmez ve onun sözü hemen kesilirdi"⁽⁶⁷⁾.

Görüldüğü gibi Danişmend Ali Taylu'un bulunduğu yerler olan Harezmi ve Buhara o dönemde birer ilim ve kültür merkezleri niteliğinde idi. Danişmend Ali Taylu işte böyle ilmi ve kültürel yönü güçlü muhitlerde yetiştiğinden, bu durum onun bilge bir kişilik kazanmasında son derece etkin rol oynamıştır. Bu bilge kişiliği sayesinde yukarıda da belirtildiği gibi, Selçuklular'ın hizmetine girerek önemli görevler ifa etmiştir.

b. "Danişmend" Adını Alma Nedenleri

Yukarıda Danişmend Gazi'nin babasının Danişmendlik göreviyle Selçuklular'ın hizmetine girmesinden sonra bilge kişiliği sayesinde temayüz ederek hanedan ailesinin muallimliği görevine getirildiğini ve daha sonra ise Atabey olarak İsfahan'da Selçuklu şehzadelerinin eğitimi ile meşgul olduğunu belirtmiştik. Onun asıl Türkçe adı Taylu, İslami adı ile Ali'dir. Fakat bu bilge ve Danişmend kişiliğinden dolayı ünvan ve sıfat olarak aldığı Danişmend adı esas adının yerine kaim olmuş

ve kaynaklarda "Danişmend" adıyla anılmıştır. Nitekim aşağıda belirteceğimiz gibi aynı durum oğlu Danişmend Gazi için de geçerlidir.

5. Danişmend Gazi'nin Anadolu'ya Gelişi ve Faaliyetleri

Danişmend Gazi'nin Anadolu'ya ne zaman geldiği hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Önceden de belirtildiği gibi Alparslan'ın 1063 yılındaki Kafkasya Seferi'ne katıldığı⁽⁶⁸⁾ ve bir müddet Azerbaycan'da kaldıktan sonra buradan Anadolu'ya geldiği⁽⁶⁹⁾ sanılmaktadır. Reşidü'd-Din ise Danişmend Gazi'nin Malazgirt Savaşı'na katıldığını belirtmektedir⁽⁷⁰⁾. Malazgirt zaferinden sonra Niksar, Tokat, Sivas, Elbistan (71) ve Malatya'yı ele geçiren Danişmend Gazi burada Danişmendliler Beyliği'ni kurmuştur⁽⁷²⁾.

Kültürel Faaliyetleri

Danişmend Gazi'nin Anadolu'ya geldikten sonra gerçekleştirdiği siyasi faaliyetler yanında, kültürel faaliyetleri de gerçekten dikkat çekicidir. Burada özellikle izlediği kültür politikası O'nun babası tarafından ilmi yönden çok iyi yetiştirildiğinin kanıtıdır. Nitekim Danişmend Ali Taylu hanedan ailesinin muallimliğini yapmaya başlayınca oğlu Danişmend Gazi'yi onlarla beraber kendi yanında yetiştirmeye başlamış, bazı Selçuklu şehzadelerinin İsfahan'a gönderilmesiyle birlikte İsfahan'a giderek onlara burada muallimlik⁽⁷³⁾ ve Atabeylik görevine devam etmiştir. İşte bu esnada oğlu Danişmend Gazi'yi de yanında götürerek eğitimini burada sürdürmüş ve onu da aynen kendisi gibi bilge bir kişi haline getirmiş olmalıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi Danişmend Gazi'nin babasının da İsfahan'da öldüğünü düşünmekteyiz. Babasının ölümü üzerine Oğuz Yabgu Devleti örneğinde olduğu gibi -Oğuz Yabgu Devleti'nde Sübaşı Dukak'ın ölümü üzerine oğlu Selçuk aynı göreve getirilmişti-babasının yerine Danişmend Gazi

hanedan ailesinin muallimliğine getirilmiş olmalıdır. Çünkü artık Danişmend Gazi bilgi ve görgüsüyle muallimlik yapabilecek bir düzeye gelmiştir. Bundan dolayı aynen babası gibi Danişmend adı ile anılmaya başlamıştır⁽⁷⁴⁾.

Kaynaklarda Gümüştekin Melik Ahmet Gazi'nin Danişmend adını almasının nedenleri farklı şekillerde verilmiştir. Danişmend-name'de Battal Gazi'nin torunu Sultan Turasan ile arkadaş olduğu; ondan, gündüz silahşörlük dersleri alırken gece de dini ilimleri çalışarak kısa sürede alim olduğu ve bundan dolayı da kendisine "Danişmend" lakabının verildiği ifade edilmektedir⁽⁷⁵⁾. Ayrıca onun okur yazar emirlerden olmasından dolayı kendisine "Danişmend" adının verilmiş olmasının daha makul olduğu⁽⁷⁶⁾ görüşü ileri sürülmüşse de bu bize pek makbul gelmemektedir. Çünkü bir kişiye sadece okur yazarlığından dolayı onun adının yerine kaim olan bu ünvanın verilmiş olduğu düşüncesine pek doğru bulmamaktayız. Çoğu kaynaklar ise hanedan ailesinin muallimi olduğundan⁽⁷⁷⁾ dolayı Danişmend adını aldığını kaydederek⁽⁷⁸⁾. İşte bu alim ve bilge kişiliği, mesleki ve kültürel durumu nedeniyle esas adı ikinci plana itilerek hemen bütün kaynaklarda Danişmend'in "el" harf-i tarrifi ile "e'd-Danişmend" şeklinde yazılması, onun bir ünvan veya sıfat olduğunu göstermektedir. Fakat bu sıfat o kadar yayılmıştır ki kendisinin, hatta babasının asıl adlarını unutturarak onların yerine kaim olmuştur⁽⁷⁹⁾. Kaynakların hemen hepsinde, hatta bastırılan paralarda ve kitabelerde ad olarak hep "Danişmend" kullanılmıştır⁽⁸⁰⁾.

Gerçekten de Danişmend-name'deki bilgileri abartılı kabul etsek bile, bu devletin kurucusu olan Danişmend Gazi'nin Anadolu'da gerçekleştirdiği fetihlerin sadece askeri fetih hareketleri şeklinde olmayıp onun ismi ne yakıncasına kültürel fetih hareketleri şeklinde de olduğu görülmektedir. Şimdiye ka-

dar yapılan araştırmalar da Danişmend Gazi'nin sadece siyasi ve askeri faaliyetleri incelenmiştir. Onun bilgin ve alim kişiliğinin neticesi olarak gerçekleştirdiği ilmi ve kültürel faaliyetleri hep gözardı edilmiştir. Fakat artık bugün Danişmend Gazi'nin Anadolu'da izlediği kültürel politikalar konusunda bazı araştırmalar yapılmaya başlanmıştır⁽⁸¹⁾. Keşfü'l-akabe'de İsfahan'dan söz edilirken ilmin İsfahan'dan yayıldığı belirtilerek hem Danişmend-oglu ailesi sayesinde İsfahan'ın bir ilim merkezi haline geldiği ve hem de bu ailenin İsfahan'dan Anadolu'ya gelmesiyle ilmin Anadolu'da da yayılmaya başladığının belirtilmesi⁽⁸²⁾. Danişmend Gazi'nin Anadolu'ya gelince "bir yandan fütühat ile uğraşırken, bir yandan da fethettiği beldelerde yoğun bir kültürel faaliyette bulunduğu ve ülkesinde ilmi çalışmalarını başlattığı"ni göstermektedir⁽⁸³⁾. Yine Keşfü'l-akabe'de Danişmend Gazi'nin meziyetleri şöyle anlatılmaktadır: "O yüce zatı iltizam edenler çoğunlukla fazil ve filozoflardır. Dünyanın her yerinden bilgin kişiler bu hazrete yöneldiler. Herbiri ilmini yayması miktarınca itibar görüp o hazretin cömertlik denizinde paylarını aldılar (84). Bu ifadelerden Danişmendliler Devleti'nin kurulmasıyla birlikte ilmi çalışmaların başladığını ve Danişmend Gazi'nin çok sevdiği ilim ve fikir adamlarını himayesi altına alıp onların çalışmalarına imkan sağladığı anlaşılmaktadır⁽⁸⁵⁾. Bu nedenle de Danişmendliler'in hakim olduğu Danişmend ili, yani Orta Anadolu belli bir kültürel karakter kazanmış ve Anadolu'da ilk defa Türkleştirilen ve İslamlaştırılan bölge olmuştur⁽⁸⁶⁾. İşte Gümüştekin Melik Ahmet Gazi bu şekilde hem mesleki görevi ve hem de Anadolu'da izlediği kültürel politikayla haklı olarak adını unutturacak şekilde "Danişmend" adını almış ve bu adla meşhur olmuş, adı dilden dile dolayarak efsanevi bir kahraman hüviyetinde günümüze kadar gelmiştir.

- 58) Niğdeli Kadı Ahmet, **el-veledü's-sefik**, Fatih (Süleymanîye) Ktp.nr.4518, yp.285b-286a.
- 59) Necib Asım, **Türk Tarihi**, s.401; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.114, dn.7.
- 60) Kerimü'd-Din Mahmud Aksarayî, **Müsamematü'l-ahbar**, (nşr.Osman Turan), TTK yay., Ankara, 1944, s.27.
- 61) Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.114, dn.7.
- 62) Keşfu'l-akabe, Fatih (Süleymanîye) ktp.nr.5426 yp.250a.
- 63) Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.126.
- 64) Turan, a.g.e., s.314; İsmail Haldı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, TTK yay., 3. bası, Ankara, 1984, s.47.
- 65) Münecimbaşî, **Sahâfu'l-Ahbar**, C.II, İstanbul, 1285, s.575; Özyıldın, "Danışmend Gazi", TDVİA, C.VIII, s.468.
- 66) Danışmend Ali Taylunun Harezmî'den getirdiği bir süre kaldığını düşündüğümüz ve bu nedenle de Tarih-i Beyhakî'de Danışmend-i Buharî şeklinde anılmasına neden olan Buhara'nın İslam kültür ve medeniyetinde çok önemli bir yeri vardır. Nitelik bu rasının ilmi ve kültürel yönü İslam öncesine dayanmaktadır. Hatta bu durum Buhara'nın adına bile sinmiştir. Çünkü bu kelimenin Budist literatüründe ilmi irfan merkezi 'Buhara' veya yine Sanskritçe buna yakın medrese ve manastır demek olan 'Vihar' kelimesinden geldiği evvelce Budizmin köklü bir merkezi olduğundan dolayı buraya Buhara denildiği ileri sürülmektedir (Zekeriyâ Kitapçı, Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler, Konya, 1989, s.118-119). Fakat Buhara esas İslamdan sonra kültür ve medeniyetinin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Nitelik Müslüman müellifler eserlerinde Buhara'dan sitemle bahsetmektedirler: Narşahi Buhara'yı "İslam'ın kubbesi" şeklinde tasvir etmiştir. Es-Sealbi Buhara'dan "Ululugun yuvası, mülkün Kabe'si, zamanın nadir alimlerinin bulunduğu meydan, dünya edebiyat yıldızlarının doğduğu yer" olarak sözeder. Ebu'l-Abbas ise buradan "Fukahaların toplanma yeri, faziletli ulu kişilerin ocağı, yüce alimlerin gelişip büyüdüğü yer" şeklinde bahsetmektedir. (Kitapçı, a.g.e.s.154).
- 67) Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, s.327.
- 68) Münecimbaşî, a.g.e.s.575.
- 69) Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.120.
- 70) Camî'ü't-tevarih (nşr.Ahmet Ateş), Ankara, 1960, s.33-34; Sivas Şehri, s.17 Osman Turan (Selçuklular Zamanında Türkiye,s.26) Danışmend Gazi'nin Malazgirt Savaşına katıldığı şeklindeki sonrakı kaynaklardaki görüşü muteber kabul etmemekte ve onun Anadolu'ya ancak 1080'lerde gelmiş olabileceğini belirtmektedir (a.g.e.s.115).
- 71) Aksarayî, a.g.e.s.17.

- 72) Münecimbaşî, a.g.e.s.575-576.
- 73) Bayram, a.g.e.s.13.
- 74) Togan da (a.g.e.s.19) Cennabi'yi referans göstererek Danışmend Gazi'nin hanedan ailesinin muallimi olduğunu belirtmektedir.
- 75) Melikoff, a.g.e.s.9-10 Ayrıca bkz. A.Yaşar Ocak, "Danışmend-name", TDVİA, C.VIII, İstanbul1993, s.470 Özyıldın, "Danışmend Gazi", TDVİA, C.VIII, s.467.
- 76) Uzunçarşılı ve R.Nafiz'in (Sivas Şehri,s.17) referans gösterdikleri sonuç bu olmamalı idi. Çünkü buradaki dipnotta geçen (s.17,dn.3) "Cennabi Tarihi ilminde kesb-i kemal eylediğinden Danışmend tesmiye edildiğini yazar" şeklindeki kayıta "ilimde kesb-i kemal eylemek" ifadesinin anlamı sadece okur-yazar olmak değildir. Bu ifadenin anlamı çalışıp çabalarak yetir derecede ilim sahibi, yani husaca alim olmak demektir.
- 77) Sivas Şehri adlı eserin müelliflerinin verdikleri dipnotta (s.17,dn.2) Camî'ü'd-düvel, Mesalikü'l-ebzar, Akdû'l-cuman, Eb'l-fida ve Tarih-i Gaffarî'nin hanedan ailesinin muallimi olduğundan dolayı Danışmend adını aldığı şeklindeki kayıtları reddederek dn.73'deki görüşü kabul etmeleri dikkate şayandır.
- 78) İbnü'l-Esir, el-Kamil, C.X.s.300; Togan, a.g.e.s.197; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.114; Bick, a.g.m.TDA,s.195.
- 79) M.H.Yinanç (a.g.e.s.95) Danışmend Gazi'nin Selçuklu sarayındaki Danışmendlik görevinden dolayı bu ünvan ve lakabı aldığını, diğer Türk-İslam devletlerinde de bu tür ünvan ve lakaplı kişilere rastlandığını ve yayıldığını, bu nedenle de şöhret yaparak asıl adların yerine kaim olduğunu belirtmektedir.
- 80) Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.114-117.
- 81) Aynı zamanda bir költür tarihçisi olan ve XI ile XII. asır Anadolu Türk költür tarihini çok iyi bilen hocam Mikail Bayram yukarıda da belirtildiği gibi Danışmend Gazi'ye sunulan Keşfu'l-akabe adlı eseri ortaya çıkarmış ve daha sonra aynı adla yayımlanmıştır (Konya,1981). Bundan başka M.Bayram çalışmalarının çoğunda Danışmendiller'in Anadolu'da izlediği költür politikasına değinmiştir. Bu çalışmalarından bazıları şunlardır: "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlimi ve Fikri Faaliyetler", Türk Tarihi ve Költüründe Tokat Sempozyumu, Ankara 1987, s.30-37; "Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikri ve Kültürel Yapısı ve Siyasi Boyutları" TDA, S.72, İstanbul, 1991, s.87-99; "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları", TAD, S.I., Konya 1994, s.79-92 Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmani ve Evhadîyye Tarikatı, Konya, 1993.
- 82) Bayram, **Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser: Keşfu'l-akabe**, s.13.
- 83) Bayram, agm. TAD,s.80.
- 84) Bayram, aynı yer.: **Keşfu'l-akabe**, s.14-15.
- 85) Bayram, agm. TAD, s.80.
- 86) Bayram, agm. TAD, s.81.

DANIŞMENDLİLER DÖNEMİ İKTİSADİ HAYATI HAKKINDA BAZI GÖZLEMLER

D

anışmendlileri anlatmaya geçmeden önce Ana Devlet olan Anadolu Selçukluları hakkında muhtasar bir malumat vermeye çalışacağım. Şöyle ki:

Büyük Selçuklu İmparatorluğu, önu alınamayan taht mücadeleleri yüzünden, kargaşa içine düştü ve dört kısma bölündü:

1. Irak ve Horasan Selçukluları (Büyük Selçukluların devamı, 1194'e kadar)
2. Kirman Selçukluları (1092-1117)
3. Suriye Selçukluları (1092-1117)
4. Anadolu Selçukluları (1092-1308)

Sultan Melikşah'tan sonra arka arkaya hükümdar olan dört oğlu zamanında ve daha başlangıcında Anadolu, İmparatorluktan ayrılmıştır. Suriye ailesinin iktidardan düştüğü 1116 senesine kadar, şeklen merkeze bağlı kalmış olan son hükümdar, Sultan Sencer'den (Öm. 1157) sonra ise, geri kalan üç Selçuklu Devleti ile aynı mukadderata sahip olmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti, Abu'l-Gazi'den; Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine İznik'e gelen Süleyman Şah'ın oğlu Sultan I. Kılıç Aslan tarafından devr alınmış idi. Sultan I. Kılıç Aslan, Anadolu Sultanı olmakla beraber, babasının vefatından 1092'ye kadar geçen zaman içinde hükümdarsız kalan bu bölgede, Şarki Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki beyler gibi Sivas'ta Danışmendliler, Erzincan'da Mengücekoğulları, Erzurum'da Selçuklular vb. ile Garbi Anadolu'da diğer beylikler birer müstakil devlet olma yoluna girmişlerdir.

Anadolu Selçuklu Sultanı Sultan Kılıçaslan, Bizans ve Haçlılar'la yaptığı çeşitli savaşlarında Danışmend Gazi ve diğer Beyliklerden takviye kuvvetler almakta idi. Yani Danışmendlilerin gücünü, beyliğini, idareleri altındaki yerlerdeki hükümdarlıklarını Selçuklu Sultanları tanımakta idiler.

Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçaslan, kalabalık Haçlı ordusuna karşı koyamadı ve İznik, Haçlılara terkedildi (1097). Sultan, yıpratma muharebesine karar verdi. Danışmend Ahmet Gazi'nin ve Kayseri hâkimi Nazar Bey'in kuvvetleri ile takviyeli olarak Suriye'ye yol alan Haçlılar'a Eskişehir önünde

Mustafa SÜZEN

İktisatçı - Yazar
Ayaş Eski Belediye Başkanı

hayli telefât verirdi. Haçlılar'la çeşitli çarpışmalar cereyan etti. Bunların birinde, Danişmend Ahmet Gazi tarafından Haçlılar'ın Antakya Prensi Behemund esir alındı. Bunun üzerine Ankara'yı tahrip edip Kızılırmak boyunca ilerleyen 100 bin kişilik bir Haçlı ordusu Amasya yakınlarında, diğer bir Haçlı ordusu Konya Ereğlisi civarında Sultan I. Kılıçaslan tarafından imha edildi (1102).

Sultan I. Kılıçaslan, kendisi Haçlılar ile meşgul iken, Danişmendliler'in eline geçen Malatya'yı zabdetti (1102). Diyarbakır ve Musul civarına hakim oldu. Eski Musul hakimi Cavlî ve müttetiklerine karşı, Habur Irmağı kenarında tuttuğu savaşı kaybetti. Nehirde boğulup öldü (1107).

Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçaslan'ın oğulları arasındaki taht mücadeleleri sırasında Kastamonu taraflarına sevk edilen istilacı Bizans kuvvetlerini tard eden Danişmend Ahmet Gazi, Danişmendlileri Anadolu'nun en kuvvetli Devleti haline getirdi. Selçuklu Sultanı I. Mesud, çeşitli başarılarından sonra Danişmend Beyi Nizameddin Yağıbasan'ı da kendisine bağladı ve ölümünden hemen önce ülkesini (1156) üç oğlu arasında taksim etti.

Ancak Sultan II. Kılıçaslan, kardeşlerine aman veremeyerek duruma hakim olmuş ve Sultanlığını ilan etmiştir.

Bizans İmparatoru ile anlaşarak batı sınırlarını emniyete aldı. Anadolu birliğini kurmak üzere, Danişmendlilerden; Elbistan, Darendede havalisini ve Malatya'yı alan Sultan II. Kılıçaslan, Danişmendliler'in Anadolu Selçuklularına karşı daim müttetikleri olan Musul ve Halep Atabeyi'nin ölümünden sonra (1174); Sivas, Niksar ve Tokat'ı zabt ederek Danişmendliler Beyliğine son verdi (1178).

"Danişmend" in kelime mânası, bilgili, ilim sahibi anlamına geldiği gibi, medrese tahsili görmüş olanlar hakkında kullanılmıştır. Farsça bir tabirdir. İsmi'nin lügat manasından da

anlaşılaacağı üzere Daniş-mend terkihi ile anılan, bu Türk Beyliği'nin ve bilhassa Beylerinin ilim sahibi ve bilgili oldukları, tahsil gördükleri, geniş idari tecrübeye sahip oldukları, Beylik tarihinin tetkikinden anlaşılmaktadır. Bugün ilim yuvaları olan Üniversitelerimize de eski dilde "Dânişgâh" denildiğini hatırlayalım.

Danişmend Hanedanının kurucusu, Azerbeycan'da yaşamış bir Türkmen ailesine mensup olan ve H.456'da (1064) Sultan Alparslan'ın hizmetine girerek onun en güçlü emirleri arasında yer alan Danişmend Ahmed Gazi, zaferden sonra kendisine iktâ edilen Sivas'ı fethederek Danişmend Hanedanı'nın ilk çekirdeğini teşkil etmiştir (1071). Daha sonra burayı bir merkez olarak kullanıp, maiyetindeki emirlerle Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamanlı, Elbistan, Develi ve Çorum'u zabt ederek Anadolu'da kurulan ilk Türkmen Beyliklerinden birinin temelini atmıştır.

Önceleri Büyük Selçuklular adına Anadolu'nun önemli bir kesiminde fetih faaliyetleri yürütmüş olan Danişmendliler 1073'den sonra kendi adlarına hareket etmişlerdir. Danişmendlilerin Sivas ve Malatya kollarının hükümdarı kronolojik sıraya göre şöyledir.

Danişmendli Hükümdarları
Sivas kolu
Danişmend Gazi 1071
Gümüşteğin Gazi 1085
Emir (Melik) Gazi 1104
Zünnun (I. hükümdarlığı) 1143
Nizameddin Yağıbasan 1143
İsmail 1164
Cemaleddin Gazi 1164
Şemseddin İbrahim b.
Muhammet 1166
Şemseddin İsmail 1166
Zünnun (2. hükümdarlığı) 1172 veya 1175
Malatya Kolu
Aynüddeve (Aynüddin) 1143
Zülkarneyn 1151

Nasirüddin Muhammed
(I. hükümdarlığı) 1160
Kasım 1170
Efridün 1171
Nasirüddin Muhammed 1175 veya 1178

Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti ile Danişmendlileri kronolojik olarak kısaca tanıttıktan sonra Selçuklu ve Danişmendliler zamanındaki Anadolu'nun ekonomik ve sosyal durumlarından söz edelim.

Ekonomik bakımdan güçlü olan toplumlar refah ve güvenlik içindedirler. Bu da, kuvvetli bir ordu ile desteklenmektedir. İşte disiplinli bir orduya sahip olan Selçuklular, 1071 Malazgirt Zaferinden sonra, Anadolu'da askeri bir üstünlük sağlamışlardır.

Bizanslılar döneminde, idareden kaynaklanan iç kargaşalar, topraklarında hüküm süren otorite boşluğunun olması ve güvenliğin bulunmayışı ve yol emniyetinin sağlanmaması gibi sebepler, Bizanslıların sonunu hazırlamıştır. Bizans döneminde, idareden doğan zaafiyet yüzünden toplum; ekonomik yönden cılız kalmışlardı. Tarım, meyvecilik, küçük el sanatları ile geçimlerini sağlamakta idiler. Halk ürkek, içine kapanık ve gelir seviyeleri de düşüktü. Ekmek, yiyecek ve giyim ihtiyaçlarını karşılamada güçlükleri bulunuyordu.

Türkler, Anadolu'ya girdiklerinde önceleri Bizans ve Haçlılarla savaş halinde bulunmuşlardır. Danişmendliler ile Selçuklular, Anadolu'da hükümdarlıklarının devamı için, toprak hükümdarlıklarının teba'aları vasıtasıyla sağlanması temeline çalışmışlardır. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'nun önemli bir kısmına hakim olan Danişmendliler; Kızılırmak, Yeşilırmak ve Kelkit ırmağı boylarını ele geçirmişlerdir... buralarda yaptıkları hayvancılık dolayısıyla gelir artışı meydana gelmiştir. Bu sebeple ekonomik hayatta canlanma orta-

ya çıkmıştır.

Yeşilırmak havzasında bulunan Tokat, Amasya ile hakimiyetleri altındaki diğer yerleşim yerlerini ilk ihya ve inşa eden Danişmendliler olmuştur. Bu sebeptendir ki, fethedilen topraklar vatan olmuştur. Daha sonraları Selçuklular ve Osmanlılar bu iskan ve kültür mührünü tazeliyerek pekiştirmişlerdir. Selçuklular zamanında, Anadolu'da güzel sanatlar gelişmiştir. Böylece Anadolu baştan başa binlerce mimari eserlerle bezenmiştir. Selçukluların ilk dönemlerinde kaydedilen ilerlemeler, Danişmend vilayetlerine de tesir etmiş, nüfus toplanarak şehir hayatı kuvvetlenmiş, kültür seviyesi inanılmaz derecede yükselmiştir. Nüfusun temerküz ettiği yerler şehirleşmiş, böylece Danişmend Vilayetleri, Anadolu'nun en mamur ve refahlı yerleri haline gelmişlerdir.

Danişmendliler, önce iç ticareti canlandırmışlardır. Ticaretin gelişmesi ise; yol emniyetinin tesis edilmesine, kervanların güvenliklerinin sağlanmasına, emin konaklama yerleri tesis edilmesine ve yolların düzenlenmesine bağlı idi. Bunun için Anadolu Selçukluları ile Danişmendliler hakim oldukları yerlere camiler, medreseler imar ettirip, hastaneler, köprüler, hamamlar, çeşmeler, kümbetler, zaviyeler ve hanlar yaptırmışlardır. Ayrıca büyük konak yerleri ve pazar mahalleri olan mühim merkezlerde oluşturmuşlardır. Kapalı çarşılar kurulmuş, sırf ticari ve iktisadi maksatlar ile Karadeniz ve Akdeniz sahillerine fetihler gerçekleştirmişlerdir.

Ticaret erbabına istirahatlerini temin ve malların korun için zaviyeler inşası planlanmış, hangahlar ve hanlar yapılmış, bunlar ana ticaret yolları boyunca sıralanmışlardır. Günümüzün otelleri görevini yapan bu hanlar. Selçuklu ve Danişmendiler döneminde çok önemli bir yere sahiptir. Ticareti kolaylaştırma ve geliştirmek maksadı ile yollar boyundaki

hanlar, ulaşımın hayvanla yapıldığı dönemlerin hatırasıdır. Ayrıca, bir güvenlik merkezleri olan hanlar, uzak ülkelerden gelen kervanların, yine uzak ülkelere korkusuzca gitmelerini sağlıyorlardı. Hanlar, yine yol boylarında ve geçitlerde, eşkiya baskınlarına karşı yol emniyetini sağlamışlardır. Zaman içerisinde de ileri bir anlayışın eseri olan hanlar; pek çok ihtiyacın karşılandığı yerlerdir. Hemen hepsi bir vakfa bağlı idi. Gelir kaynakları oranında hizmet alanlarına sahiplerdi. Bir külye biçiminde inşa edilen hanlar, kervanların ihtiyaç duyabilecekleri hizmet birimleriyle donatılmıştı. Dileyenler mallarını buralarda pazarlar, atlarına nal çaktırırlar, yeni ve temiz çamaşır ve elbise temin ederlerdi. Hamamında banyo yapılır, mutfağında karınlar doyurulabilir, mescidinde secdeye varılabilirdi. İlahi namelerin terennüm edildiği dergahında ise yolcular, ruhlarını dinlendirirlerdi.

Bilindiği gibi, zaviyeler de gelip geçen yolculara, kimsesizlere yemek veren, onların barınmalarını sağlayan, hastaları tedavi edebilen, halkın kültür seviyesini yükselten yerler olarak bilinmektedir. Zaviyeler ticaretin ve seyahatin güvenli bir şekilde yapılmasında yardımcı müesseseler oldukları gibi, halkın birliğini sağlamakta, iskan ve istihdam meselelerine de çözüm olmakta idiler. Buralara akşam kadar çalışan dervişlerin, akşamları bedenlerini ve ruhlarını dinlendirdikleri birer hushu yerleriydiler. Zaviyelerin, coğrafyanın vatanlaşmasında çok büyük rolleri ve görevleri olmuştur. Çünkü şeyhler, boş ve hali olan subaşlılarına, yol üzerindeki geçit yerlerine, stratejik önemi haiz yerlere veya bölgelere, zaviyelerini kurarak, insanların bu yerlere iskanı için, fiziki ve sosyal alt yapıyı hazırlamıştı. Sonradan gelen Türkmenler de bu mekanların çevrelerine, evlerini yaparak toprağa bağlanmakta idiler. Beylikler ve erken Osmanlı dönemlerinde dervişlerin düzenli ve sürekli bir

gelirleri yoktu. Dervişler hayvan, tohum ve benzeri malları ortak olarak kullanmak ve tarıma açılmamış olan bazı araziye tarla haline getirmek suretiyle geçimlerini sağlıyorlardı. Tarlalarda, bağ ve bahçelerde çalışan köylüler ellerindeki toprağı işleyebildikleri müddetçe, veraset yoluyla sahip olduklarından, karın tokluğuna çalışan amele durumunda değillerdi. Böylece zirai mahsüllerini artırmak için çalışırlar, vergi dışında gelirlerinin kendilerine ait olması sayesinde üretimlerini artırır, üretim vasıtalarından da azami istifadeyi sağlıyorlardı.

Anadolu Selçukluları'nda da, ticaret konusu, Devletin ana siyasetini tayin eden başlıca meselelerden biri idi. Başlangıçta Haçlı Seferleri ile Orta Doğuda, bilhassa Suriye'de meydana gelen siyasi karışıklık ve Mısır ticaretini çökertmek için denizlerde tatbik edilen iktisadi abluka, hareketli ticari faaliyeti felce uğratmıştır. Moğal istilası, Orta Asya ve Kuzey Karadeniz sahasının Akdeniz ile olan ticari emtia mübadelesi hareketine darbe vurmuştur. Böylece dünya ticareti pek sıkıntılı bir duruma düşmüş iken, Anadolu'nun mevkii itibarıyla taşıdığı ehemmiyeti kavrayan Selçuklu sultanları, burayı kıt'alar arası bir transit merkez haline getirmeyi hedeflemişlerdir.

Selçukluların ticaret konusunda uluslararası münasebetlere girdikleri sıralarda ipek, baharat, porselen, kumaş, süs eşyası, gıda hatta tahıl Orta Asya Türk ellerinden geçip Hazar Denizi'nin kuzey ve bilhassa güneyinden geçen ipek yolları ile Çin ve Uzak Doğu ile irtibatlı hale geliyordu. Hindistan, İran, Irak, Suriye üzerinden geçip Akdenize veya Anadolu'ya ulaşan ipek yolları, yine Erzurum, Erzincan, Kelkit, Kızılırmak su yolları ve güvenli deniz yollarını takip ederek Samsun, Sinop, Ünye limanlarından Tuna Nehri ile Avrupa'ya ulaşıyordu. Erzurum, Niksar, Sivas, Kayseri, Ankara, Eskişehir, Aydın, İzmir hattı Ankara, izmit, İstanbul veya Ankara, Konya

Alanya üzerinden Akdeniz yolu veya Niksar, Tokat, Amasya, Çorum, Ankara tarikiyle yine güvenli olan Danişmend ve Selçuklu hakimiyetinde olan bu yollarla kervanlar, Avrupa'ya ulaştırılıyordu. Hakimiyet altına alınan ipek yollarının her türlü asayiş tedbirleri alınmıştır. Yabancı tüccarların canları ve malları, kervanları emniyet altına alınmış, ülkede muhtemel eşkiya baskınlarına ve kendi denetimlerindeki denizlerde korsan hücumlarına uğrayan veya gemileri batan tacirlerin zararları tazmin edilerek, emtia üzerine bir çeşit devlet sigortası konulmuştur.

Bu ticaret getirisi sonucu, tarih boyunca, en müreffeh çağını yaşamış Anadolu'nun zenginliği Avrupa'da efsanevi bir anlatım kazanmıştır.

Danişmendliler'in ve Selçuklular'ın bu şaşalı muvaffakiyetlerini ve iktisadi refahlarını, insana kıymet ve ehemmiyet vermelerine bağlamak mümkündür. Zira böyle bir idare ve idarecilerin memleketlerinin huzur, refat ve sukûn içerisinde olduğunu, idare ettikleri tebalarının idarecilerinden memnun olduklarını bilmekteyiz.

İnsanlara değer vermeyen idareler, daima insanların tepkilerini çeker, umumi bir hoşnutsuzluk meydana getirirler. Tebalarını huzursuz ve mutsuz ederler.

Konuyla ilgili olarak, Danişmendli döneminde yaşamış olan Malatyalı Süryani Mihail Vekayinamesinde, "Malatya, Danişmend zamanında bir çok iyilikler gördü, bereket ve refat çoğaldı, o adil ve Allahtan korkan bir adan olan Basillig adlı birisini oraya Çatapan tayin etti. Danişmend, insanları evlerine yerleştirdi. Kendi memleketlerinden ekmek, öküz ve diğer zaruri şeyleri getirip bunları halka dağıttı. Uzun senelerden beri esir olarak kendi topraklarında bulunanları serbest bıraktı ve şehre iade etti. Danişmendliler tarafından yapılan üç yıllık muhasara esnasında, Malat-

ya'da şiddetli bir açlık zuhur etti. Marzhanların buğdayı Medius'u bir dinara satılıyordu. 1103 tarihinde büyük bir zelzele oldu. Danişmend Gazi Malatya'nın imarına çalıştı. Şehir halkına hayvan ve serbestiyet vermekle çok yardımda bulundu." demektedir. Ermeni bir tarihçinin bu tarihe mal olan ifadelerinden, Danişmendlilerin ve Selçukluların, Anadolu'da insana kıymet veren bir idare teessür ettiklerini, onları manen huzura, maddeten bolluklara erdirdiklerini anlamaktayız...

Hal böyle olunca, ilim adamları da, Danişmendliler döneminden başlayarak, Anadolu'ya gelmeye başlamışlardır. İlim ve edebiyat ile ilim adamlarına verilen kıymeti ve Selçukluların iktisadi durumunun fevkaladeliliğini izah eden birkaç örneği şöylece sıralayabiliriz:

Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman, kendisine bir kaside takdim etmiş olan şair ve edip Zahir-i Faryabi'ye iki bin altın ile on cins at, beş köle, beş cariye, beş katır ve her cinsten elli kat elbiselik göndermişti. Yine Musul'dan Emir Hüsameddin Salar'ın kızının, İzzeddin Keykavus hakkında yetmiş iki beyitlik bir kaside kaleme alıp takdim ettiği zaman, İzzeddin, kasidenin her beyitine yüz kızıl (tam ayarlı) altın vermiştir.

Danişmendli Sultanları ile Anadolu Selçuklu Sultanlarının arasını açan sebeplerin başlıcaları da, Gümüştegin Gazi'nin, Malatya'nın fethi sırasında, esir aldığı Antakya Prensi Bohemund'u, Selçuklu Sultanı I. Kılıçslan'ı salıverilmemesi talebine rağmen, yüzbin dinarlık fidye karşılığı serbest bırakılması ve Selçuklu Sultanı'nın talebini reddetmesi ile başlayan sürtüşme, iki Türk Devleti arasındaki dostluk ve dayanışmayı hemen rekabet ve düşmanlığa dönüştürmüştür.

Ancak, bazı ilim adamlarımız; Bohemund olayının sebep olduğu sonuçların, sadece Selçuklular ve Danişmendlilerin hakimiy-

yet mücadelelerinden ibaret olduğunu ifade etmektedirler.

Danışmend Sultanı Nizameddin Yağıbasan, Selçuklu Sultanı II. Kılıçaslan ile nikahlanan Erzurum Saltuk Beyi İzzeddin'in kızını, zengin çeyizleriyle birlikte ele geçirip, Kayseri meliki olan yeğeni Zünnun ile evlenmiştir. Bu ağır hakaret de yine iki Türk Devleti ve Sultanlarının arasını açmış ve belki de Danışmendli Devletinin sonunu hazırlamıştır.

Sonuç : Danışmendlilerden önceki dönemlerde Bizans'taki idari belirsizlik, sık sık idarenin el değiştirmeleri sebepleriyle, sosyal ve ticari hayat gelişmemiştir. Ülkede güvenliğin bulunmayışı da ticareti engellemiştir.

Danışmendliler zamanından başlayarak, bilhassa hanlarla yol emniyeti sağlanıp, ticaret geliştirilmiştir. Sultanlar tarafından desteklenen vakıflar ve zaviyeler Anadolu'nun İslamlaşması ve vatan haline getirilmesinde mühim rol oynamıştır. Danışmendliler'de zaviyeler üretim organize edilen, ticari hasılları sağlayan müesseseler olarak fonksiyon icra etmişlerdir.

Danışmendli Sultanları'nın Anadolu'nun fethi ve bunların Türk ve İslam beldeleri haline getirilmesindeki idari ve sosyal başarıları büyüktür. Ayrıca Sultanlar kuvvetli bir askeri güce de sahiptiler.

Danışmendli İdaresinde; İslam'dan alınan öğreti ile, daima insana değer verilmiş, merhametli ve şefkatli olunmuş, halkın bilhassa zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasında minnetsiz davranılmıştır.

Ancak; lüzumsuz sürtüşmeler ve haki-miyet mücadelelerinde paraya (fidyeye) taalluk etmek ile nikahlı gelin alayına el koymak gibi hazmedilemeyecek şekilde ağır tahriklerle meydana gelen gelişmeler, Danışmendli Devletinin sonunu hazırlamıştır.

Günümüz siyasi gelişmelerinde de aynı gerçekler mevcuttur. Devlet ve milletler,

ancak barış içinde huzurlu ekonomik ortamlarda gelişip, iktisaden kuvvetli hale gelirler ve yükseltilirler. Bunun için hesaplarımızı iyi yapıp, toplumumuzu ve ekonomimizi sağlıklı savunmamızı ve askeri gücümüzü düşmanlarımızı caydırıcı bir konuma getirmeliyiz.

KAYNAKLAR

1. Abdülkerim Özyayın, *İslam Ansiklopedisi*, C.8, Türkiye Diyanet Yayını Vakfı Yayını.
2. Halil Edhem, *Düvel-i İslamiye*
3. Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktimal ve İktisadi Tarihi*, C.1.
4. Fuad Köprülü, *Belleten*, Sayı 27, Türk Tarih Kurumu Yayını.
5. Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bu İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*, Vakıflar Dergisi, Ankara - 1942
6. İbrahim Kafesoğlu, *İslam Ansiklopedisi*, C.5, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını
7. Kâmil Şahin, *Danışmendliler Döneminde Yoksullara Yönelik Uygulamalar*, Yoyav Yayınları, Ankara - 1995
8. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Dizi: XIII, Türk Tarih Kurum Yayını
9. E. Dualuriler, *Urfalı Mateoz Vekaynamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara - 1987.

NİKSAR'DA DANIŞMENDLİ DÖNEMİ YAĞIBASAN VE HACI ÇIKRIK MEDRESELERİ

M

üslüman Türklerde ilk medrese kuran Karahanlılardır. Bu girişim kısa zamanda Müslüman Türk âleminde yaygın bir hâl almıştır. Karahanlılar döneminde (840-1212) Gazne'de kurulan Beyhâkiye, Sa'îdiye, Ebû Sa'îd el-Esterâbâdî ve Ebû İshak el-İsferânî medreseleri, bunun ilk örneklerindendir.

Abbasiler zamanında büyük ilim merkezlerinin başında Bağdat geliyordu. Bu ünlü şehir Müslüman-Türkler devrinde de önemini devam ettirmiştir. Büyük Selçuklular döneminde, Alp Arslan'ın emriyle Nâsir-ı Hüsrev'in Nişâbü'r medresesini takiben, Bağdat, Tus, İsfahan, Herat ve Belh gibi şehirlerde büyük medreseler tesis edilmiştir. Alp Arslan'a ve Melikşah'a vezirlik yapan Nizamülmülk'ün 459/1066'da kurduğu ve imâm-ı Gazalî'nin rektörlüğünü yaptığı Nizamiye medresesi, devrinde dünyanın en gelişmiş ilim müessesesi olmuştur. Nizamiye medreselerinde dîni ilimlerin yanı sıra filoloji, matematik, astronomi ve diğer fen ilimleri de tedris olunduğundan ve böyle bir müessesenin o zamana kadar, dünya üzerinde mevcut olmamasından dolayı da, dünyada hakiki manasıyla kurulan ilk üniversite sayılır.

Anadolu'da ilk medreseler, inceleyebildiğimiz kaynaklardaki verilere göre, 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Danışmendliler tarafından Tokat ve Niksar'da kurulmuştur. İşte biz bu tebliğimizde, Danışmendli döneminde Niksar'da kurulan Yağıbasan ve Hacı Çıkrık Medreselerinden söz edeceğiz. Ancak Danışmendli medreseleri sadece bunlardan ibaret sayılmamalıdır. Çünkü bizim, bir kaç yıldır üzerinde çalıştığımız "Danışmendli Medreseleri" isimli araştırmamızda, bu dönemde kurulan medreselerin sayısının on bir olduğu görülmüştür. Daha ileride her an yeni medreseler ortaya çıkarılabilir.

Biz bu iki medreseyi, vakfiyeler, kitabeler, tapu-tahrir defterleri ve diğer tarih kitaplarındaki, belge ve bilgilerden istifade ederek tanıtmaya çalışacağız. Önce Niksar'da kurulan Yağıbasan medresesinin kurucusu hakkında kısa bir bilgi vermek istiyoruz.

Kâmil ŞAHİN
Araştırmacı - Yazar
ANKARA

a. Nizameddin Yağıbasan

Nizameddin Yağıbasan, Danişmendli devletinin kurucusu Danişmend Ahmed Gazî'nin (1071-1085) torunlarından. Melik İbrahim Gazî'nin oğlu olduğu 560/1164 tarihli Niksar-Zaviye vakfiyesinde de kayıtlıdır (1). Danişmendli devletinin beşinci hükümdarıdır. Nizameddin Yağıbasan 1142-1164 yıllarında hükümdarlık yapmıştır. Kaynakların ifadelerine göre Yağıbasan, mücahid, adaletli, âlim, saatini taata sarfeden ünlü bir hükümdardır. Yağıbasan zamanında Danişmendli devleti en parlak dönemini yaşamıştır. Yağıbasan, Bizanslılar ve Haçlılarla yaptığı savaşlarda önemli zaferler elde ederken, devletinin sınırlarını kuzeyde Karadeniz kıyılarına kadar genişletebilmiştir.

Danişmendliler önceleri Bizanslılar ve Haçlılarla savaş halinde olduklarından medrese kurma işini daha sonraki devirlerde gerçekleştirebilmişlerdir. Nizameddin Yağıbasan, Tokat ve Niksar'da kurduğu ve kendi adını verdiği bu medreseler ile, ismini ölümsüzleştirdiği gibi, İslâm-Türk tarihine önemli hizmetlerde bulunmuş ve bu bölgelerin hızla İslamlaşmasını sağlamıştır. Nizameddin Yağıbasan, Niksar ve çevresinde çeşitli vakıflar kurmuş, hamam ve diğer vakıfların yanında, Niksar-Kelkit ırmağı üzerindeki / Kargir Talasan Köprüsü diye bilinen büyük köprüyü de o yaptırmıştır.(2) Yağıbasan'ın 560/1164 tarihinde vefat ettiği ve Niksar kalesinin batısında defnedildiği bilinmektedir.(3)

b. Yağıbasan Medresesi

Medrese, Niksar Kalesi'nin batı tarafında ve eskiden Kuz mahallesi diye bilinen yerde inşa edilmiştir. Medrese, Yağıbasan'ın hükümdarlığı sırasında 552/1157 tarihinde yapıldığını, medrese kitabesinin kayıtlarından

öğrenmekteyiz.

Bu medrese bize, Danişmendli medeniyeti ve sanatı hakkında bilgi verebilen, günümüze kadar ayakta kalabilen, en eski medreselerden birisidir. Bu eser, aynı zamanda Anadolu'da kurulan ilk medreselerin örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nizameddin Yağıbasan'ın Niksar Kalesi'nde kurduğu medreseye gelir sağlayan çeşitli vakıflar tesis ettiğini, tapu-tahrir defterlerindeki verilen bilgilerden öğrenmekteyiz. İşte bu vakıflardan bir bölümü şunlardır:

1. Niksar-Gündür malikane-arazi ve çiftlikler vakıfları.

2. Niksar'da bulunan Danişmendli dönemi Hamamının 1500 akçelik geliri. Danişmendli döneminde burada iki hamam olduğu ortaya çıkmaktadır. a. Niksar Hamamı, b. Martori Hamamıdır.

3. Niksar-Kozlu köyünde bulunan ceviz ağaçları vakfı.

4. Niksar-Burnaz köyünde malikane vakfı.

5. Tokat-Atburnu , Eminli , Kozlu köylerinde çeşitli vakıflar tahsis edilmiş olduğunu ve bu vakıfların da 720 akçe olduğu, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivindeki, 984/1576 tarihli Defter-i Evkâf-ı Rum'dan öğrenmekteyiz (3).

6. Ayrıca Nizameddin Yağıbasan tarafından, ceddî Danişmend Ahmed Gazi adına düzenlenen 560/1164 tarihli vakfiyede de, Niksar Kalesi civarında çeşitli vakıflar(5) kurmuş olduğunu öğrenmekteyiz(4). Biz burada, Niksar Yağıbasan medresesine yapılan bu vakıfların çokluğundan, bu müessesenin döneminde büyük bir ilim yuvası olduğunu anlamaktayız. Niksar Yağıbasan Medresesi'nin 1084/1673 yılında ma'mûr bir medrese olduğunu, Tarihçi Hezarfen Hüseyin Efendi söylemektedir. Bu ilim yuvası Anadolu Seçukluları ve Osmanlılar döneminde de faaliyetini de-

vam ettirmiştir.

Nitekim Yağıbasan Medresesine 1822'de tayin yapıldığını biliyoruz(8). 1824'de ise gene aynı medreseye Mehmed Salih ve Mehmed Salih isminde iki müderrisin tayin edildiğini, Başbakanlık Arşivi Cevdet-Maarif bölümündeki tevcihatlardan öğrenmekteyiz(7). Niksar'da 1318/1900 yılında dört medrese bulunmaktadır. Bu medreseler şunlardır:

1. **Kazancı Medresesi:** Kazancı mahallesindedir. Kurucusu Şeyh Ahmed Efendi olup, müderrisi Süleyman Efendi ve 60 öğrencisi vardır.

2. **Hâdim Ali Ağa Medresesi:** Kuz mahallesindedir. Kurucusu Hâdim Ali Ağa ve müderrisi Hacı Salih Efendi olup 21 öğrencisi mevcuttur.

3. **Hatuniye Medresesi:** Kurucusu bir bayan olan bu medresenin, Kazancı mahallesinde bulunduğu ve müderrisi Hacı Hüseyin Efendi'nin 20 öğrenci okuttuğu bilinmektedir.

4. **Yağıbasan Medresesi:** Kurucusu Nizameddin Yağıbasan'dır. Kuz mahallesinde, müderrisleri, Mustafa ve Edhem Efendiler olup 25 öğrencisi bulunmaktadır (8).

Ayrıca, gene Niksar'da "Dâru'lhayır" isminde bir medresenin mevcut olduğunu ve XIX. asrın ortalarına kadar geldiğini, Başbakanlık Arşivindeki Maliyeden Müdevverler defterleri ile, Cevdet-Maarif bölümündeki kayıtlardan öğrenmekteyiz (9). Bu medrese, yukarıda isimlerini saydığımız medreselerin bir başka ismi midir? Yoksa ayrı bir medrese midir? Bu konuda kesin bir bilgi edinilememiştir. Bizim burada asıl vurgulamak istediğimiz husus şudur ki; Niksar Yağıbasan medresesine ait tevcihatları incelediğimiz zaman, bu medreseye devamlı olarak çift müderris tayin edilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu da herhalde eğitimde kaliteyi artırmak bakımından önemli görülebilir.

Bütün bu bilgilerden anlıyoruz ki, söz konusu Niksar-Yağıbasan medresesi, medreselerin kapatıldığı 1925 yılına kadar varlığını devam ettirmiş ve bölge insanının, ilmini ve irfanını seviyeli bir şekilde tutmaya vesile olmuştur.

c. Hacı Çıkrık Medresesi

Medrese, Bengiler mahallesinde, Hacı Çıkrık türbesi yanındadır. Şimdi boş arsadır. Halk bu türbeye "Çıkrık Evliya" ve "Keykubat Türbesi" demektir. Eski Konya Müzesi Müdürü Yusuf Akyurt 1946-1947 yıllarında burada bir araştırma yapmış ve Hacı Çıkrık türbesi ve medresesinin kitabesini kaydetmiştir. Üç satırlık Arapça kitabedeki bilgiye göre; Hacı Çıkrık'ın asıl isminin Bedreddin Atabek (Atabey) Ebu'l-Mansûr Şahinşâk ibnî Aydoğmuş olduğu anlaşılmaktadır(10). Hacı Çıkrık Medresesi'nin beş satırlık Arapça kitabesine göre, medresenin 578/1182 tarihinde yapıldığını ortaya çıkarmaktadır.

d. Niksar Zaviyesi

Müslüman Türk hükümdarları, dünyanın geçici bir hayat yeri olduğunu düşünerek, ömürlerini daima hayır işleri yapmakla geçirmişlerdir. Bu nedenle câmi, medrese, askeri tesislerin yanında zaviyeler de kurmuşlardır. Bilindiği üzere zaviyeler, gelip geçen yolculara, kimsesizlere yemek veren, onların barınmalarını sağlayan, hastaları tedavi edebilen, bazan da kolej ve medrese hüviyeti kazanan müesseseler olarak bilinmektedir. Bunları eğitim müesseselerinin dışında tutmak, doğru olmayacağı görüşünü taşımaktayız. İşte arşivlerimizde bulunan Danişmendli ve Selçuklu dönemine ait vakıfları incelediğimiz zaman, bu bölgede zaviyelerin çokluğu dikkati çekmektedir.

Zaviyeler; coğrafyanın vatanlaşmasında vakıf yoluyla tesis edilen zaviyelerin çok büyük önemi vardır. Çünkü şeyhler boş ve hali olan subaşlarına, yol üzerindeki geçit yerlerine stratejik önemi hâiz, toprak parçasına veya bölgelere zaviyelerini kurarak, insanların bu yerlere iskânı için, fiziki ve sosyal alt yapıyı hazırlamışlardır. Önceden fiziki ve sosyal yapısı hazırlanan bu yerlere, sonradan gelen Türkmenler evler yaparak toprağa bağlanmışlardır. İşte bu gelişme fethedilen toprağın vatan edinilmesini sağlamıştır. Bu sebeple Anadolu'da ilk dönemlerde en fazla zaviye vakıfları kurulmuştur.

Sonuç

Sonuç olarak; Büyük Selçuklular döneminde Bağdat'ta kurulan Nizamiye medresesi; Mısır'daki Şii Fatımilerin tehlikesini önlemek amacıyla kurulurken, Niksar ve Tokat gibi bölgelerde kurulan Danışmendli medreseleri de, bu bölgenin hızla İslamlaşmasını sağlamıştır. Danışmendliler eğitim sisteminde bu medreseler kurma işi, sadece hükümdarlar eliyle yapılmamıştır. Bunu ve tarikat şeyhlerinin ferdî (bireysel) teşebbüslerine bırakmışlardır. Günümüzün eğitiminin gelişmesinde özel ve varlıklı kişi ve kurumların daha çok katkısının olması gerektiğini bize hatırlatmaktadır. Bu günümüzdeki eğitimi özelleştirme çalışmalarını içinde üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Bunu Danışmendli dönemine ait en açık örneklerinden birisini önceden Danışmendli emiri iken sonradan Selçuklu hakimiyetine girmiş olan, Halifet Gazi'nin Amasya'da kurduğu, Halifet Gazi vakfiyesinde görmekteyiz. Halifet Gazi Amasya'da kurduğu bu medrese için, çeşitli vakıflar tahsis ederek, ileri derecede okuyan Hukuk öğrencileri için, çeşitli burslar tahsis ederek, ileri derecede okuyan Hukuk öğrencileri için, çeşitli burslar tahsis etmiştir⁽¹⁴⁾.

Türk sanat eserlerinin meydana geldikleri tarihten beri, en çok tahrifata uğrayanlar kuşkusuz mimari eserler olmuştur. Mimari eserler her şeyden önce bir maksat için yapıldıklarından, ihtiyaç ve maksat değiştiğinde veya tarihin mücbir (zorlayıcı) sebepleri dolayısıyla, şekillerinden az veya çok bir şeyler kaybetmişlerdir. Mimari eserlerimizin tarihi yazılırken, hemen görünüşlerine aldanmamak lazım gelir. Bunların ciddiyetle incelenmesi ve toprak altından çıkartılıp bilimsel yöntemler metoduyla uygulamak vaktinin çok geçtiği de söylenmektedir. Kültürel değerleri yok sayarak, değişimi gerçekleştirdiğimizde 40-50 yıl sonra kültürel mirası olmayan bir toplum oluruz. Bu da çok tehlikelidir. Çünkü arşiv malzemeleri ve bugün toprak altında kalan arkeolojik malzemeler bir milletin hafızasıdır. Atalarımızdan bizlere miras kalan, zengin kültürel mirasımızın korunması lazımdır.

İşte vaktiyle Selçuk medeniyetinin İslâm kültürüne, eğitim ve öğretim görevi yapan Danışmendli medreseleri, bugün feci ihmallere uğruyor. Memleket tarih ve sosyolojisini yazacak kaleme, ilim adamlarına, vesika ve tarihi kaynak vazife görececek olan bu eserleri hiç değilse, bunun için koruma altına almıyoruz. Biz bu konuda şöyle bir teklifte bulunmak istiyoruz. Anadolu'yu ilk fethedenlerin çadırlarını kurdıkları bölgelerdeki, Danışmendli dönemine ait eserlerin bir döküman tesbiti ve "Bibliyografyası" çıkarılsın, ne kadar Danışmendli dönemi ait kitabe, vakfiye varsa, asılları veya fotokopileri belirli bir merkezde veya müzede toplansın.

Böyle bir çalışma ve korumanın Niksar'da yapılması, (külliyesi) birinde yapılması en idel yoldur. Türkiye ve dünyada Danışmendli medreseleri ve kurumları üzerinde çalışanlar böylece bu eserlerin ve belgelerin bulunduğu Niksar'a gelerek çalışmalar yapmaları dahi isabetli ve mümkün olmuş olur. Bu konu

Gaziosmanpaşa Üniversitesi bilim adamları ve Niksar Belediyesi işbirliğinde, en iyi biçimde gerçekleştirilebilir. Danışmendli tarihi üzerinde çalışacaklar için yeni belgelerin ve malzemelerin ortaya çıkması da böylece sağlanmış olsun. Çünkü bugün Danışmendli dönemine ait tarihi kaynaklar niteliğinde olan eser ve kitabelerin hepsi ayrı ayrı yerlerde ve dağınık vaziyettedir. Örnek olarak Nimazeddin Yağlıbasan'ın Tokat Yağlıbasan Medresesi (Çukur Medrese) kitabesi, 15 parça halinde Tokat müzesinde bulunmaktadır.

KAYNAKÇALAR

- 1 Danışmend Ahmed Gazi Vakfı, Vakıflar Arşivi, Defter. 581/2, s. 349
- 2 Sivas Salmâmesi, 1306-1888, s. 227
- 3 Müritü-Tevârih, s. 319
- 4 Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter-4 Evkâf-ı Rum, 583, vr. 56b-57a.
- 5 Hoca Hafız Hüseyin Avnî Bey'in Karabay evi bahçesindeki.
- 6 Danışmend Gazi Vakfı, Ankara Milli Kütüphane, Y. Belge. 14
- 7 Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 34, s. 581, 588, sayı 32, s. 449
- 8 Başbakanlık Arşivi Cevdet-Maarif, 3826
- 9 Başbakanlık Arşivi, Cevdet-Maarif, 4915
- 10 Maarif Salmâmesi, 1315/1316-1897-1898, c.I, s. 1404
- 11 Başbakanlık Arşivi, Cevdet-Maarif, tarih. 1186/1772, Nu. 2501, 6015
12. Hoca Hafız Hüseyin Avnî Bey'in Karabay evi bahçesindeki.
- 13 Yusuf Akyurt, **Resimli Türk Abideleri**, Tokat, Pazar, Zile, Turhat, Niksar Şehirleri, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y/612, s.87
- 14 Refet Yınanç, **Amasya Halifet Gazi Vakfiyesi**, Vakıflar Dergisi, sayı. VA, Defter, 1967, s.307, M.A. 610, s.37

DÂNİŞMEND-NÂME VE DEDE KORKUT HİKAYELERİNE GÖRE ANADOLU TÜRK LÜĞÜNÜN KÜLTÜR YAPISI

1 071'den sonra Anadolu'nun Türk Fütuhatına açılması sırasında büyük Selçukluların vesayetinde Anadolu'da meydana gelen büyük mücadelelerde tarihe mal olmuş büyük kahramanların çıktığını ve bu kahramanların şahsiyeti çevresinde nice destanların yazıldığını görmekteyiz.

Bu destanlarda ortaya konan tiplerin aynı menşe'den gelmelerine rağmen aralarında ufak-tefek farklılıkların da bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Zira İslamiyeti kabul edilişlerinin üzerinden uzun yıllar geçmeyen ve eski geleneklerini bir kısmının hâlâ muhafaza eden göçebe Türk kitlelerinin kültürel yapısını bize aksettiren Dede Korkut destanlarının "Alpleri" ile dini yasaklara bağlı, içki içmeyen Dânişmendlilerin "Gâzileri" biraz farklı kahraman tipleridir. Mesela Dânişmend-name'de göçebe Türk düşünce ve an'aneleri eksik olmamakla beraber İslami zihniyet ve hayat tarzı daha ağır basmaktadır. Dânişmend-name'de Dede Korkut destanlarında olduğu kadar kımız ve şarap meclisleri öne çıkmaz ve kadının içtimai hayat-taki yeri İslami an'aneye daha uygundur. Bununla beraber siyasi mücadelede savaşlarda kadın unsuru tamamen dışlanmaktadır.

Dânişmend-name yüksek bir İslam mefkure ve imanına bağlı ahlaki üstün bir cemiyetin düşünüş ve yayılışını ortaya koymaktadır ki, bu husus tebliğimizin konusunu oluşturmaktadır.

Arş. Gör. Ahmet ALTINTAŞ

İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Malatya

MİRKATÜ'L CİHAD'DA TARİHİ VE DESTANİ UNSURLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

M irkatü'l-Cihad (M.C.) (1), Yeşilirmak ve Aşağı Kelkit havzasının Türkler tarafından fethedilişini anlatan Dânişmend-name'nin, 16. yy. Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Mustafa Ali tarafından yeniden yorumlanarak yazılmış bir nüshasıdır. (2)

Dânişmendname, diğer Türk destanları içinde özel bir yere sahiptir. Battal-name'ye göre daha çok mahalli renkler ihtiva etmekte, destani motiflerden ziyade tarihi gerçeklerin paralelinde devam eden bir gazavat-name hüviyeti taşımaktadır. (3)

Destanların meydana gelişinde üç aşama vardır: Çekirdek, gelişme, tesbit etme. (4) Her destanın çekirdeğini bir tarihi olay teşkil eder. Bu tarihi olay zaman içinde genişleyerek halka mal olur. Aynı zamanda gerçek hayattan uzaklaşarak efsanevi bir havaya bürünür. Bu arada çeşitli masal unsurları, aynı çağda yaşanmış diğer olaylar da destanın potası içine sokularak eritilir ve böylece tarihi olay edebi bir metin haline gelir. Halk arasında yayılmış olan bu hadiseler bir yazar tarafından toplanarak yazıya geçirilir. Bu şekilde destanın üç aşaması da gerçekleşmiş olur. Dânişmend-name'nin meydana gelişini de bu genel oluşum çizgisine oturtmak mümkündür.

Sultan Alparslan Malazgirt savaşından sonra beylerine emir vererek Anadolu'nun muhtelif yerlerini feth etmelerini istedi.

Bunun üzerine Emir Saltuk Erzurum'u, Emir Artuk Mardin ve yöresini, Emir Mengücek Erzincan ve yöresini, Emir Çavuldur Maraş ve yöresi, Emir Dânişmend Gazi ise Kayseri, Zamanlı, Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya'yı zabt etti. (5) Bu bölgede yaşayan halkın ortak vicdanında yıllarca işlenerek destanlaştırılan bu fetih hareketleri Dânişmend-name'nin ana noktasını oluşturur. Daha sonra bu destanlaşmış tarih olayları Selçuklu Sultanı Melik İzzeddin Keykavus'un zamanında Mevlana İbn-i Ala tarafından H.643 (6) (M.1245-46) tarihinde derlenerek yazıya geçirilmiştir. Bu metin Sultan II. Murad'ın buyruğuyla Tokat kalesi dizdarı Arif Ali tarafından nazım bölümleri de eklenerek 17 meclis halinde H. 763 (M.1361) de tekrar işlenmiştir. (7) Dânişmend-name'nin son safhasını da 'Ali, Mirka-

AH AKAR

KTÜ Fatih Eğt. Fak.
Türk Dili ve Edeb. Böl.
TRABZON

tü'l-Cihad adlı eseriyle H. 997 (M.1588-1589) tarihinde ortaya koymuştur.

Danışmend-name'yi diğer İslamî dönem Türk destanlarından farklı kılan en bariz özelliği tarihi hadiselerle olan paralellikleridir. Eserin üzerindeki destanî cila biraz kazındığında altında tarihin gerçek olaylarıyla karşılaşılabilir. M. Fuat KÖPRÜLÜ, bu tür eserlerin tarihi kaynak olarak önemine parmak basarak şöyle diyor: "Anadolu'da asırlarca, yalnız bir kahraman değil, fakat bir velî sıfatıyla de teb-cil olunan ve menkabeleri halk arasında yaşayan Danışmend Ahmed Gazi'ye ait bu edebî eserden, yahut buna benzer eserlerden istifade etmek mümkündür. Bu türlü eserlerin mahiyeti, ne zaman ve nasıl tesbit edildiği anlaşıldıktan sonra tıpkı evliya menkıbeleri için yapıldığı gibi sıkı bir tenkidten geçirmek ve tarihi vesikalarla karşılaştırmak suretiyle, bunları yaratan ve yaşatan içtimai çevrenin ideolojisini, yaşayış şartlarını, hulasa, maddi ve manevi yapısının bir takım hususiyetlerini öğrenmek daima mümkündür." İslam Medeniyeti Tarihi, s.210

Biz bu çalışmamızda Danışmend-name'nin Mirkatü'l-Cihad nüshasındaki tarihi ve destanî unsurları mukayese ederek, eserde, Türk tarihinin bu dönemindeki olaylarının nasıl yorumlandığı tesbite çalışacağız.

I. TARİHİ UNSURLAR

A. MİRKATÜ'L-CİHAD'DA TARİHİN İZDÜŞÜMLERİ

Danışmend-name üzerinde çalışan yerli ve yabancı araştırmacılar (8) bu eseri çeşitli şekilde yorumlamışlardır. Cenabi, Ali, Ebu'l-Abbas El-Karamani, Katib Çelebi, Münecimbaşı, Hazerfen Hüseyin, P. Casanova, Mortmann, Osman Turan gibi ilim adamları Danışmendname'nin Danışmendliler tarihini aydınlatan bir vesika olduğunu kısmen veya

tamamen kabul etmişlerdir. Diğer yandan M. Halil Yinanç⁽⁹⁾ ve P. Naili Boratav ise eserin Malatya'nın Arap emiri Ömer b Ubeydullah b. Marvan al-Sulami'ye ait efsanenin Türkçeleştirilmiş şekli olduğunu kabul ederler.⁽¹⁰⁾

Mirkatü'l-Cihad'da tarih iskelet olarak daima kendini arka planda hissettirir. Alp/Gazilerin Malatya'dan kuzeye, Bizans topraklarına hücumları, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum ve Niksar'ın fethedilmesi hadiseleri destanın ana yapısını oluşturur. Tarihi kronolojiye de uygun bir seyrî takip etmektedir.

Eserde Sivas kalesinin bir hile ile ele geçirilip tahrip edildiği anlatılmaktadır.⁽¹¹⁾ Bu hadise tarihi gerçeklere de uygun düşmektedir. Roman Diyoganes Sivas'a gelince

O'nu karşılayan Ermeni prenslerine önce iyi davranmış sonra da onları kılıçtan geçirip, şehri tahrip ettirmiştir. (12)

Tokat'ın 12 km. kuzey-doğusunda şimdiki haliyle bir mesire yeri olan Gümenek'in destanımızda "Komanat" yani "bakıyye-yi şehir" anlamına gelen bir kelime olduğu, burada 360 büyük kilisenin bulunduğu, İbn-i Ala zamanında Sisiyye diye adlandırıldığı ve önce İslamî kabul edip sonra irtidat ettikleri için büyük bir sel ile yerle bir olduğu ifade edilmektedir.⁽¹³⁾ Gerçekten de Gümenek (Komanat) şehri Enzo mezhebinin merkezi olup burada 300'den fazla mabet yer almaktaydı. (14)

Melik Danışmend Gazi Nikonya (Çorum)'nın fethinden sonra Şettat'ın veziri Kirkos'un bir hilesiyle karşılaşır. Bunun sonucunda Allah tarafından bir ceza verilir ve şehir korkunç bir depremle yerle bir olur.⁽¹⁵⁾ Kuzey Anadolu fay kuşağında bulunan Çorum bir deprem bölgesi olup tarih boyunca büyük depremler yaşamıştır. 1075 yılında da şehirde büyük bir deprem oldu. Bu deprem şehri baştan baştan yıkıma uğrattı.⁽¹⁶⁾ Çorum, tarihi kayıtlara göre 1075'te, yani bu büyük depre-

min olduğu yıl Melik Gazi'nin 30.000 kişilik ordusu tarafından fethedilmiştir.⁽¹⁷⁾ Görülüyor ki Çorum'un fethi sırasında meydana gelen bu deprem destanda biraz efsanevi tarzda korunmuştur. Niksar'da şehrin ilk piskoposu olan Thaumaturgas 212 yılında doğmuş, 314'te de burada bir dini meclis toplanmıştır.⁽¹⁸⁾ Bu hadisenin hatırası destanımızda yer almaktadır.⁽¹⁹⁾ Söz konusu kilisenin yıkıntıları bugün Niksar'ın Karşıbağ muhitinde bulunmaktadır.

B.MİRKATÜ'L-CİHAD'DA BAZI YER İSİMLERİ

Bir bölgenin tarihini araştırırken başvurabilecek en önemli kaynaklardan birisi de onomastik ve toponomik verilerdir. Yer isimleri genellikle adını o bölgeye yerleşen ilk topluluktan, bölgenin fiziki yapısından veya o mekanı yerleşime açan kişiden alır. Mirkatü'l-Cihad'daki yer isimleri diğer Danışmend-name nüshalarından az çok farklıdır. Ali, dıbbace bu yer isimlerini a nüshasındakilerle karşılaştırır. (20) Daha sonra destan boyunca hem eski ismini hem de yeni ismini birlikte kullanır.

Destandaki bu yer isimleri Danışmendliler dönemi tarihine ışık tutacak, mübhem kalmış bazı noktaların aydınlığa kavuşmasını sağlayacaktır. Bu bölümde bazı tarihi adları Mirkatü'l-Cihad'daki kullanımlarıyla karşılaştıracız.

Tokat şehrinin adı üzerinde çeşitli ihtilaflar vardır. Amasya Tarihî müellifi Hüseyin Hüsameddin Turani bir kavim olan Togayitlerden getirirken, Evliya Çelebi Amalika kavminden Dok'ad adlı bir kahramanın adından geldiğini iddia ediyor. Bir diğer görüşe göre IV. asırda imparator Theodore'un annesi imparatoriçe Evtoxia'ı bozularak Evotochia olmuştur. Tarih-i Al-i Danışmend'e Dokya, Tohiya, Tuki-

ya şeklinde geçmektedir. (21) Mirkatü'l-Cihad'da Dökiyye şeklinde Dokya'nın biraz daha hafifletilmiş biçimi kullanılmaktadır. Ali'nin "tok kat" etimolojisi, surlu şehir anlamına gelen görüşü desteklemektedir.⁽²²⁾ Bazı kaynaklarda, Çorum'un eski adının Danışmend-name'de Yankon⁽²³⁾, Yonkon⁽²⁴⁾ biçiminde geçtiği yazılmaktadır. Mirkatü'l Cihad'da ise sadece bir yerde Yankonya (176a/15) 33 yerde de Nikoniyya biçimi görülmektedir. Bu Yankonya-Nikonya isminin, Bizans döneminde önemli bir ticaret ve din merkezi olan Eukhaita isminden bozulmuş olduğunu iddia edenler de vardır.⁽²⁵⁾ Türk fethinden önceki bu isimlerin bu ikili kullanımı araştırılmaya muhtaçtır.

Ali, Mirkatü'l-Cihad'da Çorum'un Türk dönemindeki ismiyle ilgili ilginç bir etimoloji yapmaktadır. Buranın fethi sırasında Nastor'un veziri Kirkos'un Melik Danışmend Gazi'ye bir hile tertiplediğini söylemiştir (224a). 'Ali bu babdan sonra "hikmet" adlı başlık açıp Çorum hakkındaki kanaatlerini söylemeye başlıyor. Sivas defterdarlığından azı edildiği sırada (H. 997; M. 1588-1589) bir süre Çorum'da bulunduğunu belirterek bu bölge hakkında bir takım amiyane ifadeler kullanıyor. Bu arada şehrin isminin de Melik Danışmend Gazi'ye karşı suç işleyen vezir Kirkos'tan dolayı "cürümlü" kelimesinden bozularak cürüm>çorum haline geldiğini iddia ediyor.⁽²⁶⁾ Çorum kelimesinin Oğuzların Alayunt boyuna mensup Çorum'lu oymağından geldiğinde bütün kaynaklar hemfikirlerdir.⁽²⁷⁾ Bu davranış biçimini, 'Ali'nin azı edildiği sıradaki bozuk psikolojisine ve bir türlü tatmin olmayan muhteris kişiliğine bağlayabiliriz.

Mankuriye, Çankırı'nın destandaki ismi olarak biliniyor. İrene Melikoff Çankırı'nın eski adı Kangın/Gangırın'nın, Mamuriye, Engüriya, Yankonya gibi adlara analogi yoluyla benzeyip Mankuriye şekline aldığını iddia ediyor.⁽²⁸⁾

Yine çeşitli kaynaklarda Danişmend-name'deki Mankuriye'nin Çankırı olduğu görüşü ileri sürülmektedir.⁽²⁹⁾ Mirkatü'l-Cihad'da Mankuriye İskilip'in eski ismi olarak veriliyor (10b/18). Diğer taraftan Amasya Tarih'inde H. Hüsameddin daha değişik bir tesbitte bulunuyor. "Bu kasaba esna-yı fetihde Mankuriye ve badehu Gümüş Pazarı namıyla tesmiye edildiği 858 tarihli bir vesai-k-i şer'iyye ile Abdül-melikü'l-kadı be-mediniyyet Gümüş Pazarı imzasıyla muanven olmasından anlaşılmıştır. Badehu Gümüş denmiştir." Amasya Tarih'i c 2, s.288

İ. Melikoff ise, Gümüş kasabasının bölgenin Türk fethinden önceki adının -muhtemelen- Süleyman Ribati olduğu görünüşü ileri sürmektedir.⁽³⁰⁾ Mirkatü'l Cihad'da da Gümüş kasabasının eski adının Süleyman Ribati olduğu açıkca belirtilmektedir.⁽³¹⁾

Bu Mankuriyya-Gümüş Kasabası-Süleyman Ribati isimleri üzerinde H. Hüsameddin'in vesikası önemle göz önünde tutularak tekrar araştırma yapılmalıdır.

Diğer Danişmend-name'de Toras kasrı olarak geçen yer Mirkatü'l-Cihad'da Toras kasrı ve "bi'l-fil Kavak takyesi" ⁽³²⁾ şeklinde geçmektedir. Ali bu yerin eski ve yeni adını birlikte kullanırken burası hakkında bilgi de veriyor. Destana göre, burası Turhal'in üst tarafındadır. Toras adının verilmesinin sebebi ise, Abdülvahab Gazi'nin kafirler arasındaki adının "Toras" olmasındandır ve bu kasrı o bina ettiği için bu şekilde meşhur olmuştur. Burası 16.yy'da "Kavak Takyesi" olarak anılır olmuştur. Melikoff da buraya işaret ederek Şettat'a karşı ilk çarpışmaların geçtiği yer olarak işaret ediyor.⁽³³⁾

Bu bölgelerin fethinden hatıralar olarak bir kaç isim daha zikredebiliriz.

Destanımızda Artuhı'nın memleketi olarak geçen Artukabad bugün Tokat-Yıldızeli arasında Çiftlik kasabası, Yeşilyurt, Sulusaray

ve Artova ilçelerinin yer aldığı bölgedir. Yakın zamana kadar resmi belgelerde ismi Artukabad şeklinde geçiyor. Aynı şekilde Kazabad olarak geçen bölge ise bugün Tokat-Turhal arasındaki Kazova'dır.

Tokat'la Gümenek arasındaki dağın eski adı Melikoff nüshasında Firenk Dağı olarak yer alıyor.⁽³⁴⁾ Mirkatü'l-Cihad'da ise eski ismi Zot-ı Firenk şeklinde geçiyor. 'Ali burada "Kurtbeli didükleri yaylak" (122a/5) diye açıklamada bulunuyor.

Cincife Yazısı olarak geçen yer de Tokat-Niksar üzerindedir. Cincife (Yeni adı Çamağzı) köyü Gökdere bucağına 19 km uzaklıktadır.⁽³⁵⁾ Halkümbed (Yeni adı Kümbetli) Niksar'ın Gökçeyazı bucağına bağlı, şehre 15 km. uzaklıkta bir köydür.⁽³⁶⁾ Karakuş ise, Niksar'ın Çamiçi bucağına bağlı, Niksar'a 22 km. uzaklıkta bir köydür.⁽³⁷⁾

C. MİRKATÜ'L CİHAD'DA ŞAHİS İSİMLERİ ETRAFINDA

Danişmend-name'de en fazla tartışılan hususların başında destanda geçen isimlerin tarihi şahsiyetlerle bağlantıları gelir. Bu tartışmalar Destanın baş kahramanı Melik Danişmend Ahmed Gazi ile Artuhı üzerinde yoğunlaşır.⁽³⁸⁾

Biz destanda Melik Danişmend Ahmed Gazi ve Artuhı dışındaki bazı kahramanların isimlerinden hareketle bazı noktalara işaret edeceğiz.

Mirkatü'l-Cihad'da şahis isimleri Arif Ali nüshasındakilerle hemen hemen aynıdır. Yalnız Artuhı ve Efrumiye Banu isimlerine yerine Mizban ve Mihriban olarak hitap edilmiştir.

Artuhı ve isminin destanda değiştirilmesi hakkında şu bilgiler veriliyor: "Artuhı ki melik-i büzürgvarun yar-i kadimi bir dilaverdür. Artuk Abad anun taht-ı hükümünde ol-

magla Artuhiyye dinilmiştir.

İslama geldikten sonra namı Mizban tayin olunmuştur. Vech-i tesmiyesi melikle mukabil olduğu günün gicesi süfresin götürüp gelüp mihman-nevazlık şekli gösterdiği(nden)dür." Mirkatü'l-Cihad 11a/5-10.

Efrumiye Banu destanımızda Amasya beyi Şettat'ın kızı olarak geçiyor. Müslüman olduktan sonra isminin Mihriban olarak değişmesinin sebebinin Artuhı gibi bir sadık aşığa bunca çileler çektiirmesi olarak gösteriliyor.⁽³⁹⁾

Efrumiye Banu tarihi bir şahsiyet olarak yaşamış bir bey kızıdır. Fakat Amasya beyinin değil Malatya'nın Ermeni beyi Gabriel'in kızı Morfia'dır.⁽³⁹⁾ Hüseyin Hüsameddin Efrumiye Banu'nun tarihi kişiliğini destani kaynaklara dayandırarak Amasya valisi Jotatüs'ün kızı Apa Rumiye olduğunu, Artuhı ile evlendikten sonra da isminin küçük bir ses değişikliği ile Efrumiye Banu haline geldiğini iler sürüyor.⁽⁴¹⁾

Destanımızda Amasya sultanı ve kayserin amcasının oğlu ⁽⁴²⁾ tanıtılan Şettat'ın tarihi kişiliği Tarih-i Al-i Danişmend, Derrütü'l Islak, El-Aylemü'z-Zahir gibi kaynaklara dayanarak H. Hüsameddin tarafından tasdik edilmektedir.⁽⁴³⁾ Buna göre, jotat, jotatus, Rum İmparatoru İzak Komnenus'un amcası oğlu ve Erkiros bin Komnenos'un oğlu ve Bizan İmparatoru tarafından Amasya'ya atanan son validir. Bu isim meşhur Ad kavminin kralı olan Şeddad'ın ismiyle daha sonra özdeşleştirilmiş olmalıdır. Yine meşhur bir kahraman olan Nastor ise payitaht pehlivani ve kayserin amcasının oğlu olarak belirtiliyor.⁽⁴⁴⁾ Yine aynı kaynak Nastor'u Şettat'ın Efrumiye'den başka bir kızının kocası olarak tanıtmaktadır.⁽⁴⁵⁾

Destanda bir Rum prensi olarak geçen Kalyon Rumi ⁽⁴⁶⁾ Osman TURAN'a göre Bizans'ın Komnenler devri İmparatoru Yünnis'tir.⁽⁴⁷⁾ Yine aynı şekilde destanımızda "ke-

ferenün kuvvetlûsi ve heybetlûsi" olarak tanıtılan Matrib ⁽⁴⁸⁾ in, Canik hükümdarı Taroni'nin isminin değiştirilmiş şekli olduğu ifade ediliyor.⁽⁴⁹⁾

'Ali Mirkatü'l-Cihad için esas aldığı nüshada bazı değişiklikler yapmıştır. Özellikle yer isimlerini kendi çağındaki kullanımlarıyla vermektedir. Bunun yanında Artuhı ve Efrumiye'nin de isimlerini değiştirerek Mizban ve Mihriban yapmıştır. Bütün bunların yanında diğer Türkçe isimlere pek dokunmamış, hatta okunuşlarını kolaylaştırmak için hareketlendirmiştir.

Türkçe isimlerin başında Sultan Tursan/Tursan geliyor. Destanda Melik Gazi'nin kız kardeşinin oğlu olarak geçen Sultan Tursan, İstanbul fethini gerçekleştirmek için veziri Hasan bin Eyyub ve ileri gelen komutanları Çavuldur Çağa, Kara Tona ile Kayseri-Niğde güzergahına gidiyorlar.⁽⁵⁰⁾ Daha sonra çeşitli kahramanlıklar gösterip birçok kiliseyi yıkip, islamiyeti Rum topraklarında hakim kılmaya çalışıyorlar. Bu hadise tarihi gerçeklerle örtüşmektedir. ⁽⁵¹⁾

Tursan/Turasan/Torasan diye okunan bu adın Türkçe tur- fillinden geldiği kesindir. Bilindiği gibi Türklerde dilek ve temenni bildirilen bazı çekimli filleri kişi adı olarak verilebiliyor. Dursun, Durdu, Duran... gibi.

Kara Tona da Sultan Tursan'ın maiyetinde bir komutandır. Bu isimde Eski Türkçede 'kaplan' anlamına gelen "tona" kelimesi korunmuştur.⁽⁵²⁾

Çavuldur Çağa, Melik Danişmend'in "yaran-ı kadimi" olarak tanıtılmaktadır.⁽⁵³⁾ Bu kahramanın tarihi kişiliği üzerinde çeşitli yorumlarda bulunulmuştur. Zahir-i Nişaburi'nin Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk adlı eserinde Sultan Alparslan'ın kumandaları arasında Emir Çavuldur'dan söz edilir.⁽⁵⁴⁾ Yine, aynı kahramanın, Anadolu'ya yapılan akınlarda Bizans'a esir düşüp bir süre İstanbul'da yetiştirilen, daha son-

DANIŞMENDLİ - TÜRKİYE SELÇUKLULARI İLİŞKİLERİ

Türkler, Anadolu'ya tarihin muhtelif devirlerinde defalarca gelmiş iseler de düzenli fütühat hareketi XI. yüzyıldan itibaren başlamış ve 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi ile de Bizans imparatorluğu'nun mukavemeti kırılarak Anadolu kapıları Türklere açılmıştır.

Sultan Alparslan bu savaşa katılan emirlerine Anadolu'da fetih hareketine devam etmelerini ve feth ettikleri yerlerin kendilerine ikta olarak verileceğini söylemiştir. İşte cesaret, bilgelik ve üstün başarısı ile Sultan Alparslan'ın dikkatini çeken emirlerden biri de Dânişmend Gazi'dir. Dânişmend Gazi hiçbir engelle karşılaşmadan 1071 yılında Sivas'a gelerek Dânişmendli Beyliğini kurmuştur. Dânişmend Gazi Sivas'ı bir üss olarak kullanmış ve Çavuldur, Tursan, Karadoğan, Osmançık, İltekin ve Karatekin adlı emirleriyle birlikte Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Develi ve Çorum'u topraklarına katarak kısa zamanda beyliğini genişletmiştir (1).

Dânişmend Gazi, Orta Anadolu'da beyliğinin sınırlarını genişletirken, Kutalmışoğlu Süleyman Şah'da 1075 yılında İznik'i kendisine paytaht yaparak Türkiye Selçuklu Devletini kurmuştur. Süleyman Şah, Bizans'ın taht kavgalarından faydalanarak kudretini arttırmış ve hakimiyet sahasını genişletmeye çalışmıştır (2).

Dânişmendli - Türkiye Selçuklu münasebetleri daha çok Süleyman Şah'dan sonra 1092'de yerine geçen oğlu I. Kılıçarslan zamanında Bizans ve Haçlılara karşı birlikte hareket etme şeklinde başlamıştır. Bu dönemde Bizans İmparatoru Aleksios, Anadolu'da ilerlemekte olan Türk fütühat hareketini durdurmak ve Türkleri Anadolu'dan geri atmak için Hz. İsa'nın doğduğu kent olan Kudüs'ü müslümanlardan kurtarmak fikrini Avrupa'ya yayarak tekrar eski gücüne kavuşmayı hedefliyordu. Bu vesileyle Batı Avrupa'da Vatikan Kilisesi önderliğinde başta papa II. Urban ve Pierre l'Hermit olmak üzere Fransız, Alman ve İtalyan liderlerinin kumandasında harekete geçip İstanbul'a gelen yaklaşık 600 bin disiplinsiz ilk Haçlı kitlesi İmparator Aleksios tarafından Ağustos 1096 yılında Anadolu yakasına geçirildiler. Emir Muhammed ve Sultan Kılıçarslan'ın

kardeşi Davut Kulan Arslan, bu büyük Hristiyan Haçlı kitlesini İzmit yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratıp çok büyük bir kısmını kılıçtan geçirdiler. Sağ kalanlar ise İstanbul'a kaçmak zorunda kaldılar.

Söz konusu bu yenilgi üzerine, Avrupa'da hazırlanıp hareket geçirilen askerlik sanatını iyi bilen, zırhlı şövalyelerden oluşan düğ ve kontların kumandasındaki ordular, İtalya ve Balkanlar üzerinden İstanbul'a geldiler. Haçlılar İmparator Aleksios ile "Bizans'tan yardım ve destek almalarına karşılık, Anadolu'da ele geçirdikleri yerleri Bizans'a bırakacaklarına dair söz verdiler." Ocak 1097'de bağlılık andı içtiler. Bizans gemileri ile Anadolu'ya geçirilen Haçlılar, Bizans kuvvetleri ile birlikte Türkiye Selçuklu Devletinin başkenti İznik'i kuşattılar (3). Durumu öğrenen Sultan Kılıçarslan, kuşatmakta olduğu Malatya'dan İznik'e gelip kuşatmayı yaparak şehre girebilmek için sürekli olarak saldırılarda bulunduyorsa da başarı sağlayamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı (3). Bunun üzerine kentteki Selçuklu askerleri 19 Haziran 1097'de yapılan bir anlaşma ile 20 yıldan beri Selçuklu başkenti olan İznik Bizans'a teslim etmek zorunda kaldılar.

İznik'ten çekilen Kılıçarslan, Haçlıları Anadolu içlerinde karşılamak amacıyla Dânişmend Gümüştekin Ahmet Gazi ile Kayseri emiri Hasan'a "süratle gelip kendilerine katılmalarını" bildirdi. Çok geçmeden Kılıçarslan komutasında toplanan Selçuklu ordusu Eskişehir ovasında, Haçlılarla giriştiği şiddetli bir meydan savaşında (Temmuz 1097) baştan aşağı zırhlı ve uzun mızraklı Haçlı şövalyeleri karşısında yığıtçe savaşıp onlara ağır kayıp verdirmelerine rağmen fazla kan dökülmemesi için geri çekilmek zorunda kaldılar. Böylece Türkiye Selçukluları, Marmara kıyı bölgesini bırakıp Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldılar.(5) Sultan Kılıçarslan Eskişehir'den Konya'ya erişen ve zaman zaman Selçuklu

kuvvetlerinin baskınlarına uğrayan Haçlılara karşı, Dânişmend Gümüştekin Ahmet Gazi ve Emir Hasan ve diğer Selçuklu emirleriyle Ereğli bölgesinde yeni bir savaşa girişti ise de burada da istenilen neticeyi alamadı. Bununla birlikte Emir Hasan, Kuzeye yönelip Kayseri'ye doğru ilerleyen çok sayıdaki bir Haçlı ordusuna karşı yığıtçe savaştı ve çekilmek zorunda kaldığı dağ eteklerinde şehit oldu. Bu dağa Hasan Dağı adı verildi. Anadolu 'da büyük bir direnişte karşılaşmayan bu Haçlı kolu Kayseri, Gökşun ve Maraş yoluyla Güney yönüne hareket ederken, Gülek Boğazı üzerinden Çukurova'ya inmiştir.

Dânişmend Gümüştekin Ahmet Gazi, I. Kılıçarslan'la müttefik olarak Haçlılara karşı amansız bir şekilde mücadele etmesine rağmen Haçlıların 1098'de Antakya Prinkepsliği ve Urfa Kontluğu, 1099'da da Kudüs Krallığını kurmalarına mani olamadılar.

Haçlılarla mücadeleden sonra, öteden beri en büyük hedefi Malatya'yı ele geçirmek olan Dânişmend Gümüştekin burayı kuşatma altına aldı. Uzun bir süre kuşatma altında tutuktan sonra Malatya hakimî Gabriel'in yardımına gelen Antakya Prenkepsi Bohemond'un kuvvetlerini pusuya düşüren Gümüştekin Ahmet Gazi, Bohemond'u ve kuzeni Richard'ı esir alarak I. Bauuouin'in yaklaşması üzerine muhasarayı kaldırıp esirleri önce Sivas'a daha sonra Niksar'a götürerek hapsetti. (Temmuz 1100).(7)

Sultan Kılıçarslan, Dânişmendli Gümüştekin Ahmet Gazi'nin, Haçlıları Malatya yörelerinde yenilgiye uğratması (1101) üzerine harekete geçen Haçlı ordusunu sonra bu kez, Ahmet Gazi ile birlikte Amasya yöresine erişen bu Haçlı ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattılar. Kılıçarslan ayrıca Akşehir-Konya-Ereğli yolundan Suriye'ye inmekte olan başka bir Haçlı ordusunu Ereğli yörelerinde adeta imha

Arş. Gör. Bahattin KELEŞ

GOP. Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fak.
Tarih Bölümü

etti (1101). Sultan Kılıçarslan böylece Haçlıları perşan ettiği gibi Anadolu üzerinden Suriye'ye geçme ümitlerini de böylece kırmış oluyordu (8).

Gümüştekin Ahmet Gazi, Amasya yakınlarında Haçlıları bozguna uğrattıktan sonra 1102'de tekrar Malatya'yı muhasara altına aldı (9). Ermeni asıllı Gabriel'in şehir halkına sert davranması ve özellikle Süryani İleri gelenlerini öldürtmesi, muhasara nedeniyle kıtlık çeken halkın tepkisine yol açtı. Süryani askerler kapıları açarak şehri Gümüştekin'e teslim ettiler (18 Eylül 1102). Halka gıda yardımı yapan ve çiftçilere tohumluk ve öküz dağıtan Gümüştekin, Malatya'da huzur ve güveni böylece sağlamış oldu (10).

Sultan I. Kılıçarslan Bizans İmparatoru Aleksios ile bir barış antlaşması imzalayıp batı bölgesini emniyete aldıktan sonra müttefiki durumunda bulunan Danişmendli Ahmet Gazi'nin Malatya'yı muhasara sırasında tutsak aldığı Antakya Haçlı Prensi Bohemond ve Richard'ı 100.000 kurtuluş akçesi karşılığında serbest bırakması ve Sultan Kılıçarslan'a bu paradan hisse vermemesi onu kızdırmış bunun üzerine 1103 yılında Danişmend Gümüştekin Gazi üzerine yürüyerek onu mağlup etmiştir. Danişmend Gümüştekin Ahmet Gazi'nin 1105 yılında ölümü üzerine Sultan I. Kılıçarslan Malatya'yı yeniden muhasara ederek 28 Haziran'dan 2 Eylül'e kadar surları mancınıklarla döğdü. Danişmend Gümüştekin Ahmet'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu Yağıbasan Sultan Kılıçarslan'dan hayatına dair teminat aldıktan sonra şehri Eylül 1105'te Sultan Kılıçarslan'a teslim etti (11).

Gümüştekin Ahmet Gazi'nin ölümü üzerine Danişmendliler büyük bir sarsıntı geçirdiler. Hanedan üyeleri arasında taht kavgaları başladı. Gümüştekin'den sonraki yerine büyük oğlu Emir Gazi geçti. Urfalı Mateos Emir Gazi'nin bütün kardeşlerini öldürttüktan sonra

tahta geçtiğini yazmaktadır (13). Emir Gazi I. Kılıçarslan'ın 1107'de ölümü üzerine meydana gelen iktidar boşluğundan ve oğulları arasında başlayan taht mücadelesinden faydalanaarak, hakimiyet sahasını genişletmeye ve Danişmendlileri eski gücüne kavuşturmaya çalıştı. Emir Gazi I. Kılıçarslan'ın oğulları arasındaki taht mücadelesinde damadı Mesud'u destekledi ve 1116 yılında onu tahta çıkardı (13).

Sultan Mesut devrinde özellikle Emir Gazi'nin Danişmendli tahtında bulunduğu dönemde (1105-1134) Anadolu'daki siyasi hükümrânlığın Selçuklulardan Danişmendlilere geçtiğini görüyoruz. Emir Gazi, Sultan I. Kılıçarslan tarafından fethedilen ve ölümünden sonra da Tuğrul Aslan'ın yönetimine geçen Malatya'yı Aralık 1124'te tekrar kuşatarak ele geçirdi (14). Sultan Mesut'un kardeşi Arap, Mesud'u aileye karşı ihanet etmekle suçlayarak ona karşı baş kaldırdı (15).

Emir Gazi, Sultan Mesut'un kardeşi Arapla mücadelesinde damadı Mesut'u destekledi. Böylece Sultan Mesut kayınpederi sayesinde tahtını korumayı başarırken Danişmendli Emir Gazi'de Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan geniş topraklar üzerinde hakimiyet kurmuş oldu. Anadolu'nun en güçlü devleti haline gelen Danişmendliler 1129 yılında Çankırı, Kastamonu ve bazı Karadeniz sahillerini de kontrol altına aldılar (16).

Anadolu'daki bu başarılarından dolayı Abbasi Halifesi Müstercid ile Selçuklu Sultanı Sencer, Emir Gazi'ye "MELİK" ünvanını gösterir menşurle birlikte davul ve sancak gibi hakimiyet alâmet ve ünvanları, altın gerdanlık ve asâ gönderdiler (17). Ancak elçi bu menşur ve hediye getirdiğinde, Emir Gazi ölüm döşegindeydi. Bir kaç gün sonra 1134 tarihinde öldü. Bu sebeple menşur ve hediyeler Emir Gazi'nin yerine geçen büyük oğlu Melik Muhammed'e verilerek Malatya'da hükümdarlığı

ilan edildi (1134) (18).

Emir Gazi'nin Melik Muhammed'den başka Yağıbasan, Yağan ve Aynüddeve adlarında üç oğlu daha vardı. Emir Muhammed tahta çıkınca kardeşleri Aynüddeve ve Yağan isyan ettiler. Melik Muhammed hükümdarlığının ilk yıllarında bir yandan kardeşleriyle diğer yandan da Bizans saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldı (19).

Bizans imparatoru İoannes Komnenos, Danişmendliler arasındaki taht kavgalarından istifade ederek 1135 yılında Kastamonu ve Çankırı'yı muhasara etti. Ancak Sultan Mesut'la ittifak yapan Melik Muhammed, Bizans kuvvetlerinin geri çekilmesini sağlayarak bu bölgeyi tekrar topraklarına kattı (20).

Melik Muhammed 1135 yılında isyan eden kardeşi Yağan'ı öldürttü. Diğer kardeşi Aynüddeve ise Malatya'ya kaçtı. Melik Muhammed ve kayınpederi Sultan Mesut, müttefik hareket ederek Bizans aleyhine ülkelerini genişletme siyaseti takip etmişlerdir. Bizans İmparatoru Melik Muhammed ile Sultan Mesut arasındaki ittiaka son vermek ve Trabzon'a kadar ilerleyip Kostantin Gobra'sı tenkil etmek maksadıyla 1139 baharında büyük bir ordu ile harekete geçti. Bu seferin ilk hedefi Danişmendlilerin eski payıtahtı olan NİKSAR şehri idi (21). Çok güçlü Niksar önüne gelen İmparator İoannes, şehri uzun bir müddet kuşattı ise de Selçuklu-Danişmendli ittifakı sebebiyle kuşatmayı bırakmak zorunda kaldı ve 1141 yılında İstanbul'a geri döndü (22). Böylece Bizans'ın Anadolu'yu Türklere kurtarmak veya hiç olmazsa onları bir daha hücumu geçemeyecek bir hale düşürmek gayesi ile giriştiği bu mühim sefer de yine Danişmendli-Selçuklu ittifakı sayesinde başarısızlıkla neticelendi.

Fakat çok geçmeden Danişmendli hükümdarı Melik Muhammed'in Aralık 1143 yılında Kayseri'de ölümü üzerine oğulları ara-

sında çıkan taht mücadelesi sonucunda, Danişmendli Devleti'nin Anadolu'daki siyasi kudreti zayıfladı ve dolayısıyla Türkiye Selçuklu Devleti'nin ülkede hakimiyeti yeniden önem ve kudret kazandı (23).

Melik Muhammed'in Zünnun, Yunus ve İbrahim adlarında üç oğlu vardı. Bunlardan Zünnun'u veliahd tayin etmişti, fakat Sivas meliki olan kardeşi Nizameddin Yağıbasan Melik Muhammed'in hanımıyla evlenerek Kayseri'de yönetimi ele geçirdi. Zünnun ise Zamanı'ya kaçmak zorunda kaldı. Fakat kısa bir müddet sonra tekrar Kayseri'ye hakim oldu. Daha önce Haçlılara sığınmış olan Emir Gazi'nin oğlu Aynüddeve, Melik Muhammed'in ölümünden sonra Elbistan ve Malatya'ya hakim oldu (24).

Böylece Danişmendliler Melik Muhammed'in ölümünden sonra 3. kola ayrılarak Aynüddeve Malatya'da Zünnun Kayseri'de ve Nizameddin Yağıbasan'da Sivas'ta hakimiyet kurmuşlardı. Bu durum sadece Türkiye Selçukluları ve diğer rakiplerine karşı değil aynı zamanda kendi aralarında da hanedanın çöküşüyle sonuçlanacak büyük bir mücadelenin başlangıcını oluşturdu. Bu durumdan istifade eden Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesut, Danişmendliler arasında baş gösteren bu taht mücadelesini fırsat bilerek hakimiyet sahasını genişletmeye başladı.

Sultan Mesut'un Zünnun'u desteklemesi üzerine Malatya Meliki Aynüddeve ile Sivas Meliki Nizameddin Yağıbasan Sultan Mesut'a karşı ittifak yaptılar. Aynüddeve Yağıbasan'ın desteğiyle Elbistan ve Ceyhan yöresini istila edince Sultan Mesut derhal Sivas'a yürüyüp şehri ele geçirdi ve küçük oğlu Şahin Şah'ı Ankara, Çankırı ve Kastamonu valiliğine getirdi (1142) (25).

Daha sonra Sultan Mesut Malatya'ya hareket ederek şehri 3 ay kuşatmasına rağmen bir netice elde edemedi (1143) yılında

geri döndü. Bizans İmparatoru İoannes'in 1143'te ölümü üzerine rahatlayan Sultan Mesut, yeniden Dânişmendli topraklarına hücum başladı. Aynüddeve'nin hakimiyeti altında bulunan Elbistan ve Ceyhan'ı 1141'te alarak oğlu II. Kılıçarslan'ı bu bölgeye melik olarak atadı.

Sultan Mesud, özellikle Haçlılarla girdiği mücadeleler sırasında, Dânişmendli hükümdarı Yağbasan'ın 1151 yılında Karadeniz kıyılarına saldırması ve Malatya Dânişmendli hükümdarı Zülkarneyn ile kendi aleyhine bir anlaşma yapması üzerine 1152 yılında harekete geçerek Yağbasan'ı savaşmaksızın itaat altına aldıktan sonra Malatya üzerine yürüyüp şehri kuşattı. Savaşa cesaret edemeyen Zülkarneyn ve annesi, Sultan Mesut'un huzuruna çıkıp itaatlarını arzettiler. Bunun üzerine Sultan Mesut, kendisine tabi olarak yönetimi yeniden Zülkarneyn ve annesine bıraktı. Böylece Sultan Mesut, Sivas, Malatya ve Kayseri'de hüküm süren Dânişmendli emirlerinin kendisine tabi olmalarını sağlamış oldu (26).

Sultan Mesud 40 yıla yakın bir saltanat ve mücadele döneminde çok sabırlı ve ıhtiyaçlı bir siyasetle Selçuklu Devletini yok olmaktan kurtararak tekrar Anadolu'ya hakim bir duruma yükseltti. Zekası ve enerjisi sayesinde Bizans İmparatorluğunu ve Haçlıları mağlup ederek Türkler için Anadolu'yu emniyetli bir vatan haline getirdi. İlk defa onun zamanında, Batı kaynaklarında Anadolu'nun "Türkia" adıyla kaydedilmesi ve anılması da çok manalıdır (27).

Sultan Mesut'un 1155 yılında ölümü üzerine yerine oğlu II. Kılıç Arslan geçti. Bizans imparatoru Manuel Komnenos'un Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'a karşı bazı ittifaklar içerisine girdiği görülmektedir. Manuel Komnenos, geniş bir siyasi saldırıya geçerek Kılıç Arslan'a karşı, Yağbasan, II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşah, Kayseri emiri Zünnün

ve Malatya emiri Zülkarneyn ile ittifak yaptıktan sonra ayrıca, Güneyde Haçlılar'dan da yardım sağladı. Bu ciddi durum karşısında Kılıç Arslan, Manuel ve Yağbasan'a özel elçiler gönderip "anlaşma" önerisinde bulundu ise de her ikisinden red cevabı aldı (28). Bunun üzerine Kılıç Arslan, Dânişmendli Yağbasan'a 1160 yılında Elbistan ve yöresini terk ederek onu bu ittifaktan koparmaya çalıştıysa da, bu teşebbüsünden de bir sonuç alamadı (29).

Dânişmendli Yağbasan bir yandan Sultan II. Kılıç Arslan'ın teklifini reddederken, düşmanlığını daha da ileri götüren bir tavır içerisinde girdi. Erzurum Saltuklu Atabegi İzzeddin Saltuk'un kızı ile Sultan II. Kılıç Arslan'ın karısını getiren gelin alayını basarak gelini kaçırıp, Kayseri Meliki olan Yeğeni Zünnün ile evlendirdi. Buna çok üzüldüğü ve sinirlendiği anlaşılan Sultan Kılıçarslan, kuvvetleriyle Yağbasan üzerine yürüdüysede Bizans kuvvetleri tarafından desteklenen Dânişmendli ordusu önünde büyük bir yenilgiye uğratıldı (1162) (30).

Sultan II. Kılıçarslan 1159 yılında kurulan ittifakı dağıtmak için 1162 yılında İstanbul'a gidip Bizansla anlaşmaktan sonra, kendisine düşmanlık yaparak zor duruma düşüren Dânişmendliler, Nureddin Mahmut ve müttetikleriyle tekrar hesaplaşmak üzere büyük bir hazırlığa girişti.

Sultan II. Kılıçarslan ile müttetikleri kısa bir kuşatmayı müteakip Malatya'yı zaptettiler. Daha sonra Yağbasan'ın kontrolünde olan Sivas'a doğru yürüdüler. Yağbasan, Sultan Kılıçarslan'ın güçlü ordusu karşısında bu kez tutunamayarak Sivas'tan çekilmek zorunda kaldı ve Sultan Kılıçarslan böylece Sivas'a da hakim oldu. Yağbasan'ın 1164 yılında ölümü üzerine Sultan Kılıçarslan'ın işleri epeyce kolaylaştı ve kardeşi Şahin Şah üzerine yürüdü. Onu yenilgiye uğratarak bölgeyi tamamen ele geçirdi.

di. Daha sonra Sultan Kılıçarslan Dânişmendlilerin elinde bulunan Tohme Suyu Vadisini, Darende, Elbistan ve Gedük vadilerini tamamen ele geçirdi (1165). Harekatına devam eden Sultan II. Kılıçarslan, Nureddin Mahmut tarafından işgal edilen, Maraş, Gök-sun ve Behisni'yi de ele geçirdi (1167) (31).

15 Mayıs 1174 tarihinde Nureddin Mahmud'un anı ölümü ile Sultan II. Kılıçarslan büyük bir rakibinden daha kurtuldu. Böylece Sultan Kılıçarslan Dânişmendlileri ortadan kaldırmak için fırsat kollayarak bu olaydan süratle faydalanma yoluna gittiği görüldü. Sultan II. Kılıçarslan 1175 yılında başta Sivas olmak üzere Niksar, Tokat ve diğer Dânişmendli bölgelerini zapt ederek Dânişmendli Beyliği'ne son verdi. Son Dânişmendli Meliki Zünnün ile Sultan Kılıçarslan'ın kardeşi Şahin Şah son çare olarak Bizans'a sığınmak zorunda kaldılar (32).

Diğer yandan Sultan II. Kılıçarslan kendisine sığınan Dânişmendli Muhammed'i (eski Malatya emiri) Konya Ereğlisi Beyliğine tayin etmişti. Emir Muhammed bilahare Nureddin Mahmud'a eser düşmüş ve Bire'de hapsedilmişti. Nureddin'in ölümünden sonra bir fırsatını bulup hapisten kaçmayı başaran emir Muhammed Malatya'ya gelmiş ve halkın yardımını sağlayarak saraya bir baskın düzenleyip kardeşi Malatya emiri Feridun'u öldürerek tekrar beyliğinin başına geçmişti (15 Şubat 1175). Sultan II. Kılıçarslan, Malatya'yı bu Dânişmendli Melikin elinden ancak 1177 tarihinde alabilmiştir (33).

Bu tebliğimde sunmaya çalıştığım Dânişmendli - Türkiye Selçukluları ilişkilerini tarihi seyir içerisinde inceleyerek zaman zaman bu iki Türk Devletinin Bizans ve Haçlılara karşı birlikte hareket ettiklerini bazen de Bizans'ın oyununa gelerek kendi aralarında nüfuz mücadelesine giriştiklerini belirtmeye çalıştım.

1. Abdülkerim Özyayın, "Dânişmendliler" DGBİT C.VIII, s. 122-123
2. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s.63
3. A. Sevim-E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1993, s.430
4. A. Özyayın, "Dânişmendliler" DOBİT.C.VIII.122-123 A. Basılıy, *Bizans Tarihi* (Çev. Haluk Şaman) C.II, s.326, A. Sevim-Yaşar Yöcel, *Türkiye Tarihi*, Ankara 1989, s.112-113
5. A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s.431
6. A. Sevim-Y. Yöcel, a.g.e., s.113-114
7. A. Özyayın, "Dânişmendliler" DIA.C.VIII., s.470; Georg Otto-rogrsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. F. İslitan), Ankara 1991, s.337; İşin Demirkent, *Urfa Haçlı Konluğu Tarihi*, Ankara 1990, s.67.
8. A. Sevim-Yaşar Yöcel, a.g.e., s.114
9. O. Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İst. 1969, s.220
10. A. Özyayın, "Dânişmendliler" DIA, C. VIII, s. 470
11. O. Turan, *Türkiye Tarihi*, s.107
12. M. Halil Yinanç, "Dânişmendliler" I.A.C.111., s.469
13. A. Özyayın, "Dânişmendliler", DIA, C. VIII., s.470; İ. Kefesoğlu, *Selçuklu Tarihi* İst. 1972, s.92.
14. A. Sevim - E. Merçil, a.g.e., s.438
15. Claude Cahen, (Çev. Yıldız Noran), *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İst. 1994 s.106.
16. A. Özyayın, "Dânişmendliler", DIA, C.VIII, s.470
17. O. Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İst. 1969, s.221
18. M.H. Yinanç, "Dânişmendliler", I.A., C.II, s. 470; Mehmet Canatır, "Cenabi Tarhinde Dânişmendliler ve Bazı Mülahazalar" Meilik Ahmet Dânişmend Gazi ve Dânişmendname Sempozyumu Tebliğleri (10-11 Haziran 1995), Niksar, s.22
19. A. Özyayın, "Dânişmendliler" DGBİT, C.VIII, s.131
20. A. Özadın, "Dânişmendliler", DIA, CVIII, s.471
21. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s.176
22. A. Sevim - E. Merçil, a.g.e., s.139
23. A. Sevim - Y. Yöcel, a.g.e., s.125-126
24. A. Özyayın, "Dânişmendliler" I.A. C.II s.473; A. Özyayın, "Dânişmendliler" DIA, C.VIII, s.471
25. A. Sevim - Y. Yöcel, a.g.e., s.128
26. O. Turan, *Selçuklular Tarih ve Türk İslam Medeniyeti* s.224
27. C. Cahen, a.g.e., s.113; A. Sevim-Y. Yöcel, a.g.e., s.131
28. Abdülhaluk Çay, *II. Kılıçarslan*, Ankara 1987, s.35
29. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.201; M.H. Yinanç, "Dânişmendliler", s.472; A. Çay, a.g.e., s.35
30. A. Çay, a.g.e., s.43 vd.
31. C. Cahen, a.g.e., s.115
32. A. Çay, a.g.e., s.48

DANIŞMEND AHMED GAZİ ve NIKSAR'IN FETHİ

Danışmendliler'in kurucusu Danışmend Gazi'nin hayatı ve soyu hakkında kaynaklar değişik bilgiler vermektedir. Tarihi kaynak olmaktan çok destani bir roman özelliği taşıyan Danışmend-name'de; asıl adının Melik Ahmed olup Malatya Emiri Ömer'in kızı ile Ali b. Mızrab'ın oğlu olarak Malatya'da dünyaya gelir. Battal Gazi'nin torunu Sultan Turasan ile arkadaş olur. Bir taraftan ondan silahşörlük öğrenirken diğer taraftan İslami ilimlere çalışır ve kısa zamanda alim olur. Bundan dolayı kendisine "Danışmend" lakabı verilir. Bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i görür, ondan cihad ve gaza için emir alır. Aynı gece Sultan Turasan'da rüyasında dedesi Seyyid Battal Gazi'yi görüp ondan benzer bir emir almıştır. Bunun üzerine Bağdat'a bizzat gittikleri veya Eyyub b. Yunus ile Süleyman b. Numan'ı gönderip Abbasi halifesinden cihad ve gaza için izin isterler. Halife kendilerine izin verir ve Battal Gazi'nin sancağı ile Ebu Müslüm-i Horasanî'nin alemini onlara teslim eder, kendilerini cihad ve gazaya teşvik eder. Böylece 970-71 (360 H.) yılında Rum diyarında gaza ve cihada başlarlar. Çavuldur, Çaka, Hasan b. Meşiyi, Eyyub b. Yunus, Süleyman b. Numan, Kara Doğan, Kara Teğin gibi kişiler de kendilerine katılır. Harabe haline gelmiş olan Sivas kalesini ele geçirerek burayı tamir edip kendilerine merkez yaparlar ve civar şehirleri feth için harekete geçerler. Danışmend Gazi, ünlü bir Rum cengaveri olan Artuhi ile karşılaşır onu yenerek müslüman eder ve arkadaşları arasına alır.

Danışmend Gazi, Sultan Turasan'ı, bir grup gazi ile İstanbul'u fethetmeye yollar; ancak onlar başarılı olamazlar, hatta Sultan Turasan, Alemdağı'nda şehid düşer. Ankara (Muriye), Çankırı (Mankuriye), Kastamonu, Gerede taraflarına seferler düzenlenir. Bundan sonra Danışmend Gazi esas olarak bütün faaliyetlerini Yeşilirmak havzasının fethine ayırır. Çorum (Yankoniya), Tokat (Dokiya), Zile (Karkariye), Niksar (Harsanosiya) gibi şehir ve kaleleri alır. Danışmend Gazi en son, Efromiya adlı yenilmez bir cengaver olan ve ihtida ederek Artuhi ile evlenmiş bulunan genç kızın babasının elindeki Amasya (Harşana) kalesini alır. Canik tarafını da ele geçirmek isterken yolda

yaralanarak Niksar'a döner ve orada vefat eder, türbesi Niksar'dadır. Ancak bunun bilinen tarihi olaylarla ilgisi olmadığı ortadadır. 934 (H.322) yılından beri Hristiyan hakimiyetinde olan Malatya'dan 970-71 (360)'de böyle bir mücahid grubunun çıkması mümkün değildir.

Ortaçağ'ın güvenilir tarihçilerinden İbnü'l-Esir, Danışmend'in asıl adının Taylû olduğunu, Türkmenlere öğretmenlik yaptığını ve zamanla hükümdarlığa kadar yükseldiğini (1) belirtir. Kerimüddin Aksaraylı, Danışmend'in Malazgirt Zaferinden sonra Niksar, Tokat, Sivas, Elbistan ve civarını ele geçirdiğini (2) Reşidüddin Fazlullah-ı Hamedani de onun Malazgirt savaşına katıldığını ve önemli rol oynadığını (3) söyler.

Danışmend Gazi'nin çağdaşı Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos ise eserinin bir yerinde onun menşei dolayısıyla Ermenistanlı veya aslen Ermeni olduğunu4 söylerken başka bir yerinde ondan "Sivas'ın ve bütün Rum memleketinin sahibi bulunan İranlı Emir Danışmend"(5) olarak söz eder, menşei hakkında çelişkili bilgiler verir. XIII. yüzyılın Ermeni tarihçilerinden Vardan'da aynı bilgileri tekrar eder(6) ki büyük ihtimal Urfalı Mateos'u kaynak olarak kullanmıştır. XVIII. yüzyıl Ermeni tarihçisi Çamiçyan, Danışmend'in bir Ermeni prensi olduğunu, ancak Rumların şiddetine dayanamayarak İran'a gidip, müslüman olduğunu ve Sultan tarafından Sivas'a ve Rum sınırına danışman tayin edildiğini söyler(7).

Süryani Mihaîl Taonuşman (Danışman) adlı bir Türk emiri Kapadokya'ya saldırıp Sivas, Kayseri ve Şimal (kuzey) mintikalarına hakim oldu'8 diyerek onun Türk asıllı bir emir olduğunu ifade etmektedir. Danışmend Gazi'nin Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman b. Kutalmış'ın dayısı olduğu da bazı kaynaklarda zikredilmektedir(9).

Kaynaklardan anlaşıldığına göre bir

Türkmen ailesine mensup olan Danışmend Gazi, hem Türkmenler'e öğretmenlik yapıyor, hem de Türkmen emirleriyle beraber kafilere karşı cihad ediyordu. Sultan Alp Arslan'ın 1064 yılında çıktığı Kafkasya seferi sırasında diğer Türkmen beyleriyle ordugaha giderek Selçuklu ordusuna yol gösterdi. Bu tarihten itibaren Sultan Alparslan'ın hizmetine girdi. Bileliği, cesareti, yiğitliğiyle Sultan Alparslan'ın dikkatini çekti ve en güvenilir emirleri arasında yer aldı. Malazgirt Savaşı'na katılan Danışmend Gazi zaferin kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Sultan Alp Arslan barış teklifinin Bizans İmparatoru Romanos Diogenes tarafından reddedilmesi üzerine Artuk, Saltuk, Mengüçük, Danışmend, Çavlı ve Çavuldur adlı emirleriyle yüksek bir yerden Bizans ordugahını gözetledikten sonra savaşla ilgili olarak onların görüşlerini sordu. Bunun üzerine Danışmend Gazi "Müsaade ederseniz arz edeyim" dedi ve şunları söyledi;

"Bugün çarşambadır, saadetle geri dönelim. Bugün ve yarın silahlarımızı hazırlamakla geçirelim. Elbiselerimizi temizleyip zemberekle yıkayıp, kefenlerimizi hazırlayalım. Cuma günü hatiplerin minberlerde "Ya Rabbi, İslam ordularını mansur ve muzaffer eyle" diye dua ettikleri zaman, ihlasla tekbir getirip küffarın üzerine saldıralım; eğer şehitlik saadetine erişirsek" (bu) ne güzel mükafat" (10) ve eğer galip ve muzaffer olursak: "Bu ne büyük başarıdır" (11) mealindeki ayetleri okuyarak herkese cesaret ve manevi moral vermiştir. Bütünbeyler de Danışmend'in bu fikrini beğenip geri dönmüşler, kararlaştırılan zaman gelince tekbir getirip düşmanın üzerine hücum ettiler ve galip geldiler(12).

Sultan Alp Arslan savaşa katılan emirlerden Anadolu'da fetihlerde bulunmalarını istemesi ve fethedecekleri yerlerin kendilerine iktâ edileceğini bildirmesi üzerine zaferden sonra fetihlere girişen beyler arasında Danış-

Arş.Gör.Mehmet Emin ÜNER
Harran Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fak.
Tarih Bölümü

mend Gazi de vardı. Malazgirt Zaferi'nin ardından Sultan Alparslan; Erzurum ve civarını Saltuk Bey'e; Mardin ve Harput yörelerini Artuk Bey'e; Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar'lı Mengüçük Gazî'ye; Maraş ve civarını Emir Çavuldur'a; Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri'yi de, Danişmend Gazî'ye ikta etmiştir.

DANIŞMEND GAZİ'NİN FETİHLERİ

Sultan Alp Arslan fethedeceği yerleri vergiden muaf tutacağı; Danişmendoğullarını hiçbir şekilde huzursuz etmeyeceği; Selçuklu hanedanına mensup şehzadelerin de onun ülkesine müdahale etmeyeceği teminatında bulunduğu Danişmend Gazi, zaferden sonra Sivas'a geldiği zaman şehir harap halde idi. İmparator R. Diogenes, Malazgirt seferine giderken şehir yıkılmış ve Ermeni halkını beyleri Adon ve Abu Sahl ile birlikte oradan çıkarmış ve bir kısmını öldürmüştü.

Bizanslılar, XI. yüzyıl başlarında Doğu Anadolu küçük Ermeni krallıklarına son vermiş ve kralları halkları ile birlikte Sivas'a Orta Anadolu'ya sürmüştü. 1080 yılında Filaretos'un kuvvetlenmesiyle de Bizanslılar Orta Anadolu'dan uzaklaşmış bulunduğu gibi Ermeni prensleri de düşmüştü. Rum ve Ermeni düşmanlığı Türk fetihlerini kolaylaştırmış, Danişmend Gazi bir mukavemetle karşılaşmadan Sivas'ta yerleşmişti. Zaten Bizans'ın gücü 1071-1080 yılları arasında tamamen kırılmış ve Orta Anadolu'da hiçbir tesiri kalmamıştı. Danişmend Gazi Sivas'ta 1071'de Danişmendli hanedanını kurdu. Bu şehri kendisine üs olarak kullanıp, Çaka, Turasan, Kara Doğan, Osmancık, İltegin ve Kara Tegin adlı emirleriyle Amasya, Tokat, Kayseri, Elbistan, Develi, Çorum ve Niksar'ı zaptetti (Niksar fethi üzerinde biraz durmak istiyorum).

Niksar kuşatması ve fethi Danişmendliler tarihinde ve destanda çok büyük bir önem taşıdığı halde hiç bir kayıt yoktur. Da-

nişmend-nameye göre Niksar'ın kuşatılması ve fethi çok zor ve uzun sürmüştür. Bir defasında mağlup olup, Trabzon'a koşan Gabras'dan sonra Taronit'e 80.000 kişilik Rum ve Ermeni askeri ile Niksar'a kadar gelmiş; çok kan dökülmüş, fakat sonuçta Danişmend Gazi zafer kazanmış ve Niksar'ı fethetmiştir. Buranın Melikşah'ın ölümünden sonra ve Birinci Haçlı Seferinden (1097) önce fethedilmiş olması kesindir. Çünkü Kılıç Arslan'ın Haçlılarla karşı mücadeleye katılırken Niksar'da bulunan Danişmend Gazî'ye mektup yazması 1001'de alınan Haçlı esirlerinin de oraya gönderilmesi bunu göstermektedir. Böylece Niksar fetholünce Danişmend Gazi, orasını, sahil Rumlarına karşı mücadelede, kendisine hem bir üs, hem de devletin başkenti yapmıştır. Nitekim Osmanlılarda Bursa ve Edirne'yi başkent yaparken, aynı stratejik sebeplerle sınırlara yakın olmayı tercih etmişlerdi. Niksar'ın büyük bir önem kazanması ve Danişmend Gazî'nin türbesinin burada bulunması sebebi de budur.

Danişmend Gazî, Malatya ile yakından ilgileniyordu. Gabriel'in elinde bulunan bu güzel şehri bir an önce elde etmeyi düşünüyordu.

Fırat boylarında türeyen Rupen oğlu Konstantin, Kongh-Vasil ve Hetum oğlu Oşın gibi Ermeni prenslerine karşı Süleyman-Şah'ın kardeşi Alp İlig ve Sumeysat Emiri Baduk ve başka Türk beyleri mücadele ediyordu. Gabriel, güzel Morfia'yı Urfa sahibi Ermeni Thoros'a vadedip onun yardımını sağlamış; Alp İlig Urfa'da bir suikasta gidince Davud'un reisliğinde kalan askerleri gelip Malatya'yı kuşatmışlardı. Bu olay Danişmend Gazî'yi kıskırtmış ve göz koyduğu Malatya'yı kurtarmak için bu Türklerle Gabriel arasına girmiş ve onunla barış yaparak uygun bir fırsatı beklemiştir.(13) Lakin Kılıç Arslan Bizans İmparatoru ile anlaştıktan sonra doğu'ya dönmüş ve 1095'de Malatya'yı kuşatmıştı. Birinci Haçlı ordusu Eskişehir'den

geçtikten sonra Kılıç Arslan Danişmend Gazi ile komutasında ağır silahlarla donatılmış 80.000 piyade bulunarak ve Kapadokya Emiri Hasan'ın kuvvetlerini de yanına alarak Ereğli'de Haçlılar karşısına çıktılar ve burada çok çetin bir savaş oldu. Hasan Bey, çok büyük kahramanlıkları göstermiş, çok şehit vermiş ve Hasan Dağı'na çekilmiştir (14).

Birinci Haçlı seferinin Anadolu'da yarattığı sarsıntıdan faydalanan Bizans İmparatoru Alexis, Kılıç Arslan'a ait İznik ve Marmara sahillerini geri alırken Trabzon dükası Th. Gabras da Danişmendliler'e karşı saldırıya geçmişti. Kılıç Arslan, Haçlı seli geçtikten sonra Bizanslılara karşı savunma ve saldırıya başlarken Danişmend Gazi de Rumlar'a karşı harekete girişti. İsmail komutasında gönderdiği bir ordu Bayburt'u işgal eden Trabzon Rumlarıyla savaşa girişti. İsmail 1098 Haziran'ında Çoruh kıyısında Gabras'ı bozguna uğrattı. Danişmend Gazi sahil Rumlarını atıp Bayburt'u tekrar aldıktan sonra Malatya'ya karşı emellerini gerçekleştirilmeye fırsat buldu.

Gerçekten de Kılıç Arslan, Bizanslılar ile diğer Selçuklular da Haçlılarla uğraştığından şimdi durum uygun görünüyordu. Suriye'de yerleşen Haçlıların Fırat boyunca ilerlemeleri işi harekete çabuklaştırmaya sebep oldu. Nitekim Franklar 1099 da önemli bir güçle Sumeysat üzerine yürüyerek orada kendileri için Urfa, Antakya ve Malatya arasında teşkil eden Balduk'u kuşattılar. Fakat geri çekilmek zorunda kaldılar. İkinci ve daha güçlü bir kuşatmaya dayanamayacağını anlayan Balduk, şehri 10.000 dinar karşılığında Franklara satmaya mecbur oldu.(15) İşte Haçlıların bu ilerlemeleri ve Gabriel ile ilişkiye girişmeleri dolayısıyla dır ki; Danişmend Gazi, 1098 yılında, büyük bir ordu ile Sivas'tan Malatya üzerine yürüdü ve şehri kuşattı. Malatya'nın surları sağlam olduğundan fetih kolay değildi. Bu sebeple Danişmend Gazi şehrin yollarını ve

civarı ile bağlarını keserek teslim olmaya zorladı. Böylece o, üç yıl yazları gelip kuşatıyor ve kışları Sivas'a dönüyordu. Uzun süre dayanamayacağını anlayan Gabriel, Antakya prensi Bohemund'a elçiler göndererek bir anlaşma karşılığında şehri ve güzelliği ile meşhur olan kızı Morfia'yı kendisine vereceğini teklif ediyordu (16).

Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Bohemynd bir çok Haçlı beylerini ve bir kısım Ermeni prenslerini toplayarak Malatya'ya doğru hareket etti. Haçlıları sevinçle karşılayan; fakat geldikten sonra zulümlerine gören Ermeniler, Danişmend Gazî'ye haber verdiler. Bunun üzerine Danişmend Gazi, kuvvetleriyle Malatya yakınlarında Haçlıları ani bir baskına uğrattı ok yağmuruna tuttu ve kılıçtan geçirdi. Pek az Haçlı kurtulup Urfa'ya kaçabildi. Pek çok esir alındı. Bunlar arasında meşhur Bohemund ve Richard gibi Frank beyleri de vardı.

Bu zafer İslam Türk dünyasında ne kadar sevinç yarattı ise Haçlılar arasında da o derece ümitsizliğe sebep oldu. Bu zafer Danişmend Gazî'nin şöhretini yükseltti. 1100 yılında kazanılan bu zaferden sonra Danişmend Gazi, Sivas'a döndü (17). Haçlıların felaketinden ve Danişmend Gazî'nin Sivas'a dönmesinden sonra Urfa Kontu, Gabriel'in daveti üzerine Malatya'ya gelir, Gabriel onun hakimiyetini kabul eder ve kızı Morfia'yı da ona verir. Danişmend Gazi, bir yandan yeni Haçlı ordularının Niksar'a doğru hareket ettikleri haberi, öte yandan Gabriel'in Bodven'in himayesine girmesi dolayısıyla, bir süre Malatya fethinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.

DANIŞMEND GAZİ'NİN HAÇLILARA KARŞI ZAFERLERİ VE MALATYA'NIN FETHİ

Frankların Malatya civarında yenilmeleri ve meşhur Haçlı beylerinin Niksar'da bu-

lunluları ve buna karşılık Kudüs'ün zaptı Avrupa'da heyecana ve yeni seferlerin hazırlanmasına sebep oldu. Hareket Saint Gilles'in Avrupa'ya dönüşü ile kuvvetlendi. Gerçekten de onun komutasında bulunan 100.000 kişilik bir ordu 1101 baharında İstanbul'dan Anadolu'ya geçti. Bu ordunun hareketini öğrenen Kılıç Arslan yanında az bir kuvvete sahip olmakla beraber, çok daha tecrübeli ve hazırlıklı olarak Haçlıları İznik yakınlarında ilerlerken tamamiyla imha etti. Normand ve Nombardlardan oluşan daha büyük bir ordu arkadan geliyordu. Kılıç Arslan Niksar'da bulunan Danişmend Gazi'ye ve diğer Türk beylerine mektuplar yazarak onları yardıma çağırdı(18). Haçlı ordusu yaz başlarında İzmit'e geldi, oradan Niksar'a gitmek üzere Ankara istikametine harekete devam ettiler. Türkler Haçlılar'a karşı gruplar halinde saldırıya geçiyorlardı.

Haçlı ordusu Temmuz başlarında Kastamonu'dan Amasya'ya doğru güçlükle ilerliyorlardı. Bu sırada Amasya Danişmend Gazi'nin oğlu İsmail'in idaresinde bulunuyordu. Haçlılar Amasya'yı kuşattılar. Bu kuşatma sırasında Kılıç Arslan ve Danişmend Gazi orduları ile Haçlıların karşısına çıkarak yorgun, aç ve bu orduyu ani bir baskınla bozguna uğrattılar ve kılıçtan geçirdiler (5 Ağustos 1101). Bu imha hareketi yalnız Niksar'da bulunan Frank esirlerini kurtarma ümitlerini kırmadı; Haçlı ordularının bir daha bu yolu denemelerine de imkan vermedi.

Danişmend Gazi bu zaferlerden sonra hasretini çektiği Malatya'yı almak fırsatını bulmuştu. Danişmend Gazi, Malatya civarında Haçlı prenslerini esir aldıktan sonra Gabriel'e şehri kendisine teslim etmesini bildiriyor, fakat o Urfa kontu Bodovin'e güvenererek reddediyordu. Bunun üzerine Danişmend Gazi, kendisine: Bodavin dikkat et, ona fazla güvlenme! Zira o da Bohemound gibi elimde olacaktır" diyordu.

Malatya müslümanların elinden çıktık-tan sonra müslüman nüfusu imha edilmiş; Bizanslılar şehire Ermeni ve Süryani'leri yerleştirmişlerdi. Şehrin Süryani ve Ermeni halkı Bizanslılara düşman idi. Ermeni Gabriel buraya yerleştikten sonra onun zulmü dolayısıyla halk daha fazla şikayetçi idi. Hatta Türklerin adaleti dolayısıyla bilhassa Süryaniler onları Franklara tercih ediyorlardı. Kılıç Arslan Malatya'yı kuşattığı sırada Gabriel ve Rumlar, şehri Türklerle teslim niyetinde oldukları için, oradaki Süryani papazlarının bir kısmını 4 Temmuz 1095 tarihinde öldürdüler. Bu olay da şehirde büyük bir kaynaşma yarattı.

Danişmend Gazi ordusuyla Sivas'tan Malatya'ya yürüdüğü zaman şehrin durumu böyle idi. Şehir kuşatılınca büyük bir kıtlık başladı. Kuşatma sırasında sıkışan Süryani halk Malatya metropoliti bulunan Bar Sabuni'yi Gabriel'e gönderip onu barışa yaklaştırmak istedi. Bunu kendi aleyhinde bir suikast sanan Malatya hakimi onu ve bir çok ileri gelenleri öldürünce askerler de ihanet etmeye mecbur kaldılar. Böylece şehrin kapıları açıldı ve Danişmend Gazi askerleriyle şehre girdi. Malatya, Danişmend Gazi zamanında bir huzur ve bolluğa kavuştu (18 Eylül 1101) (19).

Danişmend Gazi'nin Malatya'yı alması Anadolu Sultanı sıfatıyla ve bu şehre karşı girişimleri ve emelleri dolayısıyla Kılıç Arslan'ı üzdü ve iki hükümdar arasındaki iyi ilişkileri bozdu. Bunun yanında Niksar'da esir bulunan Haçlıların fidyesi de aradaki anlaşmazlığı artırdı. Bizans İmparatoru Alexis, Danişmend Gazi'ye Bohemond'u yanında tutması için 260.000 altın teldif ediyordu.

Kılıç Arslan hem Anadolu sultanı olmak, hem de Haçlı seferlerinde müttefik bulunmak dolayısıyla bu fidyenin yarısının kendisine verilmesini istiyordu. Danişmend Gazi buna yanaşmayıp, Bohemound ile anlaşınca, Kılıç Arslan ile araları tamamen açıldı.

Kılıç Arslan ile Danişmend Gazi, Haçlılara karşı destanî kahramanlıklar gösterdikten sonra böylece araları açıldı ve birincisi Bizanslılara ikincisi de Haçlılarla anlaşmalar yaptılar. Rivayete göre Bohemound'un fidyesi ve tahliyesinde kendisine bir hisse ayırmadığı için Kılıç Arslan, Danişmend Gazi'ye yazdığı mektupta: "Türk ırkının evladı, biraderim Danişmend! Bugüne kadar Türklerin zaferlerine yardım ettin. Fakat şimdi ismin ve şöhretin düştü. Zira Hristiyanların en tehlikelisi olan Bohemound'u az para ile ve bana danışmadan salıverdin" diyordu.

Bu siyasi değişiklik üzerine imparator Alexis, Antakya sahillerinden Kilikya'ya Haçlılara karşı, bir ordu gönderip Tarsus ve Adana şehirlerini işgal etti. Kılıç Arslan'da Bizanslılarla müttefik olarak 1103 Ağustos'unda Danişmendlilere karşı harekete geçip Danişmend Gazi'yi Maraş civarında yenilgiye uğrattı.

Kılıç Arslan'a karşı bu bozgunundan sonra Danişmend Gazi'nin nüfuz ve kudreti sarsıldı. Bu olaydan bir veya iki yıl sonra vefat etti. (20)

- 1) İbnü'l-Esir, *El-Kamir Fit-Tarih*, (Terc. Abdülkerim Azaydin), İst., 1987, c. 10, s.248.
- 2) Kerimüddin Aksarayi, *Müsameretü'l Ahbar ve Müsayeretü'l Ahbar*, (Nesr. Osman Turan), Ank., 1944, s.17.
- 3) Residüddin Fazlullah-ı Hemedani, *Camü't-Tevarih* (Nesr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s.33-34.
- 4) Urfalı Mateos, *Vekayinamesi* (Terc. Hrant D. Anderasyan), Ankara, 1987, s.225.
- 5) A.g.e s.205.
- 6) İ.Ü.E.F., *Tarih Senceri Dergisi*, s.188.
- 7) Mükrimin Halil Yinanç, *"Danişmendliler"*, I.A.,II, s.468.
- 8) Süryani Keşiş Mihail, *Vekayinamesi II*, s.30
- 9) E. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İst., 1985, s.253.
- 10) *Kur'an, Kehf Suresi*, Ayet. 31.
- 11) *Kur'an, Tevbe Suresi*, Ayet. 11.
- 12) *Residüddin*, a.g.e., s.35.
- 13) Urfalı Mathieu, *Chronique*, Paris, 1858, s. 210; Süryani Mihael, a.g.e. s.179.
- 14) Osman Turan, *Seçküler Zamanında Türkiye Tarihi*, İst.,1984, s.136.
- 15) Mathieu, a.g.e., s.219.
- 16) Osman Turan, a.g.e., s.137.
- 17) Azimi Tarihi, Neş.. c.I, Cahen, 1338, s.374.
- 18) Mehmet Aksarayi, *Müsameret ul-Ahbar*, Ne. Osman Turan, Ankara, 1944, s.27.
- 19) Azimi, a.g.e., s.375.
- 20) Mükrimin Halil Yinanç, *"Danişmendliler"*, I., II, s.469.

ANADOLU ŞEHİR ADLARI ÜZERİNE EFSANELER VE NİKSAR'IN FETHİ

Anadolu şehir adlarının büyük bir bölümü, Anadolu şehirlerinin Selçuklu ve Osmanlı fetihleriyle Türkleştirilmesinden önceki adlarının Türk dilinin kelime yapısına ters düşmeyecek şekilde Türkçeye uygun telaffuzu ile korunmuştur. Bu adların çoğu klasik devirlerde (Roma-Bizans) şekillenmiş, Türk fetihlerinden sonra Türkçe telaffuzları ile söylenir olmuştur. Mesela, Ankara ve Angora önce Engürlü daha sonra Ankara, Simirna İzmir, ikonium Konya, Prusa Bursa, Polidor Burdur, Kaesarea Kayseri, Kotiyon Kütahya, Adenia Adana, Attaleia, Antalya, Ameseia Amasya, Heraleia Ereğli, Antioche Antakya, Hadriania Edirne şeklinde telaffuz edilmiş, bu telaffuz şekilleri ile şehir adları söylenir olmuştur.

Anadolu'da Anadolu Selçuklu devletinin kuruluşuyla birlikte Asya'dan Anadolu'ya göç eden Oğuz boyları, daha çok şehirlerin dışında kendi adlarını taşıyan köyler ve yerleşme birimleri kurmuşlar, dağ, tepe, ova, yayla, nehir, çay, ırmak gibi coğrafi teşekküllere yeni adlar vermişlerdir. Bu adlar bazı yerlerde Karadağ, Yeşilırmak, Gökova, Sivrihisar gibi benzetme sıfatlarıyla süslenmiş bazı yerlerde Avşarbeli, Sapuryaylası Eğribayat gibi kendi boy adlarından kaynaklanmıştır. Bu arada bazı antik şehirlerin eski adları değiştirilerek, buralara yeni adlar konmuştur. Mesela Ege bölgesindeki Tralles şehrinin Türklerin burayı fethinden sonra adı Güzelhisar'a çevrilmiş, daha sonra bu ad, Aydınoğulları Beyliğine izafeten (Aydın) dönüşmüştür. Anadolu Selçukluları devrinde başkent Konya'nın güneyindeki eski Laranda şehri, Lârende olarak söylenmeye başlanmış, Karamanoğullarının bu bölgede bir Beylik kurmaları üzerine Lârende adı bu defa Karaman'a dönüşmüştür. Bugünkü Beyşehir'in adı Mistia iken, bölgede Eşrefoğulları Beyliğinin kurulması ve Mistia'yı başkent yapmaları ile adı Beyşehir olmuştur. Bu örnekler çoktur. Şunu hemen söyleyebiliriz ki Anadolu'nun Türkler tarafından fethi, yalnız insanıyla değil, coğrafyası ile de Türkleştirilmiş, şehir, kasaba ve köy adları, ya tümüyle değiştirilmiş, yahut Türkçe telaffuza uygun ifadelerle yeni adlar almıştır.

Dr. Mehmet ÖNDER

Biz Anadolu şehir adlarına şöyle bir değindikten sonra, asıl konumuz olan özellikle Türkçe telaffuzlarıyla korunan şehir adlarının oluşturduğu efsanelere geçmek istiyoruz. Anadolu insanı, Türkleştirilmiş haliyle bir anlam veremediği şehir adı üzerinde, bu ada uygun anlamlı bir ifade verebilmek için, belki de uzun uzun düşünmüş geniş muhayyilesi onu ya bir hikayeye, ya da olağanüstü bir olayın oluşum tarzına sürüklemiştir. Mesela Konya adı, İkonium-İkonía olarak söylenirken Selçuklularla birlikte Koniya-Konya olarak değişen bu ad, Türkçe'de hiçbir anlam taşımamaktadır. Ama bir anlamı olması lazımdır. Bu durumda Konya adı iki heceye bölünmüştür: Kon-Ya.. Şimdi efsanesine geelim. Bir devirde Horasan illerinden Batıya, Anadolu'ya uçarak gelen iki ermiş (veli), tam Konya'nın bulunduğu yerden geçerken, burayı beğenmişler. Birisi ötekine: (-Buraya konalım mı?) diye sormuş. Ötekinin cevabı (Kon ya?...) olmuş. Prusia'dan Bursa olarak değiştirilen Bursa şehri üzerine söylenegelmiş ve literatüre geçmiş buna benzer bir efsane daha var. Bursa'nın tabiat güzelliği karşısında kendinden geçen, Bursa'yı bir yeryüzü cenneti olarak gören Türk muhayyilesi, Bursa'yı Bursa adına uygun bir efsaneyle süslenmiştir. Şöyle ki, her güzellikte dile gelen güzele aşık, yeryüzündeki bütün canlılara ve tabiat kuvvetlerine hükmeden peygamber Hazreti Süleyman, bir gün almış vezirini yanına, rüzgan at, şimşegi kamçı yapmış, konmuş Uludağın tepesine. Bir de ne görsün, dağın eteklerinde bir yeşillik var ki bakmaya doyum olmaz. İnmiş bu yere, akar-sular, pınarlar, bağlar, bahçeler... Vezirine seslenmiş: (Cennet burası). Kulağı ağır işiten vezir bu sözü (Cennet Bursa) diye anlamış. Hemen bir şehir kurmuşlar, adına Bursa demişler.

Burdur'un eski adı Polidor'dur. Bu ad Türklerle birlikte Burdur'a dönüşmüş. Adın

Türkçe'de anlamı yok. Yok olur mu? Efsanesi var. Dinleyelim: (Horasan illerinden çıkarak Anadolu'ya göçen bir Türk oymağının iki gözüde görmeyen (âmâ) bir reisleri varmış. Kervanlarıyla çoluk-çocuk bugünkü Burdur'un bulunduğu yere geldikleri zaman ihtiyar oğluna: (-Güzel kokular, duyuyorum. Anlaşılan bahçeli sulak bir yer. Burada dur, şehri buraya kurl) demiş. Konaklamış ve şehirlerini kurmuşlar. İhtiyar reis: (Burada dur) dediği için, şehrin adı (Burdur) olmuş. Bilirsiniz, Turhal adının da (Dur-Kal) dan geldiği üzerine de bir efsane anlatılır. Türklerle yapılan bir savaş namı bir yiğit, düşman ordusunun içine dalar, akşama dek kılıç sallar. Güneşin battığı an, gerisinden gelen bir kılıç darbesi, yiğidin başını gövdesinden ayırır. Kesik baş yuvarlana yuvarlana bir köprü başına gelir. O sırada nereden geldiği bilinmeyen bir ses, kesik başa (Dur kal!) diye emir verir. Kesik baş orada kalır. Savaşın sonra oraya bir türbe yaptırılır. Yanıbaşında kurulan şehre de (Dur-kal) derler. Bu ad, sonra Turhal olur.

Adını (Belecama) dan alan Bilecik şehrinin halkın dilinde dolaşan kuruluş efsanesi de şöyledir: Türkler bu bölgeye geldikleri zaman bir şehir kurmak ister, kazma kürek temelleri açmaya başlarlar. Akşam olur, kazmaları bırakıp, çadırlarına çekilirler. Ertesi sabah işbaşı ettikleri zaman bir de ne görsünler, ne kazma var, ne kürek. Ararlar, tararlar, sonunda daha ötelede yaşlı bir çınarın altında bulurlar. (Bunda bir hikmet var. Bileydik şehrin temellerini burada atardık. Yine de vakit geçmiş değil. Şehrimizi burada kuralım) derler. Şehirlerini kurar, adına da (Bileydik) derler. Bu ad, zaman içinde (Bilecik) olarak söylenir.

Bunlar şehirlerin ilk kuruluşları ile ilgili, adları üzerine söylenen efsaneler. Anadolu'da bu tür efsanelerin sayıları pek çoktur. Biz burada birkaç örnekle yetinmiş olacağız.

Bir de mevcut şehirlerin fetihleri ile il-

gili, adları ile bağlantılı olarak söylenen efsaneler, hikayeler var. Birkaç örnek verelim:

Tarihçiler, Kastamonu adının eski adı olan Gastumanna'dan geldiğini yazarlar. Her ikisinin de Türkçede bir anlamı yok. Bu durumda efsane veya hikaye imdada yetişmektedir.

Kastamonu şehrinin henüz Türklerin eline geçmediği yıllarda, yakışıklı bir Türk beyi, ordusuyla Kastamonu Kal'asını kuşatmıştır. Kal'a çok sağlam ve sarptır. Kuşatma aylarca sürmüştür. Çaresiz kalan bey kuşatmadan vazgeçmeyi düşünmekte. Bir gece, çadırına ansızın bir kocakarı çıkagelmiştir. Kadın: (Yiğidim, ben Kal'a tekfurunun kızı Moni'nin dadısıyım, onu elimde büyüttüm. Moni sizi Kal'anın burcundan hep seyretti. Deli gibi aşık. Beni gizli yoldan size gönderdi. İşte Kal'anın anahtarları. Tiz kapıları açtır. Moni seni bekler).

Bey anahtarları alır. Gecenin karanlığında kapılara yaklaşır. Açar ve Kal'aya girer. Kal'a tekfur, kızının ihanetini öğrenir öğrenmez, onu yüksek bir burçtan aşağı attırır. Bey olayı öğrenince esir aldığı tekfura: (Kastın ne idi Moni'ye...) diye haykırır, idamını emreder.

O günden sonra, şehri adı, (Kastın ne idi Moni'ye (yani Kastamonie) olarak söylenir.

Tarihçiler Tokat adının aslını, eski devirlerde arayadursun, halkımız şu söylentiyle bu işi çoktan halletmiş:

Danişmend Gazi, ordusuyla Tokat Kal'asını kuşatır. Bir gece yiğitlerden birine: (Silahlarını soyun, kal'a duvarlarına kemend at, tırman. Gördüklerini bana anlat) der. Yiğit ağırlıklarını soyunur. Kal'aya tırmanır. Durumu seyrederken, düşman askerleri üzerine çulllanır. Yiğit silahsız olduğu için, çaresiz, tekme tokat önüne geleni tepeler. Sonra da fırsatını bularak kal'adan aşağıya kayar. Düşman komutanı: (Türklerin tokat buysa, silahı ne olur?

Teslimden başka çare yok) der ve şehrin kapılarını açar. O günden sonra şehrin adı Tokat kalır.

Trabzon adının (Tuğra-bozan) dan geldiği söylenir:

Gel de bu söylentiyl anlatmadan geç. Mümkün değil!... Bunlar bizim öz kültürümüzün oluşturduğu geniş bir hayal zenginliğine ve benzetmeye dayanan kökleşmiş, gür kaynakları.

Bir zamanlar Trabzon'un bulunduğu yerde küçük bir kasaba varmış. Birgün kasabaya toz-duman bir yiğit girmiş. Atını doğru nalbant dükkanına çekmiş. Nalbanta: (Sağlam nallarsan sana bir altın) demiş. Nalbant dört nal hazırlamış, Yiğit nalları şöyle bir yoklamış, avucunda sıkarak iki bölüm edivermiş. Nalbant bu sefer, daha sağlam, halis çelik dört nal daha hazırlamış. Neyse at nallanmış. Yiğit memnun, cebinden bir altın çıkararak nalbanta uzatmış. Nalbant altını parmaklarıyla bir sürtüştürmüş, altının tuğrası ve yazıları silinivermiş. Yiğide uzatmış: (Al bu geçmez parayı tuğrası yok) demiş. Yiğit şaşırarak, bir altın daha vermiş. Nalbant onun da tuğralarını bozuverince: (-Hey demiş, atla atına düş peşime... Sen bir nalbant dükkanına değil, er meydanına layıksın...) O günden sonra, kasabanın adı (Tuğra-bozan) yani (Trabzon) olmuş.

Aslında, Türkçeye uygun olarak değiştirilen şehir adları bütünü anlamsız değildir. Bu adlar ya bir kral veya komutan adından, ya da Anadolu'nun Anadolu kaynaklı çok eski mitolojisinden, mitolojik kahramanlarından gelmektedir.

Sivas adı (Sebastela) ilk adından gelmekte, şehre Roma İmparatoru Augustos Sebastela'ya adandığı için adını oradan almaktadır.

Bilindiği gibi Bursa adı (Prusa) dan gelmektedir. Şehre ilkin Bitinya Kralı Prusis tarafından kurulmuş ve onun adını almıştır. Kay-

seri, Roma İmparatoru Tiberius tarafından kurulmuş ve şehir imparator şehre demek olan (Kaesarea) adı verilmiştir.

Adları mitolojiye bağlantılı şehirler arasında Ankara başta gelmektedir. Ankara'nın ilk adı (Ankiera) dır ve bu ad gemi çapası şehri demek oluyor. Bir zamanların bu bölgeye hakim olan Frigya Kralı Midas'a rüyasında ilahi bir ses: (Durma kalk! Topraklarında bir gemi çapası ara. Onu bulduğun yerde bir şehir kurl! Bu şehir sana mutluluk getirecek!) diye seslenir. Sevinçle uyanan Midas, ülkenin her tarafına adamlar salar. Gemi çapasını arar. Sonunda Ankara Kal'asının bulunduğu tepede çapayı buldurur. Buraya bir şehir kurarak adını (Ankiera) kor. İzmir adının Mitoloji'deki babası krala aşık olan, bu yüzden ilâhlar tarafından Mersin ağacı şekline getirilen (Simirna) adlı genç ve güzel bir kızın hikayesinden geldiği söylenir.

Her ne hal ise, bitmeyecek ve bu minval üzere uzayıp gidecek olan sözlerimizi, izninizle düğümleyecek olursak, bir cümle ile şu sonuca varabiliriz:

Anadolu şehir adları, efsanelerin yüklü altında zengin bir folklor hazinesidir. Şehir adları İslâm öncesi mitolojilerle bağlantılı olabilir gibi, Türklerin Anadolu'yu fethinden sonra, Türkçeleştirilen şehir adlarının çoğu, bu ada benzer lejantlarla efsane ve hikayeler yaratılarak süslenmiş, böylece adlara bir anlam kazandırılmak istenmiştir. Bazı şehirlerin adları ise, tamamen değiştirilerek, Türkçe yeni adlar verilmiş, bunlar da yine bir kanaviçe gibi hikayelerle örülmüştür.

Şimdi sözü Niksar'a getirelim. Niksar'ın fethi üzerine söylenenleri konuşalım.

Malazgirt Meydan Savaşı'ndan sonra, Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın ordusu, kol kol Anadolu'ya yayılıyor, akıncılar kaleler, şehirler zapt ediyorlardı. Anadolu kırk odalı koca bir konak, Malazgirt onun kapısı olmuştu sanki...

Bu kapıyı açan akıncılar, teker teker odalara giriyor, yerleşiyorlardı.

Akıncılardan bir akıncı, ünlü komutan Emir Danişmend Gazi Tokat şehrinin bir hücumda aldıktan sonra, atının dizginlerini kuzeye çekmiş, "Neokaisorea" şehri üzerine yürümüştü. Söylentilere göre, Emir Danişmend, ordusu ile birlikte, şehri kuşatan yüksek surların önüne geldiği zaman:

- Nik bir hisar... İnşallah fethi bize nasıptır.

demiş, hücum emrini vermişti. Kısa bir süre sonra, hisar fethedilmiş, adı da böylece "Nik-hisar" olmuştu. Nikhisar, güzel ve iyi hisar demekti. Sonradan Nikhisar adı, Niksar oldu.

İşte Tokat'ın kuzeyinde, Çanakçı Dere-si'nin iki yamacına oturan tarihi Niksar şehrimizin adının hikâyesi... Aslında, Niksar adı, "Yenişehir" anlamına gelen Neokaisorea'dan gelmede. Tarihçiler, iki bin yıl önce, Roma İmparatoru Tiberius adına kurulduğunu söyler. Yaman Kalesi vardı Niksar'ın... Kartal yuvası gibi dururdu kayalar üzerinde... Bu yüzden Niksar'ı fethetmek her babayığdın harcı değildi, ama Danişmend Gazi bir günde alıvermişti kaleyi...

Niksar'ın Danişmendliler elinde bulunduğu sırada, 1140 yılında Bizans İmparatoru Yuannis, büyük bir orduyla şehri kuşatmış, aylarca çetin savaşlar olmuştu. Sonunda, Türklerin cesaret ve kahramanlıklarına hayran olan İmparator, ordusunu bırakarak Niksar Kalesi'ne sığınmış, müslüman olmuştu. Danişmendliler, onu, Konya'ya Selçuklu Sultanı Mesud'un yanına gönderdiler. Yunus adını alan İmparator Konya'da evlenmiş; bu evlenmeden üç yıl sonra da ölmüştü.

Niksar, aslında Danişmendliler ve onların bağlı bulunduğu Selçuklu Devleti zamanında yüze geldi. Şehir kalenin dışına taşı. 1145 yılında bir Ulu Cami yapıldı ki camilerin en büyüğü, en güzeli. Derken 1157 yılında

Yağıbasan Medresesi yaptırıldı. Anadolu'nun ilk eğitim fakültesi oldu. Ardından kütüphaneler, türbeler gibi mimari eserler yükseldi. Niksar bir bilim merkezi, bir sanat şehri oluverdi Türklerin elinde.

Niksar'da her eserin bir efsanesi, bir hikayesi vardır. Yağıbasan Camii'nin, Melikgazı Türbesi'nin, Çöregibüyük Tekkesi'nin ve öteki eserlerin... Örneğin, Selçuklu devri eserlerinden biri olan "Kırklızlar Türbesi" üzerine çeşitli hikayeler anlatılır. Söylentilerden bir söylentiye göre, Niksar'ın zalim valisine karşı ayaklanan, sonra da yakalanıp boğdurulan kırk akıncı kızın türbesi bu... Başka bir söylentiye göre, Niksar'ın Türk akıncıları tarafından kuşatıldığı günlerde gönlünü Türk yiğitlerine kaptıran kırk kız, düşünür taşınırlar. Bir an önce Türklerin kaleyi almaları için çareler ararlar. İçlerinden bir tanesinin evi kale bedenine yakındır. Geceleri bu evde toplanarak, evden kalenin dışına gizli bir yeraltı yolu açmaya başlarlar. Bu çalışmaların günlerce sürer. İşlerinin tamamlandığı gün, haber alınır ve kırk kız hemen oracıkta kılıçtan geçirilir.

Bu olaydan birkaç saat sonra kale akıncıların eline geçer ve kırk kızın cansız cesetleri üzerinde bir türbe yükselir.

Niksar'ın fetihleriyle ilgili bu efsaneler bitmez tükenmez. Aslında bu efsaneler, efsaneden öte, birer fetih destanıdır. Fetihlerden destanlar yaratılmıştır.

Niksar, senin destanını söylemek ve yazmak ne de güzel...

TÜRKMEN BOYLARININ MİMARİSİ VE DANIŞMENDLİ YAPILARI

Hürmetli Niksarlılar ve diğer misafirler arkadaşlar, ben Büyük Selçukluların vatanından Danişmend Toylu Beğ'in atla geçtiği yolları geçerek Anadolu Selçuklularının yurduna ve Danişmendliler adlı Beğlik devletini kurmuş ünlü Türkmen Beğleri'nin vatanına geldiğime çok mutluyum ve gururluyum. Ben, Merv vilayetinde, Dandanakan'ın yakınında yerleşen "Gara-Yap" köyünde doğdum ve Teke boyundan olan Kuzey Horasanlı bir Türkmen'im. Bu, yeşile boyanmış güzel Niksar'da akrabalarımın arasında bulunmak benim için şereftir. Bu yüzden Niksar Belediye Başkanı sayın Ahmet Duran Ünverdi'ye, Gaziosmanpaşa Üniversitesi yetkililerinden sayın Prof.Dr.Recep Toparlı'ya, Erciyes Üniversitesi'nden sayın Hocamız Prof.Dr.Ahmet Uğur'a ve diğer mübarek insanların bilgi şöleninde bulunmamda yardımları nedeniyle çok çok sağolsunlar demek istemekteyim.

Danişmendliler hakkında bilgiler almak için ansiklopedilere bakılırsa: "Danişmendliler, 1071-1178 yılları arasında Tokat, Niksar, Sivas, Kayseri, Amasya, Malatya ve civarında hüküm süren bir Türkmen hanedanıdır." diye yazılar göze çarpar ve bu yazılar Anadolu'nun Türkleşmesinde, buralara İslamın yayılmasında büyük rolü olan Türkmenlerin tarihinde önemli bir salfe açmış beylikten bahsetmektedir.

Kaşgarlı Mahmut XI. asırda Türkmenleri ikiye ayırmıştır. (1) Oğuz Türkmenlerin yirmi dört boydan, "Karluk Türkmenlerinin ise üç boydan oluştuğunu çeşitli kaynaklar göstermektedir.

Bazı kaynaklarda "Kabile Türkmen" adlandırılmış Uygurlar, Kıpçaklar ve Tatarlar da Türkmen rivayetlerinde "Uygur Türkmenleri", "Gıpcak Türkmenleri" ve "Tatar Türkmenleri" olarak verilmektedir.

İmanlı Türkler de denilmiş, "Ben Türk" anlamındaki ismi taşımakta olan Türkmenler çok boylardır, aşiretlerden oluşmaktadır. Dünyanın çeşitli yerlerine yayılmış bu boydar kendilerine köyler kurdular. Köylerde, çoğunluğuyla bir boydan veya bir alleden olan akraba insanlar yaşamakta idi. Bazı köylerin isimleri boy veya aşiret adlarını göstermektedir. İnsanlar, bazı

Kakacan BAYRAM

Yüksek Mimar,
Sanat Araştırmacı Alim,
Aşkabat, Türkmenistan

köylerde genel olarak tarımla uğraşmışlar, bazı köylerde ise yarı tarımcılık yarı hayvancılık yapmışlardır.

Boylar, aşiretler, uluslar halinde yaşamakta olan göçebeler ise hayvancılık ile uğraşmışlardır. Göçebeler, göçer konarlığa çok uygun mükemmel bir mimari sistem olan çadırlardan oluşan obalarda (köylerde) yaşamakta idiler.

Bilindiği gibi, Türkmen boylarının başında "Beğler" bulunurdu ve "Beğlik" babadan oğula geçerdi. Boylar, ordunun esasını ve devletin kuvvetini temin eden, çok mükemmel düzgün nizamlı Türkmen birlikleridir. Selçuklular, bu birliklerden oluşan düzgün orduları sayesinde Orta Çağ'ın en büyük imparatorluklarından birisini kurmuşlardır. Anadolu'yu fetheden ordular da, başında Türkmen emirlerin bulunduğu bu kuvvetlerdi.

1063 yılından itibaren Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın hizmetine giren, Danişmend Toylu bin Ali et-Türkmeni de ordunun esasını temin eden birliklerin başındaki emirlerden biridir. Danişmend Beğ'in, Malazgirt savaşına katılan komutanlardan biri olmak ile bu savaşta zaferin kazanılmasında önemli rol oynadığı rivayet edilmektedir.⁽²⁾

Sultan Alp Arslan savaşa katılan emirlerden Anadolu'da fetihlerde bulunmalarını istemiş ve fethedecekleri yerlerin kendilerine iktâ edileceğini bildirmişti.

Zafer kazanıldıktan son fetihlere girişen beğler, Anadolu'nun muhtelif şehirlerini fethederek bu yerlerde kendi adlarıyla anılan beğlikleri kurmuşlardır. Danişmendliler beğliği de bunlardan biridir.

Beğler, Selçuklu Sultanlarından ve diğer Türk kökenli hükümdarlardan örnek alarak, kendi devletinin gücünü, büyüklüğünü, şanını ve şöhretini göstermek amacıyla muhteşem ve zarif mimari eserler yapmışlardır. Bu yapıların önemli yerini hükümdarların "ahiret

evi"⁽³⁾ olan türbeler tutmaktadır. (resim 1,2)

Başta Anadolu Selçukluları olmak üzere, Anadolu'ya gelmiş çeşitli Türkmen boylarından olan hükümdarlar, Orta Asya mimarisindeki geleneklere dayanarak binaların kubbelerini yerli mimariden ayrı bir biçimde yaptılar. Kubbeler, bazı binalarda Türkmenlerin ahşap çadırını hatırlatan yuvarlak formda, bazı yapılarda ise Türkmen yörüklerin keçe çadırlarını hatırlatan Konik formda kurulmuştur. Geriden bu binalara bakılınca, sanki çadır, taşla kurulmuş gibi görünür. Selçuklu mimariliğinin özelliklerinden birisi olan konik kubbeler Anadolu'daki binalara ayrı bir güzellik ve zerafet verir.

IX yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış ve gelişmiş Türk kökenli hükümdarların kurmuş olduğu devletlerin mimarisine bakıldığında bu tip kubbeler çok rastlanabilir. Bunun bir örneği, Horezmşahlar devletinde yapılmış binalardır. Horezmşahlar'ın başkenti olan Köhne Ürgenç'teki Sultan İl Arslan'ın ve Sultan Tekiş'in türbeleri konik kubbesi olan yapıların en güzel örnekleridir.⁽⁴⁾

Anadolu'da Danişmendliler zamanı yapılmış mükemmel işçiliği olan güzel binalar çoktur. Bu yapılarda Türkmen boylarının mimari gelenekleri açıkça görülmektedir. Anadolu Selçukluları gibi, Danişmendliler de binalarını tuğladan ve kesme taşlardan yapmışlardır. Bu malzemeleri ayrı ayrı veya bir arada kullandıkları da görülmektedir. Anadolu Selçukluları, taş ve tuğla inşaatında büyük bir başarı göstermişler ve Orta Çağ'ın bu alanda üstadı olmuşlardır. Bunun öyle olmasında Danişmendlilerinde önemli rolü vardır.

Horezm ve Horasan'daki Büyük Selçuklu binaları genelinde kerpiç ve tuğladan yapılmış olup, kesme taşlardan yapılmış yapılar çok azdır. Büyük Selçukluların mükemmel tuğla inşaatı orta asırlar'ın en güzel ve muhteşem mimari ve sanat eserlerini oluşturmuştur.

Danişmendliler de bu geleneği devam ettirerek, yapılarında şahane tuğla işçiliğini kullanmışlardır. Buna örnek olarak, Sivas Ulu camii minaresi, (resim 3) Melik Emir Gazi türbesi (resim 4 ve 5) ve diğer binalardaki tuğla işçiliği gösterilebilir.

Pınarbaşı-Pazarören'de yerleşmekte olan, Danişmendli devletinin ikinci hükümdarı Melik Emir Gazi'nin türbesi tamamen tuğladan yapılan klasik Selçuklu tarzında yapılmış yapıdır. Türkmen ustalarının "Tek iz yüzü örgü" (Düz yüzü örgü) diye adlandırdıkları örgü tipinde tuğlayla süslenmiş bu türbe, Türkmen boylarının geleneksel mimarisini temsil eden önemli türbelerden biridir.

Melik Danişmend Gazi'nin şahane taş işçiliğinde yapılmış türbesinin Niksar'da yerleşmekte olduğunu duymuştum ve türbenin 1939'ncu yılda yer depremi nedeniyle yıkılmış olduğunu öğrendim. Türbenin yıkılmış kubbesinin formunun konik şeklinde olduğunu tahmin etmekteyim. Bunun doğru olup ol-

madığını yarın türbeyi ziyaret ettiğimde öğreneirim. Soyları Horezmi Türkmenlere dayanan Danişmendli emirlerin türbelerinde konik formlu kubbelerle rastlanması şaşılabilecek bir şey değildir. Ve bunu fikir ediyorum ki, gelecekte burada oturan aydınlarında yardımıyla bu büyük şahsiyetin mezarının olduğu türbenin üstünde şahane taş işçiliğiyle klasik Selçuklu tarzında bir kubbe rekonstruksiyonu yapılacaktır...

1) Mahmud İbn al-Hüseyn al-Kaşgarî, "Dîvan-ı Lugat al-Türk" cilt. I,III, İstanbul 1914 - 1916.

2) Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihî, çağ yayınları, İstanbul 1988, cilt 8 (s.121-122)

3) Reşidüddin, câmiu't-tevarih (nşr. Ahmed Ateş) Ankara 1960 (s.33-34)

4) "Türkmenistan'ın arhitektura yadigörlikleri" (s.173-209)

Not: Melik Danişmend Gazi'nin babasının ismi Ali b. Mısrab et-Türkmeni al-Horezmi olarak geçer. "Melik Ahmet Danişmend Gazi ve Danişmendname sempozyumu tebliğleri. 10-11 Haziran 1995 Niksar (s.19)

DANIŞMEND SIKKELERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Konumuza girmeden evvel Nümismatik kelimesinin anlamı, ilim oluşu ve konusu olan sikkelerden öğrendiklerimize gayet kısa bir göz attıktan sonra konumuza gireceğiz.

Nümismatik Yunanca Nomisma (para), Latince Lunus (para) kelimelerinden oluşmuş (Sikkeler ilmi) milletler arası bir terimdir. 1

Nümismatik'in ilim halini alması Prof. Schulz, 1728, Jozef Hilarius Ekhel 1737-1798, Mionnet'in çalışmaları ile olmuştur.

Başlı başına küçük birer sanat eseri olan sikkeler, tarihi vesikalar olduklarına göre, bunlardan neler öğrendiğimizi aşağıya sıralayalım:

1- Sikkeler kaybolmuş şehirlerin yerlerini tesbit eder:

Nümismat İbrahim Artuk uzun ve yorucu çalışmaları sonucunda "Harunabat" şehrinin yerini buldu ve 1976 senesinde Londra'daki milletlerarası seminerde Nümismatlara kabul ettirdi ki, bu yer Van şehrinin Bahçekale Kazasına bağlı önemli bir yerdir.

2- Yine İbrahim Artuk Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi'ye ait bir Akçe bulunduğunu Ankara Hacettepe Üniversitesinde milletlerarası Kongrede Nümismatlara kabul ettirdi.

Sikkenin tanıtılması (1.Uluslararası Türkiye'nin Sosyal, Ekonomik Tarihi Kongresi, Hacettepe Üniversitesi 1977 (Ankara 1980).

3- Yine İbrahim Artuk Karesi - oğullarının sikke bastırdıklarını isbat etti ve bulduğu iki sikkeyi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Sayı 33, Mart 1980-81 de Fatih Sultan Mehmet'e Hatıra Sayısında yayınladı. "Karesi-oğulları adına basılmış olan iki sikke, İstanbul 1982".

4. Sikkeler kimlerin sikke bastırdıklarını bildirir. İbrahim Artuk hiçbir yerde bulunmayan, Artuk oğullarından Artuk Bey'in torunu Şirbarik'in Hüsam el-Din Timurtaş ile beraber bastırdığı sikkeyi buldu ve 25 sene evvel kurmuş olduğumuz "Türk Nümismatik Derneği" Bülteni 26. sayısında yayınladı.

5- Sikkeler yok olmuş, izleri bile kalmamış binaların

varlıklarını, Nümismat Cevriye Artuk İznik Gölü (Ascanius Lacus)nün doğu kıyısında bulunan ve eski çağda önemli bir şehir olan Nikaia (İznik) sikkelerini inceleyerek bu şehirde yapılmış olan mabetleri tesbit etti (Dionizos, Asklepius, Nikaia) ve sonucunu Ankara'da Türk Tarih Kongresine sundu. (6.Türk Tarih Kongresi Ankara 1967. sayfa 48 ve devam).

6- Sikkeler şehirlere verilmiş olan isim ve unvanları bildirir: Yine Cevriye Artuk İznik şehrinin sikkelerini inceleyerek bu şehre Parlak, Büyük, Sadık Dost, Aşırı Dindar, Altın Şehir denildiğini tesbit etti. (5. Türk Tarih Kongresi Ankara 1960. sayfa 310 ve devam)

7. Kaybolmuş, varlıklarından bile habermiz olmayan heykellerin varlıklarını,

8. Çeşitli şehirlerde yapılmış olan bayram oyunlarını ve bu oyunlarda atletlerin kur'a çekiş tarzlarını, oyuna başlama durumunu, atletlerin seyircilerini selamlayışlarını, birinci gelene verilecek hediyeleri, o şehir sikkelerinin arka yüzlerinde görmüş oluyoruz.

9. Hükümdarların saltanatlarının kat'i başlangıç tarihlerini,

10- İmparator ve Hükümdarların almış oldukları isim ve ünvanlarını,

11- Orta Çağ şehirlerinde hangi devletler sikke kesmiş ve bu şehirlere ne gibi isimler verildiğini,

12- İmparatorların hayatları boyunca neler yaptıklarını,

13- Gelip geçmiş hanedanların hangi soydan olduklarını,

14- Kaybolmuş nesli tükenmiş bitkileri varlıklarını (Sylphion) bitkisi gibi.

15- Askeri, dini ve sivil yapıtların nasıl olduklarını,

16- Milletlerin maden bakımından zenginliklerini,

17- Üzerlerindeki yazı ve resimlerle o devlet ve milletlerin güzel sanatlardaki üstünlük derecelerini,

18- Tarihi olayların yazılı kaynaklara göre doğru olup olmadıklarını,

19- İmparatorların dini inanç ve hangi ilah ve ilahelere saygı gösterdiklerini,

20- Devletin ticari ve siyasi yayılış sahalarnı, ve nihayet.

21- İmparatorların halk ile nasıl temas kurduklarını öğretir.

Danışmentliler 1071 Malazgirt Savaşından sonra Anadolu'nun Türklere açılışında önemli hizmetleri geçen ve Amasya, Tokat, Sivas, Niksar, Malatya, Yozgat ve Çorum yörelerinde kurulan bir Türk beyliği olup kurucusu Danışment Ahmet Gazi'dir. Beylik yaklaşık 100 sene kadar yaşamıştır.

Danışment Gazi'nin 1085 de ölümünden sonra yerine geçen oğlu Gümüş Tikin Beyliğin sınırlarını genişletti ve Türkiye Selçuklu Sultanı I.Kılıç Arslan'ın yanında Haçlılarla savaştı, fakat sonra araları bozuldu ve 1103 de Kılıç Arslan ile yapılan savaşta mağlup olduktan bir yıl sonra 1104'de öldü. Onun ölümü ile Danışmentliler büyük bir sarsıntı geçirdiler. Malatya Selçuklulara teslim edildiği gibi hanedan üyeleri arasında taht kavgaları meydana geldi. Sonunda Gümüş Tikin'in büyük oğlu Emir Gazi Hanedanın başına geçti ve çok başarılı oldu.

Muhammet ölünceye kadar 1142 Maraş, Kilikya çevrelerinde Kastamonu, Çankırı civarlarında Haçlılar, Ermeniler ve Bizanslılarla savaştı. Yerine Yağbasan geçti ise de muvaffak olamadı. Danışment Devleti parçalandı. 1164'de Yağbasan ansızın öldü. Danışmentliler daha da zayıfladılar.

2. Kılıç Arslan 1165'den başlayarak Beyliğin topraklarını birer birer eline geçirmeye başladı. Bu çekişmede Zü'n-nün Kainbaba'sı Nureddin Mahmud'un desteği ile Sivas, Tokat ve Niksar Bölgesinde 1175'e kadar dayanabildi. Bu tarihten sonra buraları 2. Kılıç Arslan'ın eline geçerek Danışment Devleti orta-

İbrahim - Cevriye ARTUK
Nümismat

dan kaldırılmış oldu.

Emir Danişment, Emir Gazi ve Melik Mehmet'in hizmetlerine karşı duyulan hürmet borcu yıllarca hatırlanmış ve bu üç BÜYÜK KUMANDAN'ın Niksar, Melik Gazi Köyü ve Ulu Cami'deki Türbeleri sürekli ziyaret yerleri olmuş ve Danişment Gazi'yi VELİ derecesine yükseltmiştir.

Danişmentlilerin sikkelerine kısaca göz atacak olursak:

(Sivas'ta Danişmentliler) 464-570 (1071-1174)

Beyliğin Kurucusu Melik Danişment Ahmet Gazi adına gümüş veya diğer madenden sikkeler basıldığı söyleniyorsa da şimdiye kadar sikkelerine tesadüf edilmemiştir.

Melik Gazi Kümüş Tigin 477-529(1084-1134)

Bakır, kesim yeri yok, sene Endisiyonun 1. yılı

Sikke nadirdir. İ N Endiksiyonun ilk iki harfidir. A harfi 1 demektir. 3. satırda "İbn" demektir. Arka yüzündeki yazının anlamı da "Melik Muazzam Ahmet Gazi"dir. Melik Mehmet b.Gazi 529-537(1134-1142)

-Bakır, kesim yeri ve tarihi yok.

Nizam el-Din Yağıbasan 537-562 (1142-1166)

- Bakır, kesim yeri ve tarihi yok.

Melik Şems el-Din İsmail 562-564(1166-1168)

- Bakır, kesim yeri ve tarihi yok.

Melik Zü'n-nun b. Muhammed 537 (1142) İlk Cülusu, 564-570 (1168-1174) 2. Cülusu

- Kesim yeri ve tarihi yok.

Ön yüzünde: Noktalı daire içinde arslan üzerinde bir süvari silah tutmakta. Arslanı sağa doğru koşturmakta.

- Kesim yeri ve tarihi bilinmiyor.

Danişmentlilerin Malatya Şubesi 537-

573 (1142-1177)

Zülkarneyn 547-556 (1152-1161)

- Bakır, kesim yeri ve senesi yok.

Muhammed 556-565 (1160-1169)

Fahr el-Din Kasım 565-567 (1169-

1171

- Bakır, kesim yeri ve senesi yok

Ne yazık ki şimdiye kadar Melik Cermal Gazi, Melik İbrahim b. Muhammed, Aynü'devle ve Efridun'un sikkelerine rastlanamamıştır.

Dipnotlar :

1. İbrahim Cevriye Artuk, Nüsmatik İmni, çalışanlar, faydalan ve Nüsmatik koleksiyoncular (V.Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri, 25-26 Nisan 1995, Konya 1996.

2. Ahmet Tevhid, Mesküât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu. Danişmentliler, s.82-102, Kostantiniye 1321; İbrahim-Cevriye Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdaki İslami Sikkeler Kataloğu, s.384-387 C.I. İstanbul 1971.